

Jiří Karel – Marek Kiecoň

ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM NÁMĚSTÍ MÍRU A RADNIČNÍ ULICE V RÝMAŘOVĚ

Abstract

The article deals with rescue archaeological research carried out in the Peace Square and Radniční Street in 2013. Many situations characteristic of similar places were found during the reconstruction of the main public area in the town centre, in particular paving, remains of a fountain and sewerage. The research was carried out partly also in the area of the surrounding town plots, basements of Middle Ages wood-clay constructions as well as basements of late modern times brick buildings were uncovered. Ceramic dishes are positively predominant among the material finds, numerous are also metal items and fragments of scoria.

Keywords: *Rýmařov, wood-clay construction, paving, fountain, sewerage, ceramic, metals*

Úvod

V průběhu měsíců května až října roku 2013 proběhl v centru Rýmařova, v souvislosti s celkovou rekonstrukcí náměstí Míru a Radniční ulice, plošně rozsáhlý záchranný archeologický výzkum. Jeho realizaci ovlivnila řada faktorů, které se odrazily zejména na celkovém rozsahu zkoumaných ploch, i přes rozličná omezení ale přinesl průzkum ústředních prostor původního středověkého jádra mnoho zásadních poznatků a představuje tak významný mezník v dosavadních dějinách bádání o historii města. Cílem tohoto příspěvku je prvotní vyhodnocení a publikace většiny zjištěných situací zejména v kontextu k nálezovým okolnostem známým již z dřívějších výzkumů uskutečněných přímo ve městě i v jeho blízkém okolí.

Historie

Počátky středověkého osídlení mělkého údolí Podolského potoka jsou kladeny do první poloviny 13. století, kdy vznikla na levém úrodnějším břehu vodoteče v místech dnešní periférie Rýmařova předlokační vesnice.¹ Do stejné doby se řadí i vznik opevněného správního střediska circuitu na Hrádku v dominantní poloze nad strmějším pravým břehem. Po zániku předměstské osady asi krátce po roce 1250 se rozložilo na průsečiku cest jižního okraje ruin patrně trhoviště s objekty, poskytujícími asyl a občerstvení kupcům a pocestným v půli dvoudenního pochodu mezi staršími přemyslovskými městy Uničovem a Bruntálem.² Město Rýmařov vzniklo podle všech indicií později v druhé vlně zakládání sídliště za panování Přemysla Otakara II. a spolu s dalšími doplnilo starší městskou síť. Třebaže se

¹ Vladimír GOŠ – Jiří KAREL, *Počátky Rýmařova, nový pohled na předlokační osadu města*, *Archaeologia historica* 28, Brno 2003, s. 297–302; Vladimír GOŠ – Jiří KAREL – Jaromír NOVÁK, *Zaniklé středověké sídliště v Rýmařově*, ČSM-B 23, č. 2, 1974, s. 110–128; TÍŽ, *Počátky osídlení Rýmařova*, Památky archeologické LXXVI, Praha 1985, s. 184–227; Jaromír NOVÁK – Jiří KAREL, *K otázce počátků osídlení Rýmařovska*, *Vlastivědné listy* 1, 1977; TÍŽ, *Rýmařov – Bezručova ulice*, nálezové zprávy za rok 1972, 1973, 1974, 1975, Muzeum Rýmařov, fond archeologie.

² V. GOŠ – J. KAREL, *Počátky Rýmařova*, s. 297–302; V. GOŠ – J. KAREL – J. NOVÁK, *Zaniklé středověké sídliště*, s. 110–128; J. NOVÁK – J. KAREL, *Rýmařov – Bezručova ulice*, nálezové zprávy.

nedochovala zakládací listina a první písemná zpráva o městě pochází asi z roku 1333,³ dokládají výsledky archeologického výzkumu (1969–1991) ve vzácné shodě s míněním řady historiků počátky Rýmařova (Reymarscat, Reymarstat) v 70. letech nebo obecněji v druhé polovině 13. století v souvislosti s poslední vlnou kolonizace z německých zdrojů.⁴

Významným zpřesněním stáří je také i pravidelný půdorys sídliště, které zřetelně respektuje polohu staršího opevnění Hrádku (Burgstadtel), pod jehož ochranou vzniklo. Urbanistická struktura historického jádra - svou rozlohou cca 5 ha se v této kategorii řadí středověký Rýmařov k menším městům v našich zemích, má jednoduchou, zhruba čtvercovou dispozici s centrálním náměstím lichoběžníkovitého tvaru a do dnešní doby patrnou síť ulic, vybíhajících z jeho jednotlivých nároží. Dva výrazné komunikační směry orientované v trase soudobé obchodní cesty, v současnosti ulice Radniční a třída Hrdinů, vychází z jihozápadního a severovýchodního koutu náměstí k původním hlavním městským branám (Horní a Dolní), po obvodu jsou propojeny okružní ulicemi (Untere a Obere Ringgasse) vloženou mezi bloky domů na náměstí a linii opevnění. V prostoru za severovýchodním blokem náměstí se nachází kostel sv. Michala s areálem hřbitova a farou (nyní Školní náměstí).⁵ Na přelomu 13. a 14. století začala město chránit kromě terénních tvarů jednoduchá hradební zeď se dvěma hlavními branami, násobená mohutným šijovým příkopem na SZ až JZ.⁶ Do obranného systému byl ve 14. století zahrnut také městský hrad (Hrádek), nástupce správního střediska.

V první půli 14. století nastal pro hospodářské centrum rabštejnského panství ležící v oblasti rudných dolů (železo, měď, olovo, stříbro, zlato) a hutí prudký rozmach a nejpozději od roku 1351 se stalo zeměpanským městem.⁷ Slibný rozkvět panství markraběte však trval jen do počátku občanských válek moravských Lucemburků (1381–1402). Zadlužený markrabě Jošt jej začal od roku 1398 zastavovat svým věřitelům či spojencům, kteří nejednou lavírovali mezi ním a jeho rivalem Prokopem, a byli vším jiným než hospodáři. Rozvoj

³ Zápís z 21. února mezi lety 1331–1333 bez vnočení o smrti a donaci rýmařovského faráře Rodosia v Olomouckém nekrologiu, Beda DUDÍK, *Ueber Nekrologe der Olmützer Domkirche*, Archiv für Österreichische Geschichte, LV, s. 527.

⁴ V. GOŠ – J. KAREL – J. NOVÁK, *Zaniklé středověké sídliště*, s. 110–128; TÍŽ: *Počátky osídlení*, s. 184–227; Ladislav HOSÁK, *Dějiny Rýmařovska 1, díl I. Do husitského revolučního hnutí*, Olomouc 1957, s. 16–20, 38; Josef VÁLKA, *Středověká Morava*, Dějiny Moravy díl 1, Vlastivěda moravská, Země a lid, sv. 5, Brno 1991, s. 66–67; Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999; Rudolf RIEGER, *Die Alfred Graf Harrachsche Domäne Janowitz in besonderer Rückbilck auf ihre Forte*, Brno 1896, s. 89; *Erinnerungen an das Heimatkreis Römerstadt/Altwater*, Giessen 1996, s. 43; Franz TUTSCH, *Römerstadt und das Römerstädter Ländchen*, Wolfratshausen 1964, s. 21.

⁵ S patřičnou interpretační opatrností, odrážející případné odchylky novověkých mapových podkladů vůči starším obdobím, jsou pro analýzu stavebního vývoje města cenným a prozatím také těžko nahraditelným pramenem zejména historické katastrální mapy a indikační skica Stábilního katastru, např. Archiv NPÚ ÚOP v Ostravě, *Program regenerace Městské památkové zóny Rýmařov 2013–2017*, doplněné souborem vedut a fotografií, Městské muzeum Rýmařov, fotoarchiv, sbírkové fondy; pro orientaci také Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku*, 6. díl, Praha 2004, s. 542–550.

⁶ Vladimír GOŠ – Jiří KAREL, *Městský hrad v Rýmařově*, Střední Morava 14/02, 2002, s. 20–40; Vladimír GOŠ – Jiří KAREL, *Středověké opevnění města Rýmařova*, Vlastivědný věstník moravský, XLIX/2, 1997, s. 151–157.

⁷ L. HOSÁK, *Dějiny Rýmařovska 1*, s. 39–40; Viktor PINKAVA, *Okres Unčovský a Rýmařovský*, Vlastivěda moravská, Brno 1922, s. 254; Jaromír NOVÁK – Jiří KAREL, *Zpráva o archeologicko-historickém výzkumu počátků města Rýmařova a okolí (1969–1975)*, Krnov 1977, s. 14–15, 22–23; Jiří KAREL, *Příběh lesů a lidí Rýmařovska*, *Dějiny lesů a jejich užívání*, Rýmařov 2008, s. 26–27; TÍŽ: *Stará Ves a Žďárský Potok v dějinách Moravy*, Stará Ves 2010, 82–84; TÍŽ, *Starobylé doly hankštejně a kamenohorské*, Střední Morava 31, 2011, s. 4–27; Jaromír NOVÁK, *Poznatky báňsko-historického výzkumu v Jeseníkách*, Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, č. 239, Olomouc 1986, s. 15–25; Jaromír NOVÁK – Václav ŠTĚPÁN, *Výsledky báňsko-historického výzkumu ložiska AG-Pb-ZB rud Soukenná*, Zprávy Okresního archivu Bruntál 1983, s. 28–30.

města se zastavil a nastal hluboký úpadek. Vyčerpávající válka na Rýmařovsku neskončila jako jinde zjetím mladšího markraběte roku 1402, neboť Prokopův stoupenec zástavník Proček z Vildberka zneužil situaci k dalším střetům a kořistění. Po Prokopově návratu a smíření markrabat prohlásil Vildberka moravský sněm zemským škůdcem. Válečné tažení Petra Plumlovského z Kravař skončilo oblením a dobytím Rabštejna i rýmařovského Hrádku na konci července nebo v srpnu 1405. S Hrádkem vyhořela i větší část města, jež se tak dostalo až na pokraj zániku. Markrabě Jošt odpustil roku 1406 měšťanům daně a město nadal stejnými právy, jako užívala Olomouc a Brno.⁸ Zchudlé sídliště patrně nezaujalo žádnou stranu husitských válek natolik, aby došlo další úhony. Koncem čtyřicátých let 15. století a za krále Jiřího se město začalo konsolidovat, ale úspěšné období před válkami se již nikdy nevrátilo.

Další zlom přinesly války uherské. Zástavní pánové Jiří a Čeněk Tunklové z Brníčka vedli z Rabštejna a nové rýmařovské tvrze (Vestenhof) drobnou válku na straně legitimních českých králů (Jiří, Vladislav II.), což se logicky dotklo celého panství. Katastrofa však nastala v srpnu 1474, kdy se stalo také Rýmařovsko obětí tažení Matyáše Korvína na Nisko. Uherské oddíly s moravskými spojenci za sebou zanechaly široký pás vypálených městeček a vsí, z nichž část zanikla, a jen šťastnější zůstaly po dlouhá desetiletí pusté.⁹

K novému vzestupu města došlo počátkem 16. století. Roku 1583 sice pokleslo na město poddanské, kdy panství zakoupil významný železář a představitel rudolfinského dvora Ferdinand Hoffmann z Grünbüchlu, nadále však těžilo z důlní činnosti a z moderního zpracování železa. V 17. století se na dalším vývoji výrazně podepsaly útrapy třicetileté války, dochází také k útlumu těžby drahých kovů. Od počátku 18. století přechází janovické (rabštejnské) panství do držení rodu Harrachů, s jejichž jménem je spojeno až do 1. poloviny 20. století.¹⁰

Archeologické výzkumy v Rýmařově (1969–2013)

K prvním archeologickým akcím v Rýmařově patří výzkum v areálu Hrádku, opevněné polohy v jihozápadní části města. V letech 1969–1971 a 1975–1988 bylo postupně registrováno sedm základních fází existence této fortifikace, nejstarší vrstva je řazena do 13. století. Zánikovému horizontu spojovanému s válečnými událostmi roku 1405¹¹ předchází mimo jiné také přítomnost zlatnické či prubiřské dílny, fungující pod ochranou Hrádku na přelomu 13. a 14. století.¹² S běžným provozem města souvisí pozůstatky po předpokládaných masných krámech z 15. a hrnčířské dílny z 16. století.¹³ Od r. 1989 je Hrádek chráněnou kulturní památkou.

⁸ Jiří KAREL, *Zástavní držitel rabštejnského panství od konce 14. do poloviny 15. století*, Střední Morava 20 2005, s. 92–101; TÝŽ: *Zástavní držitel rabštejnského panství v druhé polovině 15. století*, Střední Morava 21, 2005, s. 88–103.

⁹ Adolf TUREK – Lumír JISL, *Ostravsko za česko-uherské války ve světle písemných pramenů i archeologických nálezů*, ČSM–B 3, č. 1, 1953, s. 9–12; J. KAREL, *Příběh lesů*, s. 28; TÝŽ: *Stará Ves a Žďárský Potok*, s. 89–91; TÝŽ: *Dějiny Břidličné*, rukopis.

¹⁰ Karl BERGER, *Geschichte der Stadt Römerstadt*, Brno 1909, s. 54–84; Julius SPRINGER, *Chronik von Römerstadt und Umgebung I*, Rýmařov 1908, s. 14–22, 25–26; J. KAREL, *Příběh lesů*, s. 30; TÝŽ: *Stará Ves a Žďárský Potok*, s. 133–146; TÝŽ: *Dějiny Břidličné*, rukopis.

¹¹ Vladimír GOŠ – Jiří KAREL, *Tvrz v Rýmařově*, *Archaeologia historica* 17, 1992, s. 225–232; Vladimír GOŠ – Jaromír NOVÁK – Jiří KAREL, *Nadzemní objekt 14.–15. století v Rýmařově-Hrádku*, ČSM–B 24, č. 2, 1975, s. 97–107; J. NOVÁK – J. KAREL, *Rýmařov – Bezručova ulice*; Jiří KAREL, *Vzácná skupina gotické keramiky v rýmařovských nálezech*, *Střední Morava* 3, 1996, s. 80–83.

¹² Vladimír GOŠ – Jiří KAREL, *Středověká zlatnická dílna v Rýmařově*, ČSM–B 41, č. 1, 1992, s. 1–6.

¹³ V. GOŠ – J. KAREL, *Městský hrad*, s. 20–40; Jiří KAREL – Jaromír NOVÁK, *Barevná malovaná keramika z Hrádku v Rýmařově*, *Informační zpravodaj sm. pobočky ČSA při ČSAV, Příbor*, 1987, s. 35–44; Jiří KAREL, *Rýmařovské renesanční kachle*, *Informační zpravodaj ČAS*, květen, Příbor 1992, s. 32–38.

Předměstská osada na Bezručově ulici, zkoumaná v letech 1971–1975, se řadí k nejstarším středověkým lokalitám v regionu, jež vznikaly postupným rozšiřováním osídlení severního Pomoraví od 12. století. Kromě archeologického výzkumu ji dokládá mapa janovického panství (1747) s nápisem *Locus UBI ANTEA URBS... RÖMERSTADT* v místech zapomenuté osady.¹⁴ V první etapě vzniká před polovinou 13. století nad levým břehem Podolského potoka rozptýlená ves s nejméně sedmi téměř čtvercovými, částečně zahloubenými stavbami. Prvotní osídlení v této podobě však nemělo dlouhého trvání, zaniká při požáru kolem roku 1250.¹⁵ Druhou etapu osídlení počínající nedlouho po roce 1250 reprezentuje komplex tří rozměrnějších domů, v jednom případě včetně základů a vstupní rampy z lomového kamene, které jsou kladeny do souvislosti s tržištěm a obchodní stanicí. Do druhé poloviny 13. století pak spadá počátek třetí etapy osídlení, podél dnešní Bezručovy ulice je založena jednořadá zemědělská ves.¹⁶ V průběhu její existence je zaznamenán pokus o obnovu po jednom z požárů, své opodstatnění ztrácí až v době bouřlivého rozvoje institucionálního města a v jeho konkurenci nenásilně zaniká.¹⁷

Archeologické nálezy včetně celé řady hmotných nálezů byly ale registrovány na více místech v historickém jádru města, v Pivovarské ulici, v bezprostředním okolí Hrádku, se podařilo ve svahu původního příkopu v letech 1970, 1972 a 1973 dokumentovat středověká souvrství s četným výskytem keramiky zejména 13. a 14. století. K důležitým objevům došlo také v 70. letech při rozsáhlých přestavbách obytných domů v ulici Radniční, lokalizována zde byla železná huť s metrovou vrstvou strusky (datována na přelom 15.–16. století), pozdně středověké odpadní jímký a část základu jižního nároží Horní brány a v ulici Jungmanově, zde především keramický materiál z prostoru původní středověké zástavby. Do tohoto období spadají i stavební úpravy na parcele při severozápadním rohu náměstí Míru, které odhalily základy měšťanského domu v podobě kamenné valené klenby sklepa se zásytem obsahujícím středověkou keramiku.¹⁸ K novějším akcím se řadí výzkum bývalého Burgetova statku v Husově ulici na přelomu 80. a 90. let 20. století, který umožnil zmapování části městského opevnění. Zjištěny byly jeho tři fáze, s výskytem dřevěných konstrukcí, s kamennou zdí a s jejím následným rozšířením.¹⁹ Archeologický výzkum se dotkl také areálu hřbitova kostela sv. Michala na Školním náměstí, podařilo se potvrdit tři horizonty středověkých a novověkých pohřbů.²⁰ V posledních letech se stavební aktivity omezily pouze na pár akcí, sledovány byly zejména výkopové práce spojené s rekonstrukcí inženýrských sítí v centru města i v jeho blízkém okolí, významnějším počínem se stala

¹⁴ Joseph SURGENT, *Mapa janovického panství*, Janovice 1747, SOKA Bruntál, pracoviště Krnov.

¹⁵ Jaromír NOVÁK – Jiří KAREL, *Rýmařov. Zaniklé středověké sídliště Bezručově ulice. Nálezová zpráva za rok 1975*, Rýmařov 1976, s. 4–26.

¹⁶ V. GOŠ – J. KAREL, *Počátky Rýmařova*, s. 297–302; V. GOŠ – J. KAREL – J. NOVÁK, *Zaniklé středověké sídliště*, s. 110–120; TÍŽ: *Počátky osídlení Rýmařova*, s. 184–227.

¹⁷ J. NOVÁK – J. KAREL, *Rýmařov – Bezručova ulice*, nálezové zprávy; V. Goš – J. Karel, *Počátky Rýmařova*, s. 297–301; V. GOŠ – J. KAREL – J. NOVÁK, *Zaniklé středověké sídliště*, s. 110–120; V. GOŠ – J. KAREL – J. NOVÁK, *Počátky osídlení Rýmařova*, s. 297–302; Jaromír NOVÁK – Jiří KAREL, *Pozůstatky rýžování zlata v Rýmařově ve 13. století*, ČSM–B 30, 1980 s. 113–226; Vladimír GOŠ – Jiří KAREL, *Slovanské a středověké zásobnice severní Moravy*, Archeologické rozhledy XXXI, č. 2, 1979, s. 163–179; Lukáš HLUBEK, *Soubor kovových předmětů z Rýmařova-Bezručovy ulice (okr. Bruntál)*, Pravěk, nová řada 19, Brno 2009, s. 273–299.

¹⁸ Jiří KAREL, *Středověké nálezy z areálu města Rýmařova*, Informační zpravodaj sm. pobočky ČSA při ČSAV, Příbor, 1985, s. 23–41; TÝŽ, *Nálezy gotických a renesančních kachlů v Rýmařově (I)*, Střední Morava 35, 2013, s. 95–111; TÝŽ, *Nálezy renesančních kachlů v Rýmařově a na hradě Rabštejn (I)*, v tisku.

¹⁹ V. GOŠ – J. KAREL, *Středověké opevnění města Rýmařova*, s. 151–157; Jiří KAREL, *Rýmařov-Burgetův statek*, nálezové zprávy za roky 1989, 1990 a 1991, Rýmařov 1990–1992.

²⁰ Jiří KAREL, *Záchranný výzkum Michalského hřbitova* (zpráva 1993), archiv Muzea Rýmařov, fond archeologie.

stavba nákupního centra Lidl na Okružní ulici. Registrovány ale byly i náhodné nálezy, například v prostoru mezi ulicemi Horní, Lipovou a Husovou středověká a novověká keramika, na Opavské ulici pak kus hematitu. Archeologickému výzkumu na náměstí Míru a v Radniční ulici bezprostředně předcházela rekonstrukce plynovodu, která přinesla zjištění souvrství včetně požárových horizontů a valounové dlažby, ale také pozůstatků původní zástavby či kanalizace.²¹

Archeologický výzkum

Rýmařov je situován ve střední části Bruntálské vrchoviny, rozkládá se v široké kotlině Podolského potoka, který přitéká z jižní části hlavního pásma Hrubého Jeseníku. Vlastní středověké město, ohraničené na severní, východní i jižní straně výraznou terénní depresí, se nachází ve vyvýšené poloze nad jižním břehem vodoteče, zkoumaná lokalita se pak nalézá přímo v centrální části historického jádra. Konfigurace terénu je v těchto místech do značné míry poznamenána geomorfologickými podmínkami, zásadní je především patrný sklon ve směru jihozápad – severovýchod, přecházející dále k jihu v pás vyvýšenin, vymezujících hlavní evropské rozvodí Odra–Dunaj. Nadmořská výška ve střední části ulice Radniční se pohybuje okolo 605,5 m n. m., ve východní části náměstí Míru pak 601 m n. m. Svrchní úroveň podloží představují kamenité a hlinitokamenité svahové sedimenty mladoholocenního stáří.²²

Projekt úpravy veřejných prostor zahrnoval celou řadu dílčích stavebních úkonů od rekonstrukce původních inženýrských sítí a částečné výstavby nových tras, přes celoplošnou skrývku podmiňující plánovanou obnovu povrchů na ulici Radniční i na náměstí Míru (různá hloubka skrývek, dle konkrétních požadavků na únosnost terénu pro místa s odlišným provozem - vozovka, parkovací místa a plochy pro pěší), až po závěrečné povrchové úpravy včetně výsadby vzrostlé zeleně. Vzhledem k rozsahu byly tyto práce realizovány postupně, v logické návaznosti probíhala i dokumentace v rámci záchranného archeologického výzkumu. Archeologické náleзовé situace byly registrovány v různé intenzitě a stupni dochování, po rozdělení zkoumané plochy na jednotlivé úseky (celkem vytyčeno třináct sond, viz obr. 1) a v návaznosti na předchozí dílčí ujednání se zástupci investora i zhotovitele, proběhl v konkrétních místech regulérní plošný odkryv až na úroveň povrchu geologického podloží, případně byla provedena dokumentace stávajícího stavu doplněná sondáží. Vzhledem k různé mocnosti skrývek byly zkoumány zejména prostory projektovaných (vesměs i původních) vozovek a parkovacích míst, plochy rekonstruovaných chodníků na obou prostranstvích zůstaly skryté pouze částečně, stejně jako centrální část náměstí. Na výsledcích výzkumu se také podepsala přítomnost četných recentních výkopů inženýrských sítí, které mnohdy představovaly výrazný předěl v náleзовých okolnostech.

V průběhu stavebních prací došlo k částečnému či úplnému odstranění nadloží v ploše o celkové výměře cca 9816 m², plocha zkoumaných sond činí cca 2166 m². Sledován a průběžně dokumentován byl ale celý prostor stavby, ve značné části se pod úrovní pozdně novověké valounové dlažby další přítomnost archeologických situací nepotvrdila a registrován byl pouze povrch geologického podloží. Jedná se zejména o celý západní úsek ulice

²¹ Lukáš HLUBEK, *Rýmařov (okr. Bruntál). Středověk a novověk. Povrchový průzkum, Přehled výzkumů 50*, 2009, s. 431; TÝŽ, *Rýmařov (okr. Bruntál). Lipová ulice. Novověk. Středověk. Povrchový průzkum, Přehled výzkumů 51*, 2010, s. 474; TÝŽ, *Rýmařov (okr. Bruntál). Opavská ulice. Středověk. Ojedinelý nález. Povrchový průzkum, Přehled výzkumů 51*, 2010, s. 474; Jiří KAREL, *Nálezy renesančních kachlů v Rýmařově*, Střední Morava, v tisku; Andrea HOŘÍNKOVÁ – Petr RATAJ, *Rýmařov (okr. Bruntál). Náměstí Míru, ulice Radniční. Středověk, novověk. Záchranný výzkum, Přehled výzkumů 55*, 2014, s. 256.

²² Jaroslav DEMEK a kol., *Hory a nížiny*, Praha 1987, s. 125, 127.

Radniční (až po vyústění ulice Jungmanovy) a o severovýchodní a jihozápadní část náměstí. Podobná situace byla zjištěna i v bezejmenných uličkách spojujících náměstí Míru s okolními ulicemi. Neprozkoumány zůstaly úseky mimo vlastní rekonstruované plochy veřejných prostranství, především prostor chodníků a části zelených ploch v ulici Radniční a pouze částečně skrytá plocha po obvodu a ve středu náměstí.

1. Lokalizace výzkumu ve výřezu z katastrální mapy. Červenou linií vyznačeno celkové vymezení stavby, červenou šrafovou plocha zkoumaných sond, modrou linií publikované řezy, modrou tečkou konkrétní nalezené situace (1 - suterén dřevohliněné stavby, 2 - kašna, 3 - kamenný trátivod)

Uliční síť a parcelace

Nezaměnitelnou úlohu při studiu vývoje městské parcelace a uliční sítě sehrávají archeologické výzkumy realizované v posledních desetiletích v souvislosti s revitalizací historických center, zvláště pak s rekonstrukcí veřejných prostranství. Také výzkum na náměstí Míru a v Radniční ulici přinesl cenná zjištění, která doplňují již známé informace o celkovém půdorysu, komunikačních prostorách a částečně i přilehlých parcelách s původní měšťanskou zástavbou.²³

Celková rozloha středověkého Rýmařova byla již nedlouho po svém založení po obvodu vymezena linií městského opevnění, naopak v případě rozvržení veřejných prostor a jednotlivých parcel mohlo díky stavebnímu vývoji dojít k očekávané transformaci. Zejména časté požáry zaznamenané v průběhu vrcholného středověku a novověku provázely nepochybné změny v podobě tehdejší zástavby. Během archeologického výzkumu ale nebyly v ploše hlavního rýmařovského náměstí zachyceny žádné situace, které by byly v nápadném rozporu se stavem zobrazeným v dostupných mapových podkladech, jeho dispozice si zachovává

²³ K procesu urbanizace srovnej Jiří KAREL, *Archeologický výzkum středověkého areálu města Rýmařova (13.–15. století)*, Městské muzeum v Rýmařově – vnitřní tisk, Rýmařov 2005, s. 7–14.

víceméně nezměněnou podobu až do současnosti. Jedinou výjimku představuje přítomnost zahloubené části nadzemní stavby předstupující před linií zástavby na západní straně a dokládající tak v návaznosti na hmotné nálezy z výplně objektu stabilizaci uliční fronty až na přelomu 15. a 16. století.²⁴ S touto náleзовou situací koresponduje i první zaznamenaná úprava povrchu, oblázková dlažba datovaná do 16. století.

V Radniční ulici došlo počátkem 70. let 20. století k zásadním úpravám, zejména k demolici historických budov a k následné moderní výstavbě panelových domů nerespektující původní stav, a to včetně značného rozšíření ulice. Tato skutečnost se projevila i při archeologickém výzkumu, kromě několika horizontů dlažeb, dokládajících komunikační charakter těchto prostor již od středověku byly po obou stranách zachyceny hranice někdejší uliční čáry s částí přilehlých parcel a s pozůstatky středověkých dřevohliněných staveb a samozřejmě základů novověkých a novodobých zděných domů. Jižní uliční fronta představovala pomyslné prodloužení linie zástavby na náměstí, vzhledem k výrazným narušením recentní stavební činností a pouze částečné skrývce nebylo možné postihnout detailně původní situaci, v těchto místech se nacházely minimálně tři městské parcely kratší stranou kolmo přiléhající k ose ulice. V severní uliční frontě pak byla zachycena dlouhá parcela s nárožím domovního bloku při vyústění do náměstí. Pomineme-li změnu v organizaci moderní zástavby, je podstatným především zjištění minimálních odchylek oproti stavu doloženému historickými mapovými podklady a tedy i potvrzení předpokládané primární koncepce, jako hlavního komunikačního směru mezi náměstím a městskou (Horní) branou.

Zástavba

Problematické vývoje zástavby, především v době před založením institucionálního města, byla díky dlouholetému výzkumu v Bezručově ulici věnována náležitá pozornost. Naopak pro pozdější období je pramenná základna velmi nedostatečná, např. doklady městské architektury pro závěr 13. a průběh 14. století zcela chybí, od 15. století výše disponujeme nečetnými náleзовými situacemi, zejména v podobě sporadicky se vyskytujících kamenných základů nebo dřevěných konstrukcí. Zřejmá je obzvláště absence zahloubených částí dřevohliněných staveb v pozdním středověku, s tím se pojí i dočasně přijímaná hypotéza o existenci pouze nadzemní zástavby, doplněné později již mladšími zděnými sklepy.²⁵ Také pro novověkou etapu vývoje je podstatný nedostatek archeologicky doložených situací, celkovému stavu ale napomáhají obecné analogie, případně závěry stavebně historických průzkumů, vycházející také z mladších mapových podkladů, stavební dokumentace či dostupné ikonografie.

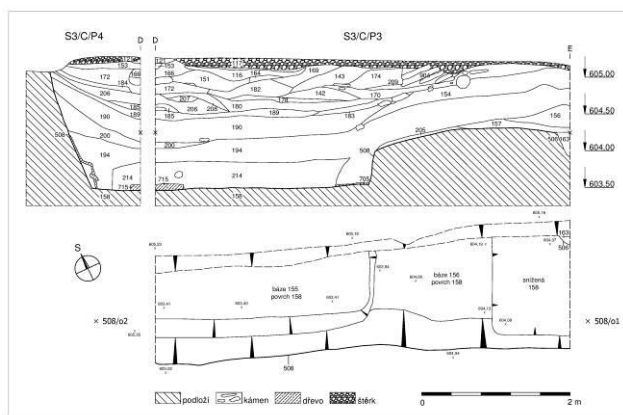
I přes převažující komunikační charakter zkoumaných ploch na náměstí Míru i v Radniční ulici se během archeologického výzkumu na několika místech podařilo, byť spíše v torzovité podobě, zachytit pozůstatky původní zástavby. Zásadním poznatkem je především zjištění několika středověkých suterénů, neméně důležité je ale i potvrzení následných, převážně zděných novověkých až recentních stavebních fází.

---

²⁴ Obdobné náleзовé okolnosti byly registrovány při rekonstrukci plynovodu v roce 2013, srovnej Andrea HOŘÍNKOVÁ – Petr RATAJ, *Rýmařov (okr. Bruntál), náměstí Míru, ulice Radniční, středověk, novověk, záchranný výzkum*, Přehled výzkumů 55/2, 2014, s. 256; také architektonicko-urbanistický vývoj počítá s hlavní etapou přestavby v druhé polovině 16. století po ničivých požárech v letech 1559 a 1561, viz Archiv NPÚ ÚOP v Ostravě, *Program regenerace Městské památkové zóny Rýmařov 2013–2017*.

²⁵ Jedná se především o právoavěrečné domy obklopující náměstí, doloženy jsou v podobě úzkých zaklenutých chodeb i rozsáhlejších obdélných prostor, Jiří KAREL, *Archeologický výzkum středověkého areálu města Rýmařova (13.-15. století)*, Městské muzeum v Rýmařově – vnitřní tisk, Rýmařov 2005, s. 12–13.

V sondě S3 (severní strana vozovky v Radniční ulici s rozšířením zpevněných ploch) byla odkryta středověká část stratigrafie včetně několika zahloubených objektů ve vzájemně superpozici, jeden z nich je možno identifikovat jako zahloubenou část nadzemní dřevohlíněné stavby (obr. 2). Dokumentována byla pouze jižní část objektu s částečně zachyceným plochým dnem a zhruba jižní stěnou o délce 5,6 m a šířce 1,6–1,8 m. Ve východním úseku bylo registrováno částečné zahloubení cca 0,8 m od úrovně soudobého povrchu, hlavní západní část se zahlubovala 1,7 m. Po odstranění svrchní části bohatě zvrstvené výplně výrazně promísené pozůstatky po požáru se projevila mocná vrstva (až 0,8 m) tvořená pouze propálenou hliněnou omazávkou dřevěné konstrukce. Mazanice se dochovala v podobě velikostně odlišných fragmentů (největší až 30 cm), s otisky po původních, zejména plochých konstrukčních prvcích (trámy či desky), v menší míře i jako výmaz mezi kulatinou. Po odebrání této vrstvy se při jižní stěně objevily pozůstatky nosné dřevěné konstrukce, silně ohořelé a destruované vertikálně umístěné prvky, některé lze přímo určit jako trámky obdélného průřezu začepované do základového, horizontálního trámu. Mezi vnitřní rámovou konstrukcí a původní stavební jámou byl registrován nepatrný zbytek výdřevy, pravděpodobně horizontálních desek vytvářejících vlastní stěnu suterénního prostoru stavby a také konstrukční zásyp. Dno objektu nevykazovalo zvláštní úpravu, sledován byl pouze ulehlejší povrch podloží. Výjimku tvořil nad úroveň dna vystupující stupeň tvořený přemístěným podložím, přesypaný vrstvičkou písku. Po jeho odebrání se objevil další dřevěný prvek, téměř úplně dochovaný horizontální trámek s dobře patrnou strukturou dřeva. Ten jako jediný nevykazoval stopy ohoření, v době destrukce objektu se tedy nacházel ve výzkumem potvrzené pozici, pod hliněným schodovitým útvarem. Odebraný vzorek byl odevzdán k dendrochronologické analýze, nepodařilo se jej ale datovat, druhově je určen jako jedle. Datování požárového horizontu na základě náleзовého fondu odpovídá 14. století, v svrchní části zásypu i v terénních dorovnávkách nad objektem se nacházela keramika odpovídající spíše přelomu 14. a 15. století, provázená ovšem i několika výrazně staršími zlomky (obr. 8).

2. Sonda S3 - suterén dřevohlíněné stavby (14. století až přelom 14./15. století), půdorys a řezy výplně

Nad souvrstvím terénních dorovnávek stratigraficky překrývajících zánikový horizont požárem destruovaného dřevohlíněného domu byla registrována další fáze zástavby na parcele – řada oválných jam o délce 0,6–0,8 m a hloubce 0,4–0,5 m s plochými kameny při dně, identifikovaná jako základ nadzemní dřevěné stavby s nosnou sloupovou konstrukcí. Ve

středu dvou objektů se v podobě skvrn dřevitého prachu i dochovaných fragmentů touch-nivého dřeva projeví negativy původních prvků dokládající jejich rozměry - průměr až 30 cm. V zásypu další pak byla při okraji nalezena celá keramická nádoba, hrnec datovaný do období přelomu 14./15. až první poloviny 15. století (obr. 9). Vzhledem k poměrně malému zahloubení oproti původnímu povrchu a tím i méně stabilnímu založení bez jakýchkoliv dalších zjištěných konstrukčních prvků a také v návaznosti na její situování při uliční čáře lze uvažovat spíše o uplatnění v méně exponované části stavby, např. nadzemní terasy, případně rozšířeného patra.²⁶

Následnou, již zděnou fází představují pozůstatky kamenného základového zdiva, zachycena byla obvodová zeď vytvářející původní severní linii ulice Radniční, i navazující kolmé zdi, zabíhající již mimo skrytou plochu.²⁷ O pozici stavby jsme informováni díky dobovým mapovým podkladům, vzhled budovy před demolicí zachycují ještě fotografie z přelomu 19. a 20. století.

V podstatě analogické okolnosti byly registrovány v jižní části Radniční ulice, v těchto místech ale došlo ke značnému narušení původních terénů při recentní stavební činnosti. V sondě S13 vrstva stavební suti na dvou místech překrývala kamenná základová zdiva, zahloubená do novověké hlinité dorovnávký terénu nad geologickým podložím. V nevelké vzdálenosti pak byl ve výkopu vodovodní přípojky zachycen horizont novověkých hlinitých dorovnávek, překrývající objekt interpretovaný jako zahloubená část nadzemní dřevohliněné stavby se zvrstvenou hlinitou výplní, obsahující mimo jiné pozůstatky po požáru v podobě uhlíků i fragmentů přepálené omazávky dřevěných konstrukcí. Vzhledem k prostorovému omezení na úzký liniový výkop, navíc porušený dalšími recentními výkopy, se nepodařilo určit celkové rozměry objektu ani jeho hloubku (dokumentovaná šířka cca 2,5 m a hloubka 0,7 m), z výplně ale byly získány hmotné nálezy potvrzující jeho středověké stáří.²⁸

Další nálezová situace, která se stává dokladem o podobě historické městské zástavby, byla odhalena v sondě S9 na západní straně náměstí (umístění viz obr. 3, objekt 504/S9). Jedná se opět o pozůstatek zahloubené části nadzemní dřevohliněné stavby, zachycené se zvrstvenou výplní včetně výrazného požárového horizontu. Vzhledem k značnému narušení recentními výkopy na všech stranách nebylo možné zjistit její celkové rozměry, dochovaná hloubka v jižní části zahloubení s plochým dnem dosahovala 1,3 m (cca 1,7 m od úrovně stávajícího povrchu). Poměrně četný keramický materiál datuje vznik výplně objektu na přelom 15. a 16. století, zajímavým nálezem je fragment okenního terčíku.

Poslední dokumentovanou situací, spíše jen ojedinělým reliktem odkazujícím na dnes již neexistující stavbu v severozápadní části náměstí při uličce směřující ke kostelu, je kamenné základové zdivo zachycené pod vrstvou cihlové suti na stěně výkopu domovní přípojky rekonstruovaného vodovodu, vzhledem k nálezovým okolnostem bez možnosti přesnějšího časového určení.

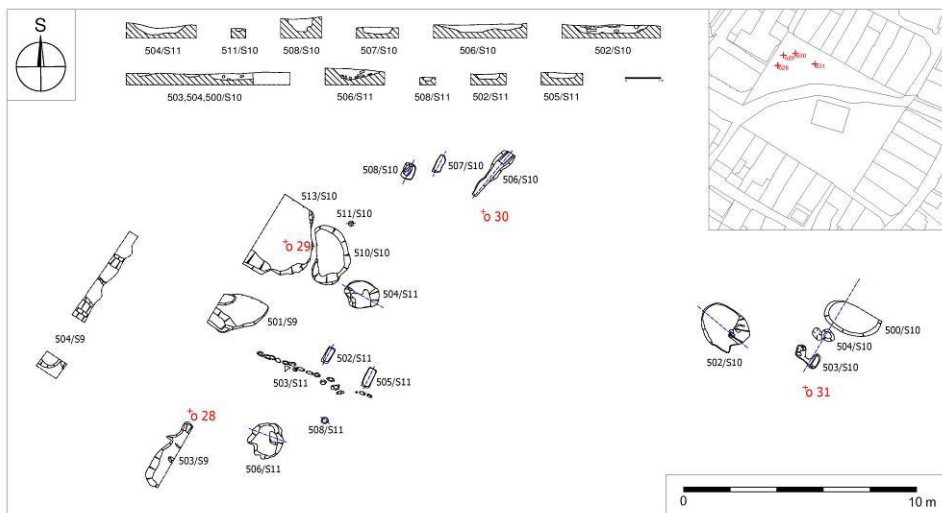
²⁶ Předpokladu o souvislosti s vlastní zástavbou na městské parcele a ne jen například s dřevěným lešením využívaným při jejím budování či obnově napovídá i přítomnost celé nádoby v základové jámě. Podobné nálezové situace, pokud nejsou v přímé konstrukční souvislosti s vlastním objektem, bývají interpretovány i jako stavební oběť zajišťující obydlí ochranu a spokojenost.

²⁷ V případě zděných konstrukcí lze odlišit minimálně dvě fáze pozičně odlišně situovaných staveb, pozůstatky starší byly navíc částečně překryty pozdě novověkou valounovou dlažbou. S touto situací souvisí i nález kamenných základů částečně předstupujících před stávající uliční frontu v západní části náměstí Míru, viz rekonstrukce plynovodu, Andrea HOŘÍNKOVÁ – Petr RATAJ, *Rýmařov (okr. Bruntál), náměstí Míru, ulice Radniční, středověk, novověk, záchranný výzkum*, Přehled výzkumů 55/2, 2014, s. 256.

²⁸ Pozici obou dokumentovaných situací lze spojit s městskou parcelou nacházející se při souběhu Radniční ulice ústící do náměstí Míru a uličky směřující k někdejší opevněné poloze Hrádku.

Zahloubené objekty

Kromě nesporných pozůstatků vlastní zástavby na městských parcelách v bezprostředním okolí veřejných ploch byly zjištěny i četné zahloubené útvary přímo v jejich prostoru. Ve větším počtu se koncentrovaly především v severozápadní části náměstí, po odebrání oblázkového posypu starší novověké dlažby se v sondách S9, S10 a S11 na úrovni povrchu geologického podloží projevilo ústí několika objektů různého typu (obr. 3). Většinu je možno identifikovat pouze jako běžné sídlištní jámy, převážně oválného mísovititého tvaru s maximální délkou od 0,6 do 2 m a hloubkou cca 0,2 m a s hlinitou výplní obsahující kromě keramických nálezů povětšinou datovaných na přelom 15. a 16. století i pozůstatky po požáru – fragmenty uhlíků a mazanice. Poněkud odlišnými se jeví další dva objekty, a to spíše svou velikostí (délka až 2,5 m a hloubka 0,45 m) a pravidelnějším zhruba lichoběžníkovitým tvarem (délka až 3,5 m, situace narušena recentním liniovým výkopem, nelze určit celkové rozměry, hloubka 0,3 m). Funkční interpretace je obtížnější, provoz na veřejných prostranstvích, např. v době konání trhů, mnohdy doprovází přítomnost lehčích staveb či provizorních přístřešků, v případě rozměrnějších výkopů proto nelze vyloučit ani předpokládanou spojitost s nadzemní dřevěnou konstrukcí. Této domněnce napovídá i podoba dalších pěti objektů, vykazujících charakteristiky sloupových jam, stejně jako solitérně zachycená kulová jamka. Přítomnost hlubších výkopů i jejich výrazná kumulace může ale nasvědčovat i využití tohoto místa k jiným účelům, např. v době, kdy probíhala obnova požárem zničené zástavby na okolních parcelách. Výjimku pak tvoří řada malých (do 0,3 m), nepravidelných zahloubenin v celkové délce cca 5,5 m. Datování těchto menších objektů je možné pouze na základě stratigrafické situace, předpokládaná souvislost s ostatními výkopy v této části náměstí je řadí i do stejného časového horizontu.

3. Sondy S9, S10, S11 - objekty zahloubené do povrchu geologického podloží (přelom 15./16. století – 16. století) - celková situace + řezy

Dlažby, cesta

Převážná většina zjištěných nálezových situací dle očekávání odpovídala charakteru zkoumaných ploch, již od středověku nejdůležitějších městských veřejných prostranství. Dosavadní nepříliš četné informace o jejich podobě, údržbě a provozních úpravách se vztahují zejména k novodobé historii, případně byly registrovány spíše v okrajových částech

města mimo hlavní komunikační směry. Výkopové práce provázející rekonstrukci se proto staly jednou z prvních příležitostí ke komplexnímu poznání dochované stratigrafie i přímo jednotlivých horizontů povrchových úprav.

Před vlastním archeologickým výzkumem proběhlo strojní odstranění stávajících povrchů vozovek a části chodníků v ulici Radniční, částečně i v krátkém úseku ulice Jungmanovy a v ploše náměstí Míru a okolních uliček, a to včetně recentních konstrukčních vrstev, následně i odebírání pozdně novověké valounové dlažby, sjednocující povrch obou hlavních veřejných prostor.²⁹

V Radniční ulici se nálezovalá situace dochovala ve velmi torzovité podobě, v podstatě se jednalo o úzké pásy původních uloženin, střídané četnými liniovými výkopy inženýrských sítí. Starší úrovně dlažeb v podobě oblázkových posypů se podařilo zachytit v sondách S3, S4 i S5, dokumentovány ale byly pouze v části zkoumaných ploch, pro následnou identifikaci jsou podstatné i sledované rozdíly v konstrukčním provedení - v skladbě i velikosti použitých prvků.

Nejstarší dlažba byla zjištěna v sondě S3 v sektorech A a B - ploché dno liniové terénní deprese (zahluobené do podloží až 0,1 m) překrývala vrstva menších říčních oblázků. Hmotné nálezy z vrstev nad dlažbou, zejména zlomky keramiky, ale i stavební kování a pár fragmentů skla, lze zařadit do průběhu 15. století, z jejího povrchu pak pochází také starší keramika (14. století), četné jsou fragmenty zvířecích kostí.

Podstatně mladší situace se objevila v sektorech D a E - dorovnávká terénu se značným podílem požárové destrukce a hmotnými nálezy, zejména zlomky typologicky rozdílného keramického nádobí (hrnce, talíře, pánve) a kamnových kachlů datovaných do 17. století, překrývala oblázkovou dlažbu nasedající na povrch podloží, z jejíhož povrchu byl získán také početný nálezový fond, především keramika doprovázená stavebním kováním a v podobě odpadu i fragmenty zvířecích kostí, odpovídající ale 16. století. Dlažba i spáleništní vrstva respektovaly hranici předpokládané soudobé zástavby, sledovány byly od přechodu sektorů C a D, kde je střídal horizont vrstev nad destrukcí dřevohlinitých staveb a následných kamenných základů.

V sondách S4 a S5 byly nad podložím odkryty dvě oblázkové vrstvy vzájemně oddělené hlinitými a hlinitopísčitymi dorovnávky. Kromě středověkých nálezů, zejména keramiky datované do 15. století, byly z povrchu obou dlažeb odebrány i velmi četné fragmenty železářské strusky. Dlažby samotné pak vykazovaly výrazné zbarvení chemickými procesy provázejícími její korozi.³⁰

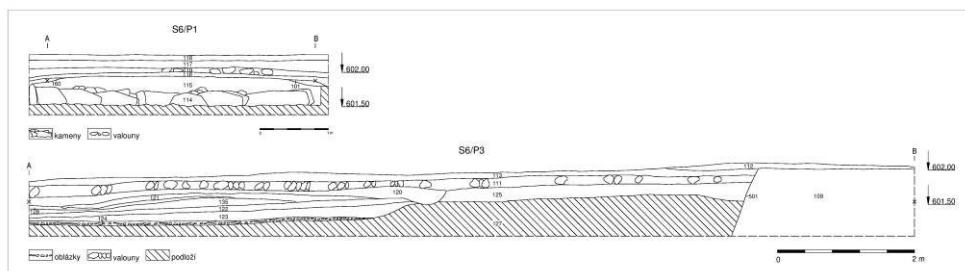
Na náměstí Míru se nálezovalá situace, i vzhledem k velikosti skrývané plochy, projevila mnohem příznivěji, zásadním zjištěním jsou především odlišnosti v komunikační exponovanosti. Nejstarší dlažby byly registrovány pouze v jeho severozápadním a jihovýchodním koutu – tedy pomyslné propojení SZ– JV, naopak mladší úprava - kamenná cesta, zachycená v jižní části náměstí, spojovala po diagonále SV a JZ dvě tradiční komunikační osy vycházející z města někdejšími hlavními branami (dnes ulice Radniční a třída Hrdinů).

²⁹ Ještě na počátku 20. století tvořila povrch obou prostranství jednotná valounová dlažba, od 20. let byly pojízdné plochy odlišeny žulovou kostkou. V druhé polovině 20. století pokryla pochozí plochy betonová čtvercová dlažba a vozovka a parkovací místa opět žulová kostka, následně překrytá asfaltem, viz Archiv NPÚ ÚOP v Ostravě, *Program regenerace Městské památkové zóny Rýmařov 2013–2017*.

³⁰ V této souvislosti je nutno připomenout nález vrstvy strusky o mocnosti až 1 m v prostoru rekonstruované zástavby v jižní části Radniční ulice spojovaný s provozem železářské hutí, Jiří KAREL, *Středověké nálezy z areálu města Rýmařova*, Informační zpravodaj sm. pobočky ČSA při ČSAV, Nový Jičín 1985, s. 34; TÝŽ, *Archeologický výzkum středověkého areálu města Rýmařova (13.–15. století)*, Městské muzeum v Rýmařově – vnitřní tisk, Rýmařov 2005, s. 15.

V sondě S6 byla nad podložím dokumentována oblázková dlažba, zachycená s dobře patrnou hranicí jako zpevněný pás směřující od budovy radnice k JV rohu náměstí (obr. 4, profil S6/P3). Souvrství hlinitých až písčitých dorovnávek sledované v nejnižší části sondy překrývalo pozůstatek požárového horizontu v podobě vrstvy mazanice a uhlíků (obsahoval velmi četné zlomky keramických nádob a zejména kachlů datovaných do 17. století), ležící přímo na povrchu dlažby. V těchto místech byla také odhalena přítomnost mělké terénní deprese se dvěma výraznějšími liniovými zahloubeninami (směr SZ–JV), interpretovanými jako koleje vyjeté do nepřilíš zpevněného terénu. Vyplňovalo je několik vrstev oblázkového šterku a kamenů, oddělených nevýraznými hlinitými horizonty, dokládající opakovanou snahu o alespoň provizorní opravy a tím i také v tomto prostoru (a směru) neočekávaný provoz. Nečetný keramický materiál lze datovat opět do 17. století, doprovází jej mimo jiné pár kusů stavebního kování, mince a keramická kulička.

Obdobná situace se projevila v sondách S7 a S12, vrstva nad podložím tvořená říčními oblázky, následně ztotožněná s úpravou povrchu v sondě S6, byla také zachycena s patrným, ostře odděleným vymezením probíhajícím po mírné diagonále ve směru SZ–JV. Překrývalo ji souvrství novověkých hlinitých navážek, obsahujících četnou kolekci zlomků keramického nádobí (hrnců, talířů a pánví), kachlů a zvířecích kostí datovaných do 17. století.

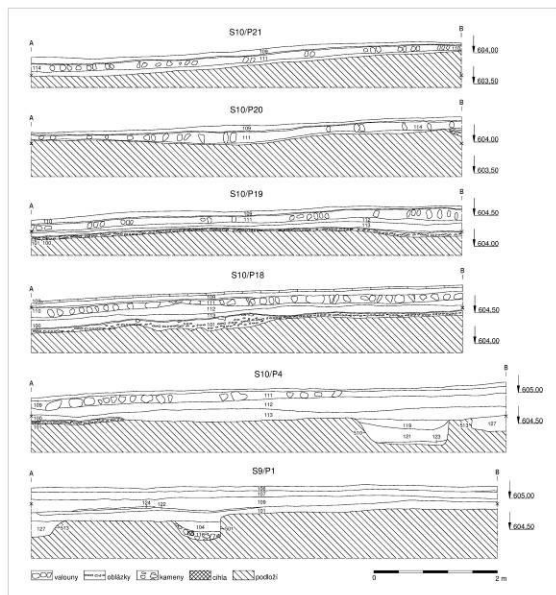

4. Nálezová situace ve východní části náměstí. Profil S6/P1 - řez novověkým souvrstvím včetně horizontu kamenné cesty a mladší valounové dlažby; profil S6/P3 - řez novověkým souvrstvím včetně dvou horizontů dlažeb

Na opačné straně náměstí, v sondách S10 a S11, byla po odstranění recentních a pozdně novověkých konstrukčních vrstev a horizontu terénních dorovnávek ve stejné úrovni sledována dlažba v ploše opět registrovaná pouze jako zpevněný pás vysypaný říčními oblázky, v krátkém úseku i skládanými valouny, probíhající od severozápadního rohu náměstí k západní části budovy radnice (obr. 5, profily S10/P4, S10/P18–20). Dobře odlišitelný pochozí horizont, tvořený vrstvou provozních nečistot, poskytl řadu hmotných nálezů datovaných již do 16. století, povětšinou se jednalo o zlomky keramického nádobí, četné fragmenty zvířecích kostí či běžné stavební kování, k zajímavějším patří dvě podkovy a kovový knoflík.

Pozoruhodným nálezem, poutajícím již v době výzkumu zraky kolemjdoucích a stratigraficky zařazeným mezi starší oblázkovou a mladší valounovou dlažbu, se stala kamenná cesta, dokumentovaná v ploše sond S1, S6 a S7 od vyústění ulice Radniční na jihozápadní straně náměstí až k třídě Hrdinů na severovýchodě. Registrována byla v podobě dvou konstrukčních vrstev, horní, tvořená posypem středními oblázky až valouny, překrývala vlastní těleso vozovky zapsané do svrchní části podlaží, případně do úrovně novověkých hlinitých dorovnávek ve východní části sondy S7. Spodní vrstvu tvořily na výšku kladené, pravidelně skládané kameny, jen výjimečně proložené většími valouny. Vymezena byla po

obou stranách opět na výšku kladenými kameny a pískem vysypanými pásy (konstrukční řez viz obr. 4, profil S6/P1). Důležitým prvkem nálezové situace, sledovaným pouze v krátkém úseku ohybu cesty jihovýchodně radnice, bylo zpevnění okrajů žulovými obrubníky. V těchto místech také pozdně novověká dlažba klesající od radniční budovy s výraznějším spádem nasedala přímo na povrch cesty. Došlo tak k propojení dvou odlišných úprav povrchu, v jiných místech oddělených vrstvou navážek. Starší dobové kresby úprav povrchů nezobrazují, o jejich podobě jsme informováni až díky fotografiím z přelomu 19. a 20. století. Na nich lze spatřit valounovou dlažbu jednotně pokrývající prostor náměstí. Teprve fotografie z 30. let 20. století ukazují odlišnou skladbu vozovky směřující z jihozápadního rohu náměstí k severovýchodnímu, ale podobně dnešnímu stavu severně radnice.

5. Nálezová situace v severozápadní části náměstí. Profily S9/P1, S10/P4, S10/P18-21 – řez novověkým souvrstvím s pozdně středověkou bází včetně dvou horizontů dlažeb a objektů zahloubených v geologickém podloží

Technická infrastruktura

Neméně důležité je i potvrzení předpokládaných či objevení některých nových nálezo- vých okolností přispívajících k poznání podoby městské infrastruktury. Dokladem promyšleného nakládání s pitnou i užitkovou vodou jsou pozůstatky kašny, známé již z dobových vyobrazení či plánové dokumentace, účelnému řešení otázky městského odpadu v období vrcholného novověku pak napovídá pečlivě budovaný zděný kamenný trativod.

Po odkryvu vrchní části stratigrafie v sondě S6 se projevil pozůstatek původního lože kašny, v podobě kruhového kamenného základu (celkový průměr cca 1,6 m, šířka zdiva 0,4 m), obklopeného ze západní a severní strany skoro pravidelným oválem dlažby z naplocho kladených kamenů (viz obr. 6). Západně dlažby byl dokumentován nevýrazný horizont hlinité dorovnávký nad geologickým podložím, severně se nacházela skvrna obdélného tvaru, tvořená převážně drobnými uhlíky. Z východní strany byla situace dlažby

porušena tělesem kamenné cesty – vlastní základ tato mladší úprava povrchu respektovala. Na západní straně bylo registrováno narušení liniovým výkopem s na povrch vystupujícím železným potrubím, které je jediným zjištěným dokladem patrně pozdně novověkého přívodu vody. Zásadní změnu v nálezové situaci ale představovala recentní úprava, ke které došlo ve 20. století po ukončení primární funkce kašny – vnitřní prostor byl vybetonován a přestavěn na kanalizační vpusť, ta byla registrována v původním uložení včetně litinové vtokové mříže. Napojena byla na betonová potrubí, směřující v liniových výkopech dále k severovýchodu a jihovýchodu. Vzhledem k omezení na dokumentaci stávajícího stavu v ploše nebyly získány informace o celkové podobě objektu, případně doklady starších stavebních fází.

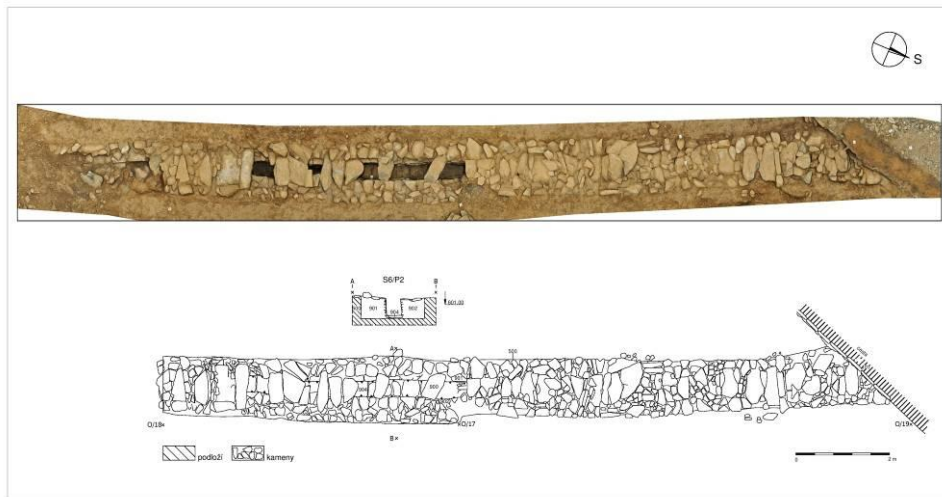
V ploše náměstí Míru jsou díky ikonografii a plánové dokumentaci pro období novověku doloženy dvě kašny, východně a západně budovy radnice. Nejstarší zobrazení té druhé můžeme nalézt na vedutě z roku 1693, obě pak na mladším obraze z roku 1850. Také mapa janovického panství (1747) a indikační skica Stablního katastru (1834) zaznamenávají polohu obou vodních prvků. Dobové fotografie z přelomu 19. a 20. století pak ještě zachycují kašnu v její pozdně novověké podobě, na půdorysném plánu zástavby města z počátku 20. století se ale již neobjevuje.

6. Sonda S6 - kašna ve východní části náměstí, kamenný základ a zpevnění povrchu v okolí – celková situace

Povrch kamenného trativodu se projevil v sondě S6 po odstranění svrchních recentních a pozdně novověkých uložení, identifikován byl jako liniový výkop o šířce cca 1,2–1,4 m s vnitřní zděnou konstrukcí. Ta byla tvořena dvěma zídkami o výšce cca 0,45 a šířce až 0,5 m z pravidelně skládaných, lícovaných plochých kamenů spojených hlínou, dnem vyloženým opět plochými kameny a překladem z velkých až 1 m dlouhých kamenných bloků. Vnitřní část se dochovala převážně nezasypaná, bez patrně původní výplně. Trativod byl dokumentován v délce cca 16 m (viz obr. 7), jeho průběh pak sledován od jihovýchodního

koutu náměstí – zde situace narušena liniemi výkopů inženýrských sítí, až k severovýchodnímu rohu budovy radnice, potvrzen byl i na profilu liniového výkopu vodovodní přípojky k nově budované kašně. Pouze částečná skrývka v těchto místech zamezila dalšímu průzkumu, v ploše sondy S10 se pak již neprojevil, nebyl ani registrován v liniovém výkopu severně radnice. Nálezové okolnosti napovídají rozebrání a opětovné rekonstrukci části kamenné cesty při jeho budování, tato zjištěná situace napomáhá vzhledem k absenci hmotných nálezů alespoň relativnímu datování.

7. Sonda S6 – kamenný travivod ve východní části náměstí - celková situace a konstrukční řez (v pravém rohu část kamenné cesty)

Závěr

Celkově můžeme shrnout, že archeologický výzkum dvou hlavních rýmařovských veřejných prostranství přinesl očekávané výsledky, a to, i přes značné narušení recentní stavební činností, zejména potvrzení přítomnosti původních terénů ve velké části zkoumaných ploch. Na druhou stranu jejich intenzita není příliš velká, což odpovídá i dřívějším archeologickým pozorováním v historickém jádru.

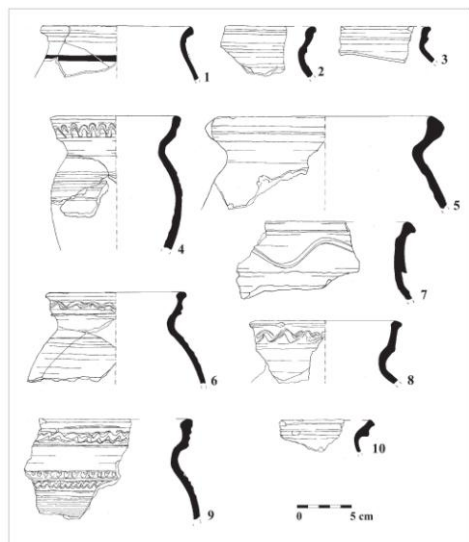
Prakticky nulový je soubor informací, které by přispěly k objasnění problematiky počátku institucionálního města, vlastní nálezové situace z tohoto období nebyly zjištěny, hmotné nálezy datované do 13. století se omezují na pár fragmentů keramických nádob, navíc druhotně umístěných v mladších situacích. Nejstarší dokumentované antropogenní aktivity, provázející fungování městského společenství v průběhu 14. a na přelomu 15./16. století, tak představují objekty zahloubené do svrchní části geologického podloží, ať již se jedná o suterény dřevohliněných staveb na městských parcelách v jeho okolí nebo sídlištní jámy přímo v ploše náměstí.

Převážnou část získaných poznatků můžeme spojit s provozem na veřejných prostranstvích, zejména s vlastní úpravou povrchů jednotlivých komunikačních horizontů. Ta se zatím pro středověkou etapu vývoje jeví spíše jako provizorní a pozičně rozptýlená, podstatným je pak doložení návaznosti raně novověké organizace urbanistické osnovy a prvních pokusů o ustálené řešení. V průběhu novověku pak dochází k několika zásadním změnám, prováženým i postupným dobudováváním technické infrastruktury, první opravdu stabilní úprava komunikačních ploch se ale objevuje až v jeho závěru.

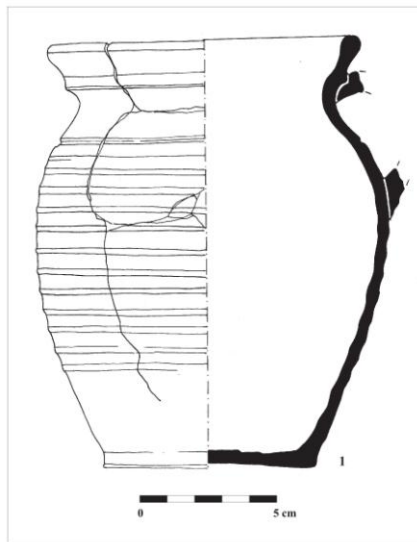
Záchranný archeologický výzkum také přinesl cenné doklady pozdně středověké a novověké hmotné kultury města, především keramické produkce, ale i železných a drobnějších kovových předmětů denní potřeby, které si v budoucnu jistě zaslouží patřičné pozornosti. Nepřímým důkazem místní výrobní činnosti pak jsou velmi četné nálezy železářských strusek, dokládajících zpracování zejména železných rud, které v rámci historického rozvoje největší měrou přispěly k rozkvětu Rýmařova.

Mgr. Jiří Karel, bývalý ředitel Městského muzea v Rýmařově

Mgr. Marek Kiecoň (kiecon.marek@npu.cz), Národní památkový ústav, pracoviště Ostrava

8. Keramické nádoby z dorovnávký terénu nad suterénem dřevohlinité stavby a z jeho výplně - sonda S3 (13. století - 1. polovina 15. století): s.j. 121 (1-3), s.j. 120 (4-7), s.j. 189 (8), s.j. 156 (9, 10). Kresba Hana Pravdová (NPÚ ÚOP v Ostravě)

9. Keramická nádoba z výplně sloupové jámy - sonda S3 (přelom 14./15. století - 1. polovina 15. století): s.j. 202 (1). Kresba Hana Pravdová (NPÚ ÚOP v Ostravě)

Summary

Archaeological Research of Peace Square and Radniční Street in Rýmařov

In 2013, extensive rescue archaeological research was carried out in Rýmařov during the reconstruction of Peace Square and Radniční Street. Historic formations were uncovered during the construction work, in several places they went as far as the geological subsoil. Numerous find situations characteristic of public areas with communication purpose, in particular several layers of older pebbly paving and one more recent boulder paving, were uncovered. An interesting find is a modern times stone road connecting south-western and north-eastern corner of the square. Also the remains of a fountain and a stone sewer were found. Different objects entrenched in the surface of geological subsoil were uncovered in the south-western part of the square. In the partly uncovered area of several town plots in the surroundings, basements of Middle Ages wood-clay constructions as well as basements of late modern times brick buildings were discovered. Ceramic finds are positively predominant – pots, jugs, cups and bowls, dated from the 13th century up to the modern times; ceramic finds include also stove tiles and several small balls. Common are finds of different metal items from the surface of paving, in Radniční Street also fragments of scoria were uncovered. The finds include bones of farm animals and several fragments of glass dishes or a crown glass.

Iłona Matejko-Peterka

OBRAZ SPOŁECZNEGO I GOSPODARCZEGO ŻYCIA NA ŚLĄSKU W ŚWIETLE MEDALI I PLAKIET POCHODZĄCYCH Z WYSTAW ZORGANIZOWANYCH W XIX I W 1. POŁOWIE XX W.¹

Abstract

The article aims to analyse the medals and seals from economic-industrial exhibitions organised in the 19th and 1st half of the 20th century in the region of historic Austrian Silesia. They were held in many Silesian towns, among others in Opava, Cieszyn, Jeseník, Krnov, Vidnava, Bielsko and Frýdek, in 1874–1937. Numismatic material created in this context was often in the form of award or a souvenir reminding the event. The article also deals with the circumstances during the organisation of these events which often helps to understand various iconography found on the medals and seals.

Keywords: *Silesia, Austrian Silesia, medal, numismatics, exhibitions, economy, associations*

Pod koniec XIX i w pierwszej połowie XX w. w wielu śląskich miastach odbywały się rozmaite imprezy o przemysłowo-gospodarczym charakterze. Wśród nich ważne miejsce zajmowały niewątpliwie wystawy, które z jednej strony stały się okazją do zaprezentowania własnych wyrobów i do podejmowania rywalizacji w różnorodnych dziedzinach produkcji, z drugiej zaś były formą wymiany informacji oraz rozrywki. Idea organizacji tego typu wydarzeń zrodziła się już w połowie XVIII w. i była najczęściej realizowana w Wielkiej Brytanii i we Francji. W historii złotymi zgłoskami zapisała się przede wszystkim Wielka Wystawa Światowa w Londynie (1851), która została uznana za pierwsze światowe targi wystawiennicze.² Od tego momentu, aż po czasy współczesne, wystawy stały się doskonałym środkiem prezentacji dorobku technicznego oraz kulturalnego.

Niniejsze rozważania stawiają sobie za cel przeanalizowanie medali i plaket pochodzących z wystaw przemysłowych i rolniczych, które miały miejsce na obszarze historycznego Śląska Austriackiego w XIX i w pierwszej połowie XX w. W przeciwieństwie do okoliczności ich organizacji, które są dość dobrze znane z ówczesnej prasy lokalnej (np. *Troppauer Zeitung*, *Silesia*, *Gwiazdka Cieszyńska* itd.), gdzie były szeroko opisywane i komentowane, wspomniany materiał numizmatyczny został dotąd opracowany tylko w niewielkim stopniu. Na uwagę zasługują jedynie omówienia niektórych medali i plaket, wzmianki o nich bądź też ich reprodukcje zawarte m.in. w pracach: Ferdinanda

---

¹ Prezentowany artykuł powstał dzięki finansowemu wsparciu Ministerstwa Kultury Republiki Czeskiej w ramach instytucjonalnego finansowania długoterminowego rozwoju koncepcji organizacji badawczej Slezijské zemske muzeum (DKRVO, MK000100595), interní grantový projekt SZM č. IGS201510/2015.

² Konrad MEUS, *Z dziejów Wadowic austriackich. Wystawa rolniczo-przemysłowa w 1907 roku*, Wadoviana 14, 2011, s. 8. Na temat Wielkiej Wystawy Światowej w Londynie zob. m.in.: *Official Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations*, 1851; Yvonne FFRENCH, *The Great Exhibition 1851*, London 1950; Jeffrey A. AUERBACH, *The Great Exhibition of 1851: a Nation on Display*, New Haven 1999.

Friedensburga, Zdeňka Stríža i Vladimíra Javorského, Norberta Jaschke i Fritza P. Maerckera, Piotra Kalinowskiego czy Pavla Šopáka.³

Realizacja postawionej w niniejszym studium celu wiązała się z koniecznością przeprowadzenia szeroko zakrojonej kwerendy zarówno w czeskich, jak i polskich instytucjach pamięciowych. Pozwoliło to na wyodrębnienie wielu typów wspomnianych przedmiotów. Pochodzą one z wystaw zorganizowanych w latach 1874–1937 w takich miejscowościach jak: Opawa, Cieszyn, Jesionik, Karniów, Widnawa, Bielsko, Frydek i Dobra. Intensyfikacja owych wydarzeń, na co wskazuje zachowany materiał numizmatyczny, miała miejsce przede wszystkim w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w. Do całkowitej ich redukcji dochodziło zaś w okresie działań wojennych.

Pierwsza znana wystawa o charakterze gospodarczym, która stała się okazją do wydania medalu, odbyła się na badanym obszarze w 1874 r. w Cieszynie (10–11.10.1874). Była to Wystawa Rolnicza zorganizowana przez Towarzystwo Rolnicze dla Księstwa Cieszyńskiego w Cieszynie. Została urządzona w budynku miejskiej strzelnicy, gdzie podczas dwóch dni jej trwania zaprezentowano, w ramach specjalnie utworzonych grup, plody rolne oraz inne produkty gospodarcze. Jak podkreśla ówczesna prasa, największą grupę stanowiły zboża, rośliny okopowe i okazy ogrodnicze. Najmniej liczne były zaś dwie sekcje: rośliny oleiste i włókniste oraz wiejski przemysł domowy i narzędzia rolnicze. Poza wspomnianymi działami, dużym zainteresowaniem cieszyły się również owoce, pszczelarstwo i jedwabnictwo.⁴ O wystawie przypominają dziś zachowane z niej medale, które wyobrażają na awersie wóz ze snopem zboża, w otoczeniu różnych narzędzi rolniczych, tj. sierpa, grabi, kosy, cepa i łopaty. W tle znajduje się ul z pszczołami. Legendę tworzy majuskułny opis: * WYSTAWA ROLNICZA URZĄDZ. PRZEZ TOW. ROLN. DLA KS. CIESZ. w CIESZYNIE 1874. Na rewersie widnieje w wieńcu z wawrzynowódębowych liści napis: WYTRWAŁEJ / I / UMIEJĘTNEJ / PRACY⁵ (Fot. 1). Tak skomponowana ikonografia informowała więc w sposób symboliczny zarówno o problematyce wydarzenia, jak i o jego zakresie tematycznym.

Wzorem opisanej wystawy została także zorganizowana w Cieszynie Pierwsza Śląska Wystawa Rzemieślnicza, Przemysłowa, Rolnicza i Leśna. Odbyła się w dniach 5–19 września 1880 r. przy ul. Jabłonkowskiej, w prawej części arcyksiążęcej fabryki lnu znajdującej się naprzeciwko dworca kolejowego. Areal wystawy zajmował łącznie 51 tys. m kw. Jej część rzemieślniczo-przemysłowa składała się z 15 grup tematycznych (m.in. maszyny, ogrodnictwo i pszczelarstwo, górnictwo i hutnictwo, przemysł włókienniczy). Sekcję rolniczą i leśną tworzyły natomiast produkty przemysłu rolnego, zwierzęta domowe, narzędzia i sprzęt rolniczy, produkty i artykuły leśne, ogrodnicze i rybackie oraz

³ Ferdinand FRIEDENSBURG, *Die schlesischen Münzen des Mittelalters*, Breslau 1931, nr 4777, 4843, 4869, 4882, 4927; Norbert ASCHKE – Fritz P. MAERCKER, *Schlesische Münzen und Medaillen. Ergänzung und Weiterführung des Werkes von F. Friedensburg und H. Seger. Schlesiens Münzen und Medaillen der neueren Zeit*, Ihringen 1985, s. 246, nr 2307; Zdeněk STRÍŽ – Vladimír JAVORSKÝ, *Medaile, plakety a žetony okresu Opava od počátku medailové tvorby do roku 1999*, Opava 2000, passim; Piotr KALINOWSKI, *Pieniądz miasta Cieszyna. Katalog*, Kalety 2010, s. 9, nr 21–22; s. 29, nr 102–103; s. 30, nr 104–105; s. 30–31, nr 108–109; idem *Pieniądz miasta Opawa. Katalog*, Kalety 2011, s. 12, nr 40; s. 13, nr 42; s. 16, nr 55; idem *Pieniądz miasta Karniów. Katalog*, Kalety 2011, s. 11, nr 28; Pavel ŠOPÁK, *Pamět Slezska. Památky a pamětové instituce českého Slezska v 16. až 19. století*, Opava 2011, s. 258–259, 266; idem *Město–zámek–krajina. Kulturní krajina českého Slezska od středověku po první světovou válku*, Opava 2012, s. 239.

⁴ *Gazeta Toruńska*, nr 243, 22.10.1874, s. 3; *Silesia*, nr 82, 14.10.1874, s. 903.

⁵ Muzeum Śląska Cieszyńskiego (dalej tylko: MŚC), nr inw. MC/H/02837.

pszczelarstwo.⁶ Ukoronowaniem całego wydarzenia było wręczenie jego uczestnikom wartościowych nagród. Stanowiły je m.in. medale Ministerstwa Handlu oraz medale cieszyńskiej wystawy.

Pierwsze z nich pochodzą z pracowni wiedeńskiego medaliera i rzeźbiarza Josefa Tautenhayna st. (1837–1911). Przedstawiają na awersie głowę cesarza Franciszka Józefa I w prawym profilu, udekorowaną wieńcem z wawrzynowych liści. Pod nią znajduje się sygnatura autora przedmiotu: JOS • TAUTENHAYN. Kompozycję otacza legenda: * FRANZ JOSEPH I., KAISER VON OESTERREICH, KOENIG VON BOEHMEN ETC., APOST. KOENIG VON UNGARN. Rewers zdobi wyobrażenie kobiety siedzącej przy kołowrotku i kowadło, trzymającej w prawej ręce młotek. Przed nią stoi anioł kładący na jej głowę wawrzynowy wieniec. U jego nóg leży rulonik papieru, w tle zaś koło ze szprychami. Legendę tworzy niemiecki opis: * EHRENPREIS DES K • K • HANDELS – MINISTERIUMS IN WIEN. W odcinku, w dolnej części przedmiotu, znajduje się sygnatura: JOS. TAUTENHAYN FEC. Na rancie występuje napis: GEWERBE UND INDUSTRIE AUSSTELLUNG IN TESCHEN 1880 (**Fot. 2**). Znane są srebrne oraz brązowe egzemplarze owych medali o średnicy 57 mm.⁷

Medale nagrodowe cieszyńskiej wystawy wyobrażają natomiast na awersie siedzącą kobietę, która opiera się prawą ręką o tarczę z symbolami handlu oraz trzyma w lewej dłoni wyciągniętej przed siebie wieniec z wawrzynowych liści. W jej otoczeniu znajdują się przedmioty mające symbolizować poszczególne części wystawy, tj. rolnictwo (pług, snop zboża, grabie), leśnictwo (leśne drzewo) i przemysł (kowadło, zębate koło, lokomotywa w tle). W dolnej partii kompozycji występuje data 1880 i sygnatura autora: WETZENMAIER oraz pracowni: PRÄGUNG V. J. CHRISTLBAUER. Obraz otacza napis: SCHLESISCHE GEWERBE INDUSTRIE- LAND- U. FORSTWIRTSCHAFTL. * AUSSTELLUNG TESCHEN *. Rewers przedstawia śląskiego orła w wieńcu z dębowo-wawrzynowych gałązek, związanych na dole wstążką⁸ (**Fot. 3**). Medale te posiadają taką samą średnicę, jak pochodzące z Ministerstwa Handlu.

Poza wspomnianymi zabytkami, z okazji wystawy w Cieszynie zostały także wydane małe medale z uszkiem (29 mm), które miały już jednak charakter tylko upominkowy. Na ich przedniej stronie znajduje się wyobrażenie herbu księstwa cieszyńskiego oraz inicjały autora przedmiotu: J.CH. (Josef Christlbauer?). Na odwrociu widnieje zaś napis: ERINNERUNG / AN DIE / SCHLESISCHE / AUSSTELLUNG / IN TESCHEN / 1880.⁹ Uszko świadczy o tym, iż przedmioty te służyły do noszenia.

Kolejną znaczącą wystawą o charakterze gospodarczym, mającą miejsce na omawianym terytorium, była Śląska Wystawa Rzemieślnicza zorganizowana w Opawie w 1886 r. (14.8.–2.9.1886). Odbyła się w budynku jednej z miejscowych szkół średnich. Wzięło w niej udział ok. 180 wystawców z całej monarchii, których wyroby przyszło zobaczyć niemal 18 tys. osób. Została sfinansowana przez Ziemski Rząd Śląski, Izbę Handlową i Gospodarczą, radę miasta Opawy oraz starostę krajowego Heinricha hr. Larisch-Mönnich. Za jej stronę organizacyjną odpowiadała specjalnie powołana do tego celu komisja, której przewodniczył prezes cesarsko-królewskiej Społeczności Gospodarczej dr Karel Wendt.

⁶ Officielle Ausstellungs-Zeitung der ersten österr.-schlesischen Gewerbe-, Industrie-, land- und forstwirtschaftliche Ausstellung in Teschen 1880, nr 1, 30.8.1880, s. 1–2.

⁷ Slezské zemské muzeum (dalej tylko: SZM), Numizmatické pracoviště (dalej tylko: Nu), inv. č. II/11; MŠC, Dział Historii, nr inw. MC/H/02568.

⁸ Národní muzeum, inv. č. H5-59828; SZM, Nu, inv. č. II/10, II/170, II/703; Muzeum Těšínska, inv. č. S6691; Muzeum Novojičínska, Numizmatická podsbírka, inv. č. 268/73; Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej (dalej tylko: MHBB), nr inw. MBB/H/691, MBB/H/1827, MBB/H/4105.

⁹ SZM, Nu, inv. č. II/232.

Jednym z ważniejszych punktów owej imprezy, o czym informuje lokalna prasa, było wręczenie jej laureatom cennych nagród. Stanowiły je srebrne (6 szt.) i brązowe (10 szt.) państwowe medale (Ministerstwa Handlu), złote (41 szt.), srebrne (35 szt.) i brązowe (30 szt.) medale wystawy oraz upominkowe dyplomy (12 szt.).¹⁰

Przeprowadzona analiza wspomnianego materiału numizmatycznego pozwoliła zauważyć, że medale nagrodowe Ministerstwa Handlu posiadają identyczną ikonografię, jak pochodzące z wystawy zorganizowanej w 1880 r. w Cieszynie. Przyczyn tego stanu rzeczy można doszukiwać się zarówno w fakcie, iż zostały wykonane dla tego samego organu państwowego i w tym samym celu (tj. jako nagroda), jak też w sytuacji, że oba były dziełami Josefa Tautenhayna st. Różnią się tylko napisem na rancie, który w opisywanym przypadku przybrał postać: GEWERBE – AUSSTELLUNG 1886 TROPPAU.¹¹

Medale opawskiej wystawy noszą już natomiast w obrazie inną kompozycję niż cieszyńskie. Ich awers wyobraża siedzącą kobietę z młotkiem w prawej i wieńcem z wawrzynowych liści w lewej ręce. W tle znajduje się kowadło, zębate koło, dzban, wrzeciono i rulonik materiału. W dolnej części przedmiotu widnieje sygnatura: PRÁGE CHRISTLBAUER. Obraz otacza majuskułny napis: SCHLESISCHE GEWERBE AUSSTELLUNG * TROPPAU 1886 *. Rewers przedstawia herb miasta Opawy w ozdobnym kartuszu, okolony wieńcem z wawrzynowych gałązek związanych na dole wstążką¹² (**Fot. 4**). Za pomocą owej ikonografii została więc podkreślona zarówno tematyka wydarzenia, jak i jego lokalizacja.

Spośród wystaw mających miejsce w latach osiemdziesiątych XIX w. na obszarze Śląska Austriackiego na uwagę zasługuje również cieszyńska Wystawa Psów. Organizacji tego wydarzenia, które odbyło się 26 maja 1889 r. w składzie materiału przy Alejach Arcyksięcia Albrechta, podjął się Austriacko-Śląski Myśliwsko-Rybacki Związek Ochronny. Do konkursu przystąpiło 126 różnych okazów. Imprezę zakończyło wygłoszenie wykładu na temat kynologii przez dra Hansa von Kadicha.¹³ Upamiętniło ją natomiast wydanie medalu wyobrażającego na awersie tarczę herbową z Wieżą Piastowską za którą znajduje się, pomiędzy skrzyżowanymi lufami dwóch strzelb, głowa jelenia z gorejącym krzyżem. Po bokach tarczy widnieją zawieszony siatki rybackie, na dole zaś dwie skrzyżowane gałązki dębu. Obraz otacza majuskułna legenda: * ÖST – SCHLES. JAGD UND FISCHEREI SCHUTZ-VEREIN. Rewers zdobi napis: HUNDESCHAU / * / TESCHEN / AM 26. MAI / 1889¹⁴ (**Fot. 5**). Niemal identyczną ikonografię posiadają też medale pochodzące z innej cieszyńskiej Wystawy Psów, która została urządzona 12 lipca 1891 r. Różnią się tylko datą wydarzenia widniejącą w polu przedmiotu.¹⁵

Poza Cieszynem, organizatorem wystawy o charakterze gospodarczym w 1889 r., stało się także miasto Jesionik. W dniach od 25 sierpnia do 8 września odbyła się tam Regionalna Wystawa, w której wzięło udział 288 firm, małych przedsiębiorstw i stowarzyszeń, m.in. z Wrocławia, Pragi, Wiednia, Berlina, Drezna, Lipska i Hanoweru. Głównym inicjatorem tego wydarzenia, które miało miejsce w budynku miejskiej strzelnicy, było Rolniczo-Leśnicze Stowarzyszenie Północno-Zachodniego Śląska na czele z prezesem baronem Karlem von Skal. Wystawę uroczyście otworzył, w obecności wielu znanych osób, starosta krajowy Heinrich hr. Larisch-Mönnich. W czasie jej trwania odbyło

¹⁰ Troppauer Zeitung, 4–5.9.1886, s. 14–15.

¹¹ SZM, Nu, inv. č. II/12.

¹² SZM, Nu, inv. č. II/13. Wydano też medale ze śląskim znakiem (SZM, Nu, inv. č. II/291, II/292).

¹³ Silesia, nr 63, 26.5.1889, s. 2.

¹⁴ MŚC, nr inw. MC/H/02556/002, MC/H/03086; Muzeum Těšínska, inv. č. H 16292.

¹⁵ MŚC, nr inw. MC/H/02556/001.

się wiele pokazowych wystąpień oraz koncertów wojskowych kapel. Największym zainteresowaniem cieszyła się jednak zorganizowana w dniu 1 września wystawa zwierząt. W ostatnim dniu jury zebranej komisji wręczyło wybranym wystawcom cenne nagrody w dwóch kategoriach: „Rolnictwo, leśnictwo i górnictwo” oraz „Przemysł, rzemiosło i handel”. Były to nagrody pieniężne, pamiątkowe dyplomy oraz medale.¹⁶

Jeden z medali z jesionickiej wystawy o średnicy 45 mm, pochodzący z kategorii „Przemysł, rzemiosło i handel”, jest dziś przechowywany przez Śląskie Ziemskie Muzeum w Opawie.¹⁷ Autorem tego przedmiotu był wybitny wiedeński medalier i rzeźbiarz Andreas Neudeck (1849–1914).¹⁸ Na jego awersie został wyobrazony herb miasta Jesionika, tj. śląski orzeł stojący na kroczącym w lewo niedźwiedziu. Wokół obrazu znajduje się majuskułna legenda: REGIONAL – AUSSTELLUNG IN FREIWALDAU • 1889 •. Na rewersie widnieje w wieńcu z wawrzynowych i dębowych liści napis: DEM / VERDIENSTE / UM INDUSTRIE / HANDEL UND / GEWERBE. W dolnej części przedmiotu występuje sygnatura autora: A. NEUDECK (**Fot. 6**). Nie wiadomo jednak, który z uczestników opisanego wydarzenia stał się jego odbiorcą.

Lata dziewięćdziesiąte XIX w. otworzyła natomiast na badanym terytorium Śląska Wystawa Rzemieślnicza zorganizowana w Bielsku (2–24.8.1890). Patronat nad nią objął starosta krajowy Heinrich hr. Larisch-Mönnich. Na czele komisji organizacyjnej stanął zaś Ferdinand Naps. Na miejsce imprezy wybrano bielską szkołę średnią, w której pomieszczeniach zaprezentowały swoje wyroby 243 firmy i małe przedsiębiorstwa. Większość z nich, tj. aż 180, pochodziła z obszaru Śląska. Wystawa cieszyła się dużym zainteresowaniem ze strony zwiedzających. W ciągu 23 dni odwiedziło ją ponad 12 600 osób. Atrakcyjnym jej elementem stały się koncerty wojskowych i prywatnych kapel oraz pokaz umiejętności pocztowych gołębi. W dniu 23 sierpnia specjalna komisja wręczyła najlepszym wystawcom nagrody. Z 243 uczestników otrzymało je 186 podmiotów.¹⁹ Najbardziej prestiżowymi spośród nich były srebrne i brązowe medale Ministerstwa Handlu, które podobnie jak wydane z okazji cieszyńskiej wystawy gospodarce w 1880 r. oraz opawskiej zorganizowanej w 1886 r., pochodziły z pracowni Josefa Tautenhayna st. Posiadały też identyczną jak one ikonografię oraz średnicę. Jedyną różnicę stanowił napis na rancie, który na opisywanych egzemplarzach brzmi: SCHLESISCHE GEWERBE AUSSTELLUNG BIELITZ • 1890.²⁰

Poza medalami państwowymi, cennymi nagrodami były również medale bielskiej wystawy (60 mm) autorstwa Josefa Christlbauera (1827–1897). Wszystkie ich egzemplarze wyobrażają na awersie dwie siedzące postacie kobiece, które podtrzymują znajdujący się pośrodku herb Bielska. Pomiędzy nimi leżą na ziemi różne przedmioty i narzędzia symbolizujące tematykę wystawy, m.in. młotek, zębate koło i kowadło. Całą kompozycję otacza majuskułna legenda: SCHLESISCHE GEWERBE AUSSTELLUNG. W odcinku, w dolnej części przedmiotu, widnieje opis: BIELITZ 1890 oraz sygnatura autora dzieła: CHRISTLBAUER WIEN. Rewers zdobi znajdujący się w wieńcu z laurowych i dębowych liści niemiecki napis: DEM / VERDIENSTE / UM GEWERBE / UND / INDUSTRIE²¹ (**Fot. 7**). Medale te, ze względu na sposób wykonania, są przykładem najwyższego XIX-wiecznego kunsztu artystycznego.

¹⁶ Silesia, nr 102–109, 25.8.–11.9.1889.

¹⁷ SZM, Nu, inv. č. II/2191. Inny egzemplarz posiada Vlastivědné muzeum Jesenicka, inv. č. H 12.649.

¹⁸ Bernhard KOCH, *Neudeck Andreas*, [w:] *Österreichische Biographische Lexikon 1815–1950*, Bd. 7, 1976, s. 83.

¹⁹ Silesia, nr 79–103, 2.7.–27.8.1890.

²⁰ SZM, Nu, inv. č. II/14.

²¹ MHBB, nr inw. MBB/H/1978, MBB/H/3521; MŚC, nr inw. MC/H/02576.

Do częstych organizatorów imprez o charakterze gospodarczym na obszarze Śląska Austriackiego należało m.in. Towarzystwo Rolnicze dla Księstwa Cieszyńskiego w Cieszynie. Poza wspomnianą już w niniejszym studium Wystawą Rolniczą z 1874 r., zorganizowało również w 1893 r. wystawę z okazji 25-lecia swojego istnienia. Patronat nad nią objął, podobnie jak w poprzednich przypadkach, starosta krajowy Heinrich hr. Larisch-Mönnich. Nad przebiegiem całego wydarzenia, które miało miejsce w budynku miejskiej strzelnicy od 30 września do 9 października, czuwał specjalny komitet na czele z prezesem wspomnianego Towarzystwa Jerzym Cienciałą. Na wystawie zostały zaprezentowane produkty rolne, narzędzia rolnicze, budownictwo wiejskie oraz szkolnictwo. Tworzyło ją 12 działów tematycznych, tj.: rolnictwo, sadownictwo, ogrodnictwo, pszczelnictwo, leśnictwo, chów bydła, koni, trzody chlewnej, owiec, kóz i królików, drobiu, hodowla ryb oraz przemysł rolniczy. W czasie jej 10-dniowego trwania własne wyroby przedstawili zarówno lokalni wytwórcy, jak i zamiejscowi, m.in. z Wiednia, Magdeburga, Berlina, Berna, Pragi, Opawy, Nowego Jiczyna, Bielska i Krakowa. W celu dokonania ich oceny wspomniany komitet powołał specjalną komisję sędziów, która wyłoniła najlepszych wystawców.²² Wydarzenie zamknęły dwa uroczyste akty: odznaczenie złotym krzyżem zasługi z koroną prezesa wspomnianego Towarzystwa Jerzego Cienciały oraz wręczenie laureatom medali, nagród pieniężnych i innych premii.²³

Medale z owej wystawy wyobrażają na awersie różne narzędzia rolnicze (m.in. kosę, grabie, motykę, sierp) oraz płody rolne (m.in. worek ziemniaków, snop zboża). Ponad nimi znajduje się cyfra rzymska XXV symbolizująca obchodzony jubileusz. W dolnej partii kompozycji widnieją inicjały autora przedmiotu: J.CH. (Josef Christlbauer?). Obraz otacza majuskułny polsko-niemiecki napis: * LANDWIRTSCHAFTS-VEREIN * TOW. ROLNICZE DLA KSIĘSTWA CIESZYŃSKIEGO W CIESZYNI. Rewers zdobi herb księstwa cieszyńskiego z napisem w otoku: * WYSTAWA JUBILEUSZOWA 1893 * ZASŁUGA ZA GORLIWĄ PRACĘ NA POLU ROLNICTWA I PRZEMYSŁU. Wszystkie znane ich egzemplarze mają średnicę 50 mm i są wykonane z brązu²⁴ (**Fot. 8**).

Poza wystawą w Cieszynie, innym znaczącym wydarzeniem mającym miejsce także w 1893 r. i upamiętnionym również wydaniem medalu, była Śląska Wystawa Maszyn Pomocniczych, Silników i Narzędzi dla Małych Firm zorganizowana w Opawie. Odbyła się w dniach od 1–31 sierpnia w miejscowej sali gimnastycznej. Osobą odpowiedzialną za jej powstanie był dr Karel Wendt. Honorowym prezesem imprezy stał się hrabia Kamil Razumowski.²⁵ Na wystawie zostało zaprezentowanych ok. 30 szt. silników benzynowych, na gaz, parę wodną, ropę naftową i energię elektryczną o mocy od 1/16 do 8 koni mechanicznych oraz 120 maszyn pomocniczych przeznaczonych m.in. dla piekarzy, rzeźników, ogrodników, malarzy i in., które służyły do wykonywania różnych prac ręcznych i zmechanizowanych. Wszystkie powstały w oparciu o najnowsze patenty najlepszych firm.²⁶ Twórcy najbardziej innowacyjnych produktów zostali nagrodzeni, m.in. medalami autorstwa wiedeńskiego medaliera Friedricha Leiska (1839–1914) o średnicy 50 mm. Przedstawiają one na awersie mężczyznę w fartuchu z młotkiem w lewej ręce, który stoi przy maszynach. Wokół obrazu znajduje się majuskułny niemiecki napis: LANDES-

²² *Katalog wystawy rolniczej Towarzystwa rolniczego dla księstwa Cieszyńskiego urządzanej w Cieszynie z powodu jubileuszu 25-letniego istnienia w dniach od 30 września do 9 października 1893 r.*, Cieszyn 1983, s. 1–34.

²³ *Silesia*, nr 232, 10.10.1893, s. 2–3.

²⁴ MHBB, nr. inw. MBB/H/1705; MŚC, nr inw. MC/H/02827; Muzeum Těšinska, inv. č. H 16533. Zob. też: P. KALINOWSKI, *Pieniądz miasta Cieszyna*, s. 30, nr 105.

²⁵ *Silesia*, nr 176, 3.8.1893, s. 2.

²⁶ *Silesia*, nr 182, 10.8.1893, s. 3.

AUSSTELLUNG IN TROPPAU VON HILFSMASCHINEN, MOTOREN UND WERKZEUGEN FÜR DAS KLEINGEWERBE *1893*. Na rewersie występuje herb ze śląskim orłem, nakryty książeczą koroną i otoczony wawrzynowymi gałązkami. Pod nim na wstędze widnieje opis: DEM VERDIENSTE²⁷ (Fot. 9).

Do ważnych gałęzi gospodarczych na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX w. należało bez wątpienia pszczelarstwo. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w powstawaniu różnych organizacji zajmujących się tym rzemiosłem. I tak np. w 1872 r. w Cieszynie została powołana do życia Sekcja Pszczelniczo-Ogrodnicza Towarzystwa Rolnego, w 1895 r. zaś Towarzystwo Pszczelnicze dla Śląska Wschodniego, na którego czele stanął Franciszek Folwarczny.²⁸ Jednym z przejawów działalności owego Towarzystwa było zorganizowanie w dniach od 17 września do 1 października 1905 r. Powszechnej Wystawy Pszczelarskiej z udziałem wielu miejscowych i zagranicznych wystawców. Nad całym wydarzeniem objął patronat książę Fryderyk Habsburg. Imprezę uświetniły liczne koncerty wojskowych i górniczych kapel, wycieczki dla gości oraz referaty, m.in. redaktora czasopisma dla pszczelarzy „Bienenvaters“ Alojza Alfonsusa czy też prezesa I Śląskiego Krajowego Towarzystwa Pszczelarskiego w Opawie Huberta Onderki.²⁹

Z wystawy zachowały się medale nagrodowe, o średnicy 52 mm, pochodzące z pracowni Josefa Christlbauera. Na ich awersie widnieje w wieńcu z wawrzynowych liści kartusz z orłem śląskim w koronie, nakryty mitrą książeczą. Poniżej znajduje się wstęga z napisem: DEM VERDIENSTE oraz sygnatura autora przedmiotu: J. CHRISTLBAUER WIEN. Rewers przedstawia wizerunek pszczoły otoczony polskimi i niemieckimi napisami: ALLGEMEINE BIENZUCHTAUSSTELLUNG * TESCHEN 1905 * / TOWARZYSTWO PSZCZELNICZE DLA WSCHDN. ŚLĄSKA * W CIESZYNIENIE * / BIENZUCHTVEREIN FÜR OSTSCHLESSEN IN TESCHEN / FORSTWIRTSCHAFTS-GESELLSCHAFT / SEKTION D.K.K. / ÖST. SCHLES. / LAND-U. Znane są egzemplarze owych medali wykonane z różnego materiału.³⁰

Kolejnym wydarzeniem, cieszącym się dużym zainteresowaniem tak ze strony uczestników, jak i zwiedzających, była na omawianym terytorium Wystawa Myśliwska i Trofeów Łowieckich zorganizowana w dniach 4–22 września 1907 r. w Opawie. Realizacji owego przedsięwzięcia podjęło się Towarzystwo Myśliwsko-Ochronne dla Śląska Zachodniego. Wzięło w nim udział 95 wystawców, którzy w pomieszczeniach hali sportowej przy ul. Hauera (Turnergasse) oraz w przylegającym do niej ogrodzie, zaprezentowali łącznie ok. 2 tys. przedmiotów.³¹ Wśród nich pojawiły się m.in. eksponaty pochodzące ze zbiorów Heinricha hrabiego Larisch-Mönnich, hrabiego Thuna Hohenstein, hrabiego Arco, hrabiego Kamila Razumowskiego oraz wielu innych znanych osób. Największym zainteresowaniem cieszyły się jednak zaprezentowane przez jednego z uczestników, Rudolfa Grauera, dwa ogromne kły słoniowe z Ugandy.³² Pod koniec wystawy, wyłonieni przez specjalną komisję laureaci, otrzymali nagrody honorowe oraz pamiątkowe plakiety. Te ostatnie zostały przyznane w czterech kategoriach. W ramach kategorii pierwszej (Trofea łowieckie ze Śląska wystawione przez instytucje leśne, łowieckie i gospodarcze) i drugiej (Trofea łowieckie ze Śląska wystawione przez urzędników leśnych i myśliwskich oraz przez inne jednostki) rozdano plakiety złote,

²⁷ SZM, Nu, inv. č. II/15; MHBB, nr inw. MBB/H/2258.

²⁸ Zob. *100 lat działalności organizacji ogrodniczo-pszczelarskich na Śląsku Cieszyńskim 1872–1972*, Cieszyn 1972.

²⁹ Silesia, nr 198, 31.8.1905, s. 2.

³⁰ SZM, Nu, inv. č. II/172; Muzeum w Chorzowie, nr inw. MCh/M/6535.

³¹ Silesia, nr 215, 19.9.1907, s. 2.

³² Troppauer Zeitung, nr 211, 11.9.1907, s. 3.

srebrne i brązowe, natomiast trzeciej (Trofea łowieckie z innych ziemi) i czwartej (Różne preparaty, obrazy, żywe zwierzęta, książki, galanteria, biżuteria, broń itd.), tylko srebrne i brązowe.³³

Jeden z egzemplarzy owej plakiety wykonany ze srebra, o rozmiarach 40 x 55 mm, jest dziś ułożony w opawskim muzeum. W jego ikonografii widnieje wyobrażenie czaszki jelenia z krzyżem między rogami i herbem Opawy w dolnej partii. Między czaszką i herbem znajduje się wstęga ozdobiona gałązkami dębu. Przestrzeń między porożem wypełnia popiersie myśliwego w lewym profilu z kuszą na plecach. W ramce położonej w dolnej części przedmiotu, ozdobionej po bokach motywem roślinnym, został umieszczony niemiecki napis: JAGD VND GEWEIH : / AUSSTELLUNG / TROPPAU • 1907. Plakietka posiada uszko, co świadczy o tym, że mogła być noszona³⁴ (**Fot. 10**). Nie wiadomo jednak komu została pierwotnie przyznana i w ramach której kategorii.

Jak wykazały przeprowadzone badania, częstą okazją do organizowania różnych wystaw przez lokalne stowarzyszenia, były ich jubileusze. Na gruncie opawskim realizacji takiego zadania podjęło się m.in. Towarzystwo Rzemieślnicze, które z okazji 30-tej rocznicy swojego istnienia urządziło w dniach od 28 sierpnia do 19 września 1909 r. Śląską Wystawę Rzemieślniczą. Odbyła się pod patronatem starosty krajowego Heinricha hr. Larisch-Mönnich. Honorowy mecenat nad nią objęli: prezydent krajowy hrabia Max Coudenhove, burmistrz Opawy Walther Kudlich oraz prezydent Śląskiej Izby Handlowej i Rzemieślniczej Heinrich Janotta. Na czele komitetu organizacyjnego stanął prezes wspomnianego Towarzystwa Hugo Baumgartner.³⁵ Wystawa została urządzona w hali w miejskim parku, która miała powierzchnię 1600 m kw. i stanowiła „rdzeń” całego przedsięwzięcia. Umieszczono w niej przede wszystkim meble i maszyny. W jej towarzystwie postawiono również inne mniejsze pawilony. Wystawa składała się z kilku części ekspozycyjnych. Jedną z nich, dotyczącą ratownictwa ochotniczego, zorganizował dr O. Maly. Inną, poświęconą policji, zaaranżował dr W. Locker.³⁶ Za część historyczną odpowiadał zaś dr E.W. Braun.³⁷ W przedostatnim dniu imprezy, tj. 18 września, jury wręczyło najlepszym wystawcom nagrody w postaci srebrnych (11 szt.) i brązowych (20 szt.) medali państwowych, złotych (48 szt.), srebrnych (54 szt.) i brązowych medali (41 szt.) wystawy oraz dyplomów (34 szt.).³⁸

Sześć medali z owej wystawy, o średnicy 56 mm, znajduje się dziś w zbiorach Śląskiego Ziemskiego Muzeum w Opawie. Wszystkie ich egzemplarze przedstawiają na awersie stojącego na wprost półnagiego mężczyznę z młotkiem w prawej ręce opartym o ramię i lewą rękę utrzymaną na biodrze. Po bokach postaci widnieje herb Śląska i Opawy, a nad jej głową napis: „KVNST VND FLEISS BRINGT NVTZ VND PREIS“. Na rewersie występuje w wieńcu z dębowych liści, obwiazanym wstążkami, majuskułny napis: SCHLES. / HANDWERKER / AUSSTELLUNG / TROPPAU / 1909. Pod nim znajduje się

³³ Troppauer Zeitung, nr 218, 22.9.1907, s. 3–4.

³⁴ SZM, Nu, inv. č. II/1009.

³⁵ *Katalog der Schlesischen Handwerker Ausstellung – Troppau 1909 – (veranstaltet v. Troppauer Gewerbevereine anlässlich seines 30jährigen Bestandes) verbunden mit dem Tätigkeitsberichte des Troppauer Gewerbevereines*, Troppau 1909, s. 1–27.

³⁶ Troppauer Zeitung, nr 196, 28.8.1909, s. 1–3.

³⁷ Zob. Edmund Wilhelm BRAUN, *Die historische Abteilung der schlesischen Handwerker Ausstellung zu Troppau 1909*, *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Schlesiens* 5, 1910, s. 71–76.

³⁸ Troppauer Zeitung, nr 216, 22.9.1909, s. 2–3.

sygnatura autora: F. ORTH. WIEN³⁹ (Fot. 11). Medale te, wykonane ze srebra, są puncowane znakami probierczymi.

Wyjątkowym wydarzeniem, ze względu na miejsce jego organizacji, była Regionalna Wystawa urządzona w dniach od 28 sierpnia do 8 września 1910 r. w Dobrej. Większość tego typu imprez odbywała się bowiem w wielkim miastach, co dawało gwarancję wysokiej liczby uczestników oraz zwiedzających. Jej organizatorami stali się prezes Centralnego Towarzystwa Gospodarczego w Opawie, František Zíka oraz dwóch jego współpracowników, tj. poseł Jan Rozkošný z Křenovic oraz Josef Chýlek, sołtys miejscowości Dobra.⁴⁰ Składała się z kilkunastu działów tematycznych, które zaprezentowano w specjalnie utworzonych pawilonach oraz na świeżym powietrzu. Były to m.in. gospodarcze maszyny, silniki i narzędzia, przemysł i rzemiosła, mleczarstwo i przemysł mleczarski, gospodarcze zwierzęta domowe, drób, pszczelarstwo, płody rolne i narzędzia, ogrodnictwo oraz leśnictwo. W budynku nowej szkoły urządzono natomiast ekspozycję poświęconą szkolnictwu, piśmiennictwu i sztuce.⁴¹ Wystawę odwiedziło w ciągu 12 dni ok. 30 tys. osób. Jak podkreśla ówczesna prasa lokalna, frekwencja ta mogła być znacznie wyższa, gdyby bardziej dopisała pogoda.⁴²

Z opisanego wydarzenia zachował się medal nagrodowy Ministerstwa Robót Publicznych, o średnicy 57 mm, który swoją ikonografią przypomina medale Ministerstwa Handlu pochodzące z wystaw w Cieszynie (1880), Opawie (1886) i Bielsku (1890). Różni się jednak od nich legendą otokową na awersie (* FRANCUSCVS. IOSEPHVS. I. D. G. AVSTRIAE. IMPERATOR. ET. HVNGARIAE *) i rewersie (ČESTNÁ CENA C. K. MINISTERSTVA VEŘEJNÝCH PRACÍ) oraz napisem na rancie (KRAJINÁŘSKÁ VÝSTAVA V DOBRÉ U FRÝDKU 1910).⁴³ Medal, o czym informuje widniejąca w jego polu sygnatura, był też dziełem Josefa Tautenhayna.

Duże znaczenie dla omawianego regionu miała także Śląska Wystawa Ogrodnicza zorganizowana w Opawie w dniach 7–11 września 1922 r. Głównym jej celem było z jednej strony zwrócenie uwagi szerszego grona osób na produkty krajowych ogrodników oraz plantatorów owoców i warzyw, z drugiej zaś podkreślenie faktu, że również te zawody dokładają wszelkich starań, aby wzmocnić gospodarkę w okresie po powstaniu Republiki. Wydarzenie, które miało miejsce w miejskim parku, objęli swoim patronatem: Przewodniczący Krajowej Komisji Administracyjnej na Śląsku dr Ferdinand Pelz oraz burmistrz miasta Opawy Ernst Franz. Na czele komitetu organizacyjnego wystawy stanął inspektor ogrodnictwa Hugo Skalík. Wzięło w niej udział ok. 160 wystawców, którzy zaprezentowali swoje produkty w ramach 10 części.⁴⁴ Atrakcyjnym jej elementem okazała się m.in. ekspozycja kaktusów opawskiego ogrodnika Franza Kukola, która została zaaranżowana na tle krajobrazu. Wydarzeniu towarzyszyły liczne koncerty, spotkania handlowe, przedstawienia w miejskim teatrze oraz pokazy sztucznych ogni.⁴⁵ Dziś przypomina o nim zachowana plakietka o rozmiarach 60 x 42 mm przedstawiająca na

³⁹ SZM, Nu, inv. č. II/7, II/8, II/9, II/247, II/1722; Pozostałost F. Papouška, př. č. 69/8/66; Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Gabinet Numizmatyczny, nr inw. MNWr X-24275.

⁴⁰ *Výstava v Dobré před 25 lety*, Propagace domova, 29.6.1935, s. 2.

⁴¹ *Katalog krajinské výstavy v Dobré u Frýdku pořádané Ústřední hospodářskou společností pro české kraje ve vévodství Slezském za součinnosti Českého odboru zemědělské rady pro markrabství Moravské ve dnech od 28. srpna až včetně 8. září*, Opava 1910, s. 1–91.

⁴² Drahomíra GONGOLOVÁ, *Další zajímavosti ze starých matrik*, Doberské listy, č. 2/2014, s. 15.

⁴³ Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, inv. č. FM 19215 S.

⁴⁴ *Führer durch die Schlesische Gartenbau-Ausstellung Troppau vom 7. bis 11. September 1922*, Troppau 1922, s. 1–38.

⁴⁵ Deutsche Post, 6.9.1922, s. 5.

awersie stojącą w długiej sukni kobietę z turbanem na głowie i śląskim orłem na piersiach, która trzyma w prawej ręce chustę wypełnioną kwiatami, w lewej zaś gałązki wawrzynu. Za nią, jakby w oknie, znajduje się weduta parku z arealem budynku. Poniżej widnieje napis: ZUR / ERINNERUNG. Rewers wyobraża w ramce, ozdobionej w dolnej części różnymi owocami, warzywami i kwiatami, majuskułny napis: SCHLESISCHE / GARTENBAU- / AUSSTELLUNG / --- / TROPFAU / --- / 1922⁴⁶ (Fot. 12).

W tym samym roku, co Śląska Wystawa Ogrodnicza w Opawie, odbyła się również Wędrowną Wystawą Gospodarczą w Karniowie. Została zorganizowana z inicjatywy I. Niemieckiego Towarzystwa Rolniczo-Leśnego. W jej uroczystym otwarciu, które miało miejsce w hotelu „Tiroler”, wzięło udział wiele znanych osób, m.in. wiceburmistrz Karniowa Richard Andratschke. Składała się z kilku działów tematycznych. W ramach grupy „Przemysł, handel i rzemiosło”, której uczestnicy wystawili swoje wyroby w jednej z miejscowych szkół (Kaiser-Franz Josefs- Jubiläumschule) oraz na łące przeznaczonej dla strzelców, znalazły się 104 firmy. „Rolnicze korporacje i spółdzielnie” reprezentowało 30 organizacji. Dział „Nasiona, nawozy, pestycydy” tworzyło 36 wystawców, natomiast „Przemysł mleczarski i mleczarstwo” 25 podmiotów.⁴⁷

Z wystawy znany jest medal o średnicy 50 mm, który był przyznawany za zasługi. Na jego przedniej stronie znajduje się w ozdobnej ramce majuskułny napis: I. DEUTSCHE / LAND- u. FORST- / WIRTSCHAFTLICHE / WANDER / AUSSTELLUNG / JÄGERNDORF / 1922, przedzielony w górnej części wyobrażeniem słońca. Na odwrociu widnieje motyw rolnika z kosą w ręce na tle krainy, którą tworzy m.in. las, kościół i jeleń. Pod obrazem występuje napis: DEM VERDIENSTE.⁴⁸ Medal nie posiada żadnej autorskiej sygnatury.

W kontekście prowadzonych badań warto wspomnieć również o Wystawie Myśliwskiej i Wędkarskiej mającej miejsce w Opawie w dniach 26–30 czerwca 1924 r. Celem owej imprezy, o czym informuje w zachowanych materiałach propagacyjnych jej komitet organizacyjny, było przybliżyć szerokiej publiczności przyrodę i zasady jej ochrony oraz rozszerzyć wiedzę zwiedzających w tym zakresie. Wydarzenie odbyło się w hali sportowej przy ul. Hauera (Turnergasse) i składało z 6 części ekspozycyjnych. Pierwsza z nich, w której zaprezentowało swoje przedmioty 37 wystawców, była związana z myślistwem. Drugą zorganizowało Niemieckie Towarzystwo Przyjaciół Akwariów i Terrariów. Organizatorem trzeciej stało się Śląskie Towarzystwo Pszczelarskie w Opawie. W jej ramach wystawiło swoje przedmioty 20 wystawców pochodzących z różnych miast śląskich, m.in. z Opawy, Jesionika, Frysztatu, Albrechtic i Heřmáněk. Kolejną część tworzyła wystawa zaaranżowana przez Towarzystwo Miłośników Lokalnych Ptaków Śpiewających i Ozdobnych. Piątą sekcję stanowiła ekspozycja autorstwa Towarzystwa Przyrodniczego w Opawie. Szósta, ostatnia część, została poświęcona rybołówstwu.⁴⁹

Z opisaney wystawy zachowała się jednostronna plakieta o rozmiarach 40 x 55 mm, która pod względem ikonografii jest niemal taka sama jak wydana z okazji opawskiej Wystawy Myśliwskiej i Trofeów Łowieckich z 1907 r. Różni się tylko napisem, który na karniowskim zabytku brzmi: JAGD U. FISCHEREI / AUSSTELLUNG / TROPFAU 26.–30. JUNI 1924 oraz tym, że nie posiada uszka.⁵⁰

⁴⁶ SZM, Nu, inv. č. II/248. Wydano też medal z czeskimi napisami.

⁴⁷ Deutsche Post, 5.9.1922, s. 6.

⁴⁸ Národní muzeum, inv. č. H5-53021. Zob. też: N. ASCHKE – F. P. MAERCKER, *Schlesische Münzen und Medaillen*, s. 151, nr 2454 oraz w załączniku nr 2454.

⁴⁹ *Führer durch die Jagd- und Fischerei- Ausstellung (...), Troppau vom 26. bis 30. Juni 1924*, Troppau 1924, s. 1–42.

⁵⁰ SZM, Nu, inv. č. II/249.

W latach dwudziestych XX w. miała miejsce także Wystawa Rzemieślnicza, Rolnicza i Leśna we Widnawie. Została zorganizowana w dniach od 14–22 sierpnia 1926 r. pod honorowym patronatem wrocławskiego biskupa Adolfa Bertrama. W gronie jej sponsorów znalazło się zaś wiele znaczących jednostek (m.in. władze miasta Widnawy, Towarzystwo Ubezpieczeniowe przed Ogniem we Widnawie) oraz znanych osób (np. Johann Wilczek, dyrektor kopalni w Śląskiej Ostrawie). Ze względu na swój szeroki zakres tematyczny oraz dużą liczbę uczestników (ok. 400 wystawców) odbywała się aż na kilkunastu miejscach na terenie miasta. Artykuły przemysłowe i eksponaty artystyczne zostały zaprezentowane m.in. w pomieszczeniach budynku gimnazjalnego, w sali gimnastycznej, w publicznej chłopięcej szkole ludowej oraz przy ul. Szkolnej. W budynku i w ogrodzie Katolickiego Stowarzyszenia Ludowego odbył się w dniach 14–16 sierpnia pokaz małych zwierząt, z kolei 15 sierpnia za miejską ciepłownią miał miejsce pokaz koni. W konwiktzie dla chłopców została urządzona wystawa poświęcona leśnictwu i myślistwu. Na ul. Jerzego i Klasztornej oraz na dziedzińcu konwiktu wystawiono maszyny i narzędzia rolnicze. Miejskie Muzeum we Widnawie przedstawiło natomiast przedmioty związane z historią miasta, a szkoła klaszorna Boromeuszek prace swoich uczennic.⁵¹

Wystawę upamiętniły wydane z jej okazji medale o średnicy 40 mm wykonane z różnego materiału.⁵² Wszystkie ich typy przedstawiają na awersie alegoryczną scenę z udziałem św. Huberta, patrona myśliwych, któremu w czasie polowania w Wielki Piątek objawił się dorodny jeleni mający w rozłożystym porożu gorejący krzyż. O występującej na nich postaci informuje też znajdujący się w dolnej części kompozycji majuskułny napis: ST. HUBERTUS. Rewers medali zdobi niemiecki opis: PREISGEKRÖNT / WEIDENAU / 1926, otoczony z lewej strony dębową gałązką, z prawej zaś legendą: GEWERBL. LAND-u FORSTW. AUSSTELLG (**Fot. 13**). Nie wiadomo jednak kto jest autorem owych przedmiotów, gdyż nie posiadają żadnej sygnatury.

Ważnym wydarzeniem gospodarczym na Śląsku była także Pierwsza Objazdowa Wystawa Rolnicza, Rzemieślnicza i Oświatowa, która miała miejsce w dniach od 6–21 sierpnia 1927 r. w Opawie. W gronie jej organizatorów znaleźli się m.in. Rolnicza Wspólnota Republiki Czechosłowackiej z siedzibą w Pradze, Centralne Towarzystwo Gospodarcze dla Śląska w Opawie oraz Macierz Opawska.⁵³ Wystawa składała się z kilku części, które znajdowały się w różnych budynkach i wolnych przestrzeniach na terenie miasta. Wykorzystano do tego celu m.in. lokalne szkoły, w których umieszczono w większości przypadków ekspozycje poświęcone oświacie, rolnictwu, leśnictwu, administracji, wojsku i folklorowi. W pawilonie wzniesionym w pomieszczeniach miejskiego lodowiska urządzono ekspozycje z maszynami oraz rzemieślnicze. W zamkniętej części ul. Komeńskiego wystawiono narzędzia gospodarcze, zaś na placu przed Szkołą Handlową rzemiosła z zakresu budownictwa. W imprezie wzięło udział ponad 600 wystawców, których eksponaty oglądnęło ok. 80 tys. osób.⁵⁴

---

⁵¹ *Führer durch die Gewerbe-, land- und forstwirtschaftliche Bezirks- Ausstellung Weidenau 14. bis 22. August 1926*, s. 1–29.

⁵² SZM, Nu, inv. č. II/233, II/234, II/235.

⁵³ Věra KŘENOVSKÁ, *První putovní výstava zemědělská, živnostenská a osvětová v Opavě*, Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy 36, 2010, č. 1, s. 29–30.

⁵⁴ Alois KACÍŘ, *I. putovní výstava zemědělská, živnostenská a osvětová v Opavě, konaná od 6. do 21. srpna 1927*, Opava 1927, s. 6–7; idem *První putovní výstava zemědělská, živnostenská a osvětová v Opavě. Od 6. do 21. srpna 1927*, [w:] *Deset let československého Opavska 1918–1928*, red. O. Gudrich, Opava 1928, s. 81–84. Zob. też: *Katalog výstavy dobytka v Opavě pořádané ve dnech 20. a 21. srpna 1927 v rámci První putovní výstavy zemědělské živnostenské a kulturní v Opavě*, Opava 1927, s. 1–44.

O wydarzeniu dziś przypominają zachowane medale wykonane przez praską społeczność Karel Svoboda, które przyznawano za zasługi. Przedstawiają na awersie Opawę z arealem zimowego stadionu i dawnej hali sportowej na pierwszym planie. W górnej części przedmiotu występuje napis: PRVNÍ PUTOVNÍ VÝSTAVA / ZEMĚDĚLSKÁ / ŽIVNOSTENSKÁ / A OSVĚTOVÁ, dopełniony na dole opisem: OPAVA / 1927. Na rewersie widnieje kobieta trzymająca w dłoniach wstęgę z napisem: V UZNÁNÍ / ZÁSLUH. W tle znajdują się przedmioty mające symbolizować tematykę wystawy, tj. zębate koło, książki, płonący ogień i część gospodarczego urzędnictwa⁵⁵ (Fot. 14). Znane są srebrne, brązowe i pozłacane egzemplarze tych medali o średnicy 52 mm.⁵⁶

Nieco inną od opisanego wydarzenia problematykę zaoferowała zwiedzającym Powiatowa Rzemieślniczo-Przemysłowa Wystawa zorganizowana w Cieszynie w dniach 10–31 lipca 1932 r. Głównym jej celem było bowiem ukazanie wytwórczości lokalnej w zakresie przemysłu metalowo-przetwórczego, drzewnego, papierniczego i galanteryjnego. Dużo miejsca poświęcono też rękodzielnictwu cieszyńskiemu.⁵⁷ Wydarzenie uroczyste otworzył Wojewoda Śląski dr Michał Grażyński. Za jego stronę organizacyjną odpowiadał zaś przewodniczący Komitetu Wykonawczego poseł Wiktor Satyra. Do udziału w imprezie zgłosiło się ponad 120 wystawców z samego powiatu cieszyńskiego, a także wielu gości zamiejscowych i z zagranicy.⁵⁸ Z jej okazji został wydany jednostronny medal, którego głównym motywem w obrazie stała się Wieża Piastowska w Cieszynie, otoczona rozdzieloną datą: 10/7 – 1/8 // 19 – 32. Pod nią widnieje napis: CIESZYN. Obraz otacza majuskułny napis: POWIATOWA WYSTAWA RZEMIEŚLNICZO PRZEMYSŁOWA, z gałązką wawrzynu w dolnej części przedmiotu. Na odwrociu medal jest sygnowany: GALMET SOSNOWIEC.⁵⁹

W dniach od 28 czerwca do 29 lipca 1935 r. odbyła się z kolei Wystawa Ziemi Bezruč a we Frydku. Jej pomysłodawcą było miejscowe Towarzystwo Oświatowe. Główny areal ekspozycyjny znajdował się w parku leżącym niedaleko dworca kolejowego, gdzie postawiono pawilon przemysłowy, rolniczy i leśny. Ekspozycje kulturowe urządzono w dwóch pobliskich budynkach szkolnych, natomiast wojskową na zamku. W wydarzeniu wzięło udział wiele firm i przedsiębiorstw z Ostrawy, Frydka, Místka, Cieszyna a także z Moraw, Czech i Słowacji.⁶⁰ Najlepsze z nich za swoje wyroby otrzymały medale nagrodowe o średnicy 60 mm, przedstawiające na awersie herb Frydka z napisem: ZA ZÁSLUHY, na rewersie zaś nagą kobietę z symbolami wystawy i opisem: VÝSTAVA / BEZRUČOVA / KRAJE VE / FRÝDKU / 1935. Poniżej widnieje herb Frydka a w tle wyobrażenie fabryki. Medale zostały wydane przez mennicę w Kremnicy.⁶¹

W latach 1935–1937 miały natomiast miejsce trzy wystawy gospodarcze – Troppauer Wirtschafts-Ausstellung (TROWA) w Opawie. Doszło do nich z inicjatywy opawskiego Towarzystwa Handlowego. Wstęp do arealu wystawowego znajdował się przy ul. Stará silnice. Honorowy patronat nad wydarzeniami objęli: wojewoda dr Josef Michálek, burmistrz Opawy Arnošt Just, przewodniczący Izby Handlu i Rzemiosła dla Śląska Alfred

⁵⁵ Věra MICHNOVÁ, *Opava má pamětní medaili, která připomíná reprezentativní výstavu z roku 1927*, Opavský a hlučinský deník, 4.12.2008, č. 284, s. 3.

⁵⁶ SZM, Nu, inv. č. II/250, II/251, II/252, II/1132; Pozůstalost F. Papouška, př. č. 69/33/66.

⁵⁷ Gazeta Handlowa, nr 162, 19.7.1932, s. 4.

⁵⁸ Polska Zachodnia, nr 182, 1.7.1932, s. 5.

⁵⁹ MŠC, nr inw. MC/H/02348, MC/H/02840.

⁶⁰ *Frydek a výstava Bezručova kraje*, Propagace domova, 29.6.1935, s. 1–2. Zob. też: Vladimír ŠKUTA, *Sborník výstav Bezručova kraje ve Frýdku*, Frýdek 1935.

⁶¹ Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, inv. č. FM 19220 S, FM 56029 S, FM 56030 S.

Schmolik oraz jego zastępca Otakar Fromm.⁶² Z pierwszej wystawy TROWA, która została zorganizowana w dniach od 28 czerwca do 7 lipca 1935 r., zachował się medal o średnicy 50 mm. Na jego awersie widnieje pośrodku napis: TROWA / 28. IVNI 19/35 – 7. IVLI. Przez literę „O“ przechodzi długa trąbka ozdobiona na górze połową zębatego koła, młotkiem i skrzydłami (symbole handlu), natomiast na dole motywem roślinnym z wędutą Opawy w tle. Obraz otacza napis: I. TROPFAUER WIRT- / SCHAFTS-AUSSTELLUNG. Na rewersie przedmiotu znajduje się znak Opawy z napisem: • FÜR • BESONDERE • VERDIENSTE. Legendę tworzy opis: • TROPFAUER • GEWERBEVEREIN • GEGRÜNDET • 1879⁶³ (Fot. 15). Z pozostałych dwóch wystaw TROWA, które odbyły się w latach 1936–1937, znane są już tylko odznaki, które noszą w obrazie takie same lub zbliżone do opisanych medali motywy ikonograficzne.

Spośród wystaw o charakterze gospodarczym, które odbyły się na badanym terytorium w latach trzydziestych XX w., na uwagę zasługuje również Wystawa Rzemieślnicza, Handlowa, Przemysłowa, Rolnicza i Leśna zorganizowana w Karniowie w dniach 11–18 lipca 1937 r. Patronat nad nią objął książę Franciszek Józef z Liechtensteina. W jej komitecie honorowym znaleźli się zaś: burmistrz Karniowa Ernst Richter, były burmistrz tego miasta Richard Andratschke, prezes Komisji Administracyjnej do Spraw Handlu i Komory Rzemieślniczej w Opawie Alfred Schmolik oraz prezes Towarzystwa Rolniczego i Leśnego Adolf Groß. Do organizacji imprezy wykorzystano 15 lokalnych obiektów. Były to m.in. szkoły, muzeum, miejska sala gimnastyczna, boisko sportowe i hotel „Tiroler”. W ramach wystawy zorganizowano pokaz koni, bydła, trzody chlewnej, małych zwierząt oraz psów rasowych. Zaprezentowano także sztukę, (malarstwo, grafika, rzeźba), fotografię, różne formy dbania o higienę, ratownictwo, prace uczniów, ogrodnictwo, znaczki pocztowe, trofea myśliwskie oraz ochronę ptaków. Wydarzeniu towarzyszyły liczne referaty, rozrywki w formie koncertów, imprez sportowych oraz kina.⁶⁴

Z okazji wystawy został wydany medal o średnicy 47 mm, który przedstawia na awersie męską rękę trzymającą w dłoni młotek ze skrzydłem w profilu umocowanym na jego trzonie. W tle widnieje wieniec ze zbóż. Kompozycję otacza w górnej części niemiecki napis: Jägerndorfer Ausstellung, którego dalsza część znajduje się w dolnej partii przedmiotu: für Gewerbe / Handel / Industrie / Land u. Forstwirtschaft. Rewers wyobraża gałązkę wawrzynu związaną na dole wstążką i przedzieloną pośrodku szerokim paskiem wykonanym w wysokim reliefu⁶⁵ (Fot. 16). Medal nie posiada autorskiej sygnatury.

Na podstawie przeprowadzonych badań można zatem stwierdzić, iż wystawy, które miały miejsce na terytorium historycznego Śląska Austriackiego w XIX i w pierwszej połowie XX w. stanowiły ważny element życia gospodarczo-społecznego owego obszaru. Przynosiły bowiem nie tylko korzyści czysto ekonomiczne i przyczyniały się do ponadregionalnej promocji poszczególnych miast czy całego regionu, ale stały się też przestrzenią, w której dochodziło do wymiany informacji oraz szerzenia wiedzy i kultury. Najczęściej odbywały się w wielkich miastach, tj. w Opawie i Cieszynie, gdzie działało najwięcej lokalnych towarzystw i stowarzyszeń podejmujących się ich organizacją. Nieocenioną wartość posiada także pochodzący z opisanych wystaw materiał

⁶² *Führer durch die I. Troppauer Wirtschafts-Ausstellung*, Troppau 1935, s. 3. Zob. też: *Führer durch die II. Troppauer Wirtschafts-Ausstellung*, Troppau 1936; *Führer durch die III. Troppauer Wirtschafts-Ausstellung*, Troppau 1937.

⁶³ SZM, Nu, inv. č. II/1907.

⁶⁴ *Führer durch die Ausstellung für Gewerbe, Handel, Industrie, Land- und Forstwirtschaft vom 11.–18. Juli 1937 in Jägerndorf*, Jägerndorf 1937, s. 5–107.

⁶⁵ SZM, Nu, inv. č. II/205; Pozůstalost F. Papouška, př. č. 69/5/66; Městské muzeum Krnov – Městské informační a kulturní středisko Krnov, inv. č. 507, 510.

numizmatyczny. Wydawane z ich okazji medale i plakiety miały wszakże duże znaczenie nie tylko jako forma nagrody przyznawanej za zasługi, ale stały się też materialnym „zapisem” owych wydarzeń. Występujące w ich obrazie wyobrażenia i napisy informowały bowiem najczęściej o problematyce wystawy, jej lokalizacji, terminie czy też o organizatorze. Na tej podstawie należy uznać owe przedmioty za cenne źródło informacji o tych wydarzeniach, zaś same wystawy za piękne karty w dziejach poszczególnych miast.

Summary

Social and Economic Life in Silesia in the Light of Medals and Seals from Exhibitions Held in the 19th and 1st half of the 20th century

On the basis of the carried out research, it is possible to state that exhibitions held in the region of historic Austrian Silesia in the 19th and the 1st half of the 20th century represented a significant part of the economic-social life of the region. They did not bring only economic development and self-promotion of the towns or regions; they became the place for information exchange and propagation of scientific and cultural advancement. They were most often held in Opava and Cieszyn, the seats of most local associations and groups engaged in organization of exhibitions. The numismatic material from the above mentioned events has also been undervalued. The issued seals and medals were important as a form of award for exhibitors and became a permanent material “evidence” of these events. The images appearing on them mostly informed about the topic of the exhibition, its location, date and organisers. Thus the above mentioned items may be considered a valuable source of information on these events, and exhibitions themselves important events in the history of the towns.

Ilona Matejko-Peterka, Ph.D. (matejko@szm.cz), Slezské zemské muzeum

Załącznik

Fot. 1. Medal z Wystawy Rolniczej w Cieszynie z 1874 r. (MŚC, nr inw. MC/H/02837)

Fot. 2. Medal z I Śląskiej Wystawy Rzemieślniczej, Przemysłowej, Rolniczej i Leśnej w Cieszynie z 1880 r. (SZM, Nu, inv. č. II/11)

Fot. 3. Medal z I Śląskiej Wystawy Rzemieślniczej, Przemysłowej, Rolniczej i Leśnej w Cieszynie z 1880 r. (SZM, Nu, inv. č. II/10)

Fot. 4. Medal ze Śląskiej Wystawy Rzemieślniczej w Opawie z 1886 r. (SZM, Nu, inv. č. II/13)

Fot. 5. Medal z Wystawy Psów w Cieszynie z 1889 r. (MŚC, nr inw. MC/H/02256/002)

Fot. 6. Medal z Wystawy Regionalnej w Jesioniku z 1889 r. (SZM, Nu, inv. č. II/2191)

Fot. 7. Medal ze Śląskiej Wystawy Rzemieślniczej w Bielsku z 1890 r. (MŚC, nr inw. MC/H/02576)

Fot. 8. Medal z Wystawy Rolniczo-Przemysłowej w Cieszynie z 1893 r. (MŚC, inw. MC/H/02827)

Fot. 9. Medal ze Śląskiej Wystawy Maszyn Pomocniczych, Silników i Narzędzi dla Małych Firm w Opawie z 1893 r. (SZM, Nu, inv. č. II/15)

Fot. 10. Plakietka z Wystawy Myśliwskiej i Trofeów Łowieckich w Opawie z 1907 r. (SZM, Nu, inv. č. II/1009)

Fot. 11. Medal ze Śląskiej Wystawy Rzemieślniczej w Opawie z 1909 r. (SZM, Nu, inv. č. II/8)

Fot. 12. Medal ze Śląskiej Wystawy Ogrodniczej w Opawie z 1922 r. (SZM, Nu, inv. č. II/248)

Fot. 13. Medal z Wystawy Rzemieślniczej, Rolniczej i Leśnej we Widnawie z 1926 r. (SZM, Nu, inv. č. II/234)

Fot. 14. Medal z I Objazdowej Wystawy Rolniczej, Rzemieślniczej i Oświatowej w Opawie z 1927 r. (SZM, Nu, inv. č. II/1132)

Fot. 15. Medal z I Wystawy TROWA w Opawie z 1935 r. (SZM, Nu, inv. č. II/1907)

Fot. 16. Medal z Wystawy Rzemieślniczej, Handlowej, Przemysłowej, Rolniczej i Leśnej w Kamiowice z 1937 r. (SZM, Pozůstalost F. Papouška př. č. 69/5/66)

Libor Martinek

K LITERATUŘE NA TĚŠÍNSKU OD OSVÍCENSTVÍ DO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Abstract

The article deals with period when the national awareness of Teschen Silesia residents crystalized, which influenced also the literature. The article is a follow-up of the author's previous study presented in the Journal of Silesian Museum in Opava Problems of Life and Work of Jan Karel and Jiří Karel Skop (Tluk) (2013, no. 1, p. 49–65), it completed the overview of the development of literature in the Teschen region up to the World War I when we can talk about the end of national awakening process of the region's residents. This development is studied on the background of problems of cultural identities. The work of Teschen writers reflects the connection of socially-cultural activities, mainly the literary output, with the shaping of the Teschen Silesia residents' identities.

Keywords: Teschen Silesia, literature, national awakening process

V jednom z našich předchozích, literárněhistoricky zaměřených příspěvků v ČSZM jsme věnovali pozornost dvěma představitelům těšínské šlechty, kteří se zabývali literární tvorbou – byli to bratři Skopové, nazývaní také Tlukové, Jan Karel (*1673 / 1674) a Jiří Karel.¹ První z nich studoval mj. v Krakově a druhý získal vzdělání v Anglii. Jiří Karel se ke konci svého bohatýrského života usadil u knížete Jabłonowského v Podhorcích, podle nich nazval svou sbírku veršů *Podhorecensia*. Jan Karel byl autorem knih *Lilia Parnassi* a *Varia epigrammata pertinentia ad Lilia Parnassi*.

Polské knihy v regionu se objevují v souvislosti s náboženským uvolněním, jehož se slezským evangelíkům dostalo v altranštátském míru. Evangelíci kromě živého slova, hlásaného mj. od r. 1709 v těšínském chrámu milosti (jediném kamenném kostele v regionu, ostatní směly být jen dřevěné), potřebovali také náboženské knihy. Kromě založení evangelického sboru v r. 1709 vznikla také škola. Pastory se stali příchozí z okolí Klucborku (Kluczborku) a Byčiny (Byczyny), kde se již v 17. století rozvíjelo bohaté polské náboženské písemnictví. V Těšíně tak vzniklo potenciální spisovatelské středisko, které navazovalo na tradici kluczborského okruhu. Autorem první polské tištěné knihy byl rodák z Komorzna (Reinersdorfu) Jan Muthmann (1685–1747). Kniha *Wierność Bogu y cesarzowi* (1716) byla vytištěna v Břehu a obsahuje rady a modlitby v době morové epidemie. Tento „sluga Ewanjeliey przci kościele Jezusowym przed Cieszy-nem“, jak se podepsal, byl po dvacet let duchovním správcem těšínské evangelické obce, poté zbaven úřadu pro podezření z pietismu. Vynikal jako učený znalec hebrejského biblického textu a německý náboženský spisovatel. Další jeho dvě práce *Książeczka o Jezusie* (Knížeczka o Ježíši) a *Sto reguł żywota* (Sto pravidel života) se vyznačují vroucím náboženským tónem.

V Břehu také tiskl své knížky jiný evangelický těšínský kazatel Samuel Ludwik Zasadius (patrně Zasadzki), v r. 1721 potvrzený jako polský evangelický katecheta a kazatel, v roce 1730 rovněž pro pietismus propuštěný (zemř. 1756). Zasadius byl spisovatelem kázání a náboženských vzdělávacích spisů, z nichž zejména katechizační příručka *Droga do nieba*

¹ Libor MARTINEK, *K problematice života a díla Jana Karla a Jiřího Karla Skopů (Tluků)*, ČSZM–B 62, 2013, č. 1, s. 49–65.

(1723), upravená z němčiny, byla několikrát tištěna a hojně šířena. Patrně to byla jeho literární činnost, která na katolické straně vyvolala odezvu, byť po delší době.

Další rozvoj tohoto střediska byl přerušen náboženskými spory, podezřením pastorů z pietismu a jejich vyhnáním z Těšína. Negativní vliv mělo i rozdělení Slezska mezi Prusko a Rakousko. Těšínsko bylo odtrženo hranicí od středisek kultury, knihoven a tiskáren, které během doby vznikly ve Vratislavi (Wrocławu), Břehu (Brzegu), Lehnici (Legnicy), Olešnici (Olesznicy) nebo Klučborku. Po těchto událostech bylo třeba vybudovat vlastní středisko v Těšíně. Vytvořilo se postupně od roku 1740, první tiskárna byla v Těšíně založena v roce 1806. Zhodnocením a zároveň oslavou těchto počínů bylo zveřejnění práce exjezuity, kněze Jana Leopolda Šeršníka o spisovatelích a umělcích Těšínského knížectví *Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum* (1810).² O necelých sto let později na něj mohl navázat kněz Józef Londzin (1862–1929) svou Bibliografií polských tisků v Těšínském knížectví (*Bibliografia druków polskich w Ks. Cieszyńskim*); dodatky vycházely až do r. 1923. Přes cizí vlády byl stále zdůrazňován piastovských charakter a jednotnost bývalého knížectví.

První knihou z pera těšínských rodáků pak se stala katolická *Prawdziwa Jedźina do Nieba z Pisma Świentego dokazana droga...*, vydaná v Opavě v r. 1761 kněžimi Janem Judaszem Hackenbergerem (z Vendryně, zemř. 1763), Jerzym Bajtkem (z Jablunkova) a Franciszkem Knöblem (z Goleszowa³). V této knize se projevuje lidové nářečí, a to v mnohem větší míře než v Muthmannových nebo Zasadiových spisech a také než v pozdějších náboženských knížkách, které vydali evangeličtí pastoři Jan Klapsia (zemř. 1808) a Paweł Twardy (zemř. 1807). Skutečnost, že evangelici psali relativně spisovnou polštinou, kdežto katolíci se klonili k lidovému nářečí, není ojedinělá a také pravopis naznačuje, že katolíci upravovateli chtěli své práce učinit co nejpřístupnější lidovým vrstvám. Například knížka modliteb přeložená z italštiny přes němčinu r. 1788 nenazývá svůj jazyk polským, ale „ten, který jest w Xionżenstwie Tieszynskim zwyczajny“ (ten, který je v Těšínském knížectví obvyklý). To platilo po celou první polovinu 19. století. S doporučením, aby se zejména dětem ve školách dostalo do rukou více knih psaných jazykem obvyklým na Těšínsku, vystoupili kromě Leopolda Šeršníka také někteří generální vikáři, frýdecký rodák Josef K. Šíp a evangelík Matouš Opolski. Šlo ještě spíš o praktickou potřebu než o budítelskou činnost. Teprve jméno Pawła Stalmacha (nar. 13. 8. 1824 v Bažanovicích u Těšína) je podle Martínkova názoru spojeno s „uvědoměným obrozeneckým hnutím“ na Těšínsku.⁴

Katolický probošt v Pruchné Ludwik Heim (1698–1765) byl autorem světské poémy *Pochwała Łysej Góry* (Chvála Lysé hory, kolem r. 1760), která je prvním veršovaným obrazem beskydské krajiny v polském jazyce, a přeložil z latiny poému *Gloria Quadorum* (Chvála kvádské země), která odvozuje dějiny Slezska od starověkého kmene Kvádů a vtipným způsobem popisuje krásy i nedostatky některých slezských měst; autorem latinské verze byl snad Jan Karel Skop-Tluk nebo J. K. Weigang.

V dějinách slezského písemnictví je třeba brát v úvahu také lidovou anonymní tvorbu. K třetímu vydání anonymního textu *Do Starosty weselnego czyli Zbioru mów używanych przy weselach u ludu polskiego na Śląsku austriackim* u Feitzingera v Těšíně v r. 1905 byla připojena známá *Pieśń o naszym Śląsku*, která dříve kolovala jako bezejmenný opis po Těšínském Slezsku. Některé části *Pieśni* o našem Slezsku prozrazují vazbu s Heimbovou poéмой *Gloria Quadorum*.

V době, kdy slezská šlechta podlehla germanizaci, polská kultura přežívala u poddaného lidu a u měšťanů. Rolník a forman z Cisownicy u Ustroně Jura Gaydzica (též Jerzy Gajdzica; 1777–

² Podrobněji viz Grażyna SZEWCZYK, *Dykejonarz pisarzy i uczonych cieszyńskich Leopolda Jana Szersznika*, in: *Śląskie Miscellanea*, Wrocław 1989, s. 57–69.

³ Narodil se v Ratiboři, farářem byl v Goleszowě od r. 1759.

⁴ Vojtěch MARTÍNEK, *Literatura polská*, in: *Československá vlastivěda*. Díl VII. Písemnictví. Praha 1933, s. 291–292.

1840) si pořídil vlastní knihovnu a měl ve Slezsku jako první rolník své exlibris, vedl si také kroniku („zapišník“) *Dlo pamięci rodu ludzkiego* (Na památku lidského rodu), kterou později vydal a úvodním slovem doprovodil Jan Wantuła (1877–1953) v Zaranu Śląskim (1930, seš. 3). J. Wantuła publikoval také svou studii o J. Gajdzicovi *Najdawniejszy chłopski ekslibris polski* (Nejstarší selský polský exlibris, 1935).⁵ Podobných lidových kronikářů bylo na Těšínsku víc, například Jakub Gallacz (Halač) z Dolního Těrlicka, Jan Michalik ze Žukova-Kotů, Jan Heczko z Horního Žukowa, Andrzej Pustówka z Oldřichovic, Paweł Szurman z Dolní Lešné, Jan Trombik z Konské ad.⁶ Tito lidoví písmáci založili lidový, selský směr v těšínské kultuře, jenž je přítomný v lokálním písemnictví i v dnešní době.

Další literatura se rozvíjela v náboženském či lidovém duchu. První polskou učebnici *Celaryus Polski, oder nach des Lateinischen Libri Memorialias Celleri, Vortherhaftigeingerichtetes Pollnisch und Deutsche* (1717) vydal Slovák Andrzej (resp. Ondrej) Fabri. Prvním originálním polským literárním dílem byly *Pieśni ludowe o założeniu Kościoła Ewangelickiego przed Cieszy-nem*, pravděpodobným autorem byl Jakub Gallacz (1665–1725).

V oblasti těšínsko-slovenských kulturních vztahů zosobňuje dobrou tradici nejen Jiří Třanovský, ale v období, které víceméně souvisí s národním obrozením oblasti, znamená počátek těchto vztahů působení slovenských evangelických pastorů a studium slovenské evangelické mládeže na těšínském gymnáziu. Na návěské faře u Jablunkova působili dva slovenští kazatelé Josef Paulini (1792–1804) a Josef Nikolaides (1804–1820).⁷ Slovenští studenti přicházeli z prostředí národnostně uvědomělejšího a náročnějšího a mohli přispět k práci místních slovanských spolužáků, a to zejména v období, kdy ředitelem evangelického gymnázia v Těšíně byl slovenský spisovatel Ján Kalinčiak (v letech 1858–1869). Koncem roku 1865 přišel do Těšina na evangelické gymnázium ještě jeden Slovák – evangelický, národně uvědomělý kazatel Jan Borbis (1860–1863), jenž se na krátkou dobu stal redaktorem polského časopisu *Zwiaszun Ewangelicznjy*. Podstatně přítom je, že učitelem většiny těchto mladých lidí v Bratislavě byl slovenský vlastenec a buditel Ludovít Štúr, u něhož během svých bratislavských studií čerpal mnohé podněty Paweł Stalmach a založení těšínských novin souvisí do určité míry i se Štúrovou činností.

Vznik skutečně polské literatury se datuje teprve od r. 1848, kdy v Těšíně začal vycházet *Tygodnik Cieszyński* (Těšínský týdeník), jehož zakladateli byli Andrzej Cinciała, Ludwik Klucki a Paweł Stalmach; po jeho zastavení vycházela od r. 1851 *Gwiazdka Cieszyńska* (Těšínská hvězdička), kterou Stalmach řídil až do r. 1887. Stalmach ve snaze o výchovné spojení zábavy s vědou uveřejňoval cestopisy, historické obrazy, humoresky, životopisy, populárněvědné rozpravy a spolu s nimi poezii a uměleckou prózu; tu začal od krátkých nářečních dialogů *Jury i Jonka* a končil delším vyprávěním (na pokračování tiskoval i pověsti). Objevovala se tu slezská a polská, slovensko-uherská, česká i francouzská tematika. V době Kalinčiakova působení v Těšíně otiskla *Gwiazdka* také několik překladů z Kalinčiakových próz. Od *Gwiazdki Cieszyńskiej* se v těšínské literatuře začíná vytvářet lidový, nářeční, folklorní proud. Na Těšínsku prošel evolucí od primitivismu, či přímo literární veteše, až k umělecky zdařilé a z folklorního základu vycházející podoby (příkladem je tvorba Adama Wawrosze). Profil časopisu byl proměnlivý, musel se přizpůsobovat měnícím se podmínkám politického a společenského života Těšínska. „V pětiletí 1848–1853 registrujeme proměnu od založení časopisu vysloveně politického k časopisu nepolitickému, lidovému, což souvisí se společenským a politickým pohybem ve střední Evropě obecně a ovšem v Rakousku obzvlášť, s revolučním kvasem a jeho potlačením

⁵ Oba texty vyšly v posmrtně vydaném sboru Wantulových prací *Książki i ludzie* (1956).

⁶ Władysław SIKORA, *Pisarze Zaolzia*, Český Těšín: Olza, 1992, s. 6–7.

⁷ Slovenských pastorů na Těšínsku bylo daleko více (viz např. Bohuslav BURIAN – Ija BURIAN, *Vlastní životopisy prvních tolerančních kazatelů a. v. příšých ze Slovenska*, in: *Počátky tolerančního evangelictví*, Acta reformationem bohemicam illustrantia IV, Praha 1985, s. 16–47).

reakcí.⁸ Následující osmiletí 1853–1860, kdy se časopis stabilizoval co do názvu, periodicity i populárně-literárního zaměření, je pro nás nejzajímavější pro výraznou beletrizaci obsahu. Petr Hora spatřuje příčinu této tendence v merituu věci, že totiž zabývat se podrobněji politickými dějinami přísluší jiným profesím, ale také hledá paralely s českou literaturou: „(...) v padesátých letech česká žurnalistika znatelně zpomalila ve svém vývoji. Z četných příslibů předchozího desetiletí zachoval svou existenci a vliv vlastně jediný beletristický časopis, a to Mikovcův Lumír.“⁹ Petr Hora se věnuje žánrovému spektru beletristických příspěvků v exponovaném období let 1853–1860.¹⁰ Po r. 1860 až do konce Stalmachovy redakce zesiluje politizace náplně časopisu, Gwiazdka se stává časopisem politickým a ideologicky téměř protichůdným výchozí orientaci, zejména pokud jde o kritiku panslavismu, nikoli, že by Stalmach nepřál polsko-české spolupráci.

Stalmach se v Tygodniku Cieszyńském obšírně věnoval slovanským otázkám, všiml si slovanských problémů, což souviselo s jeho osobními styky se známými Slováky, především se Štúrem. Gwiazdka Cieszyńska rovněž uveřejnila řadu zpráv o událostech ve slovanských zemích (především v Čechách, na Slovensku a v Lužici), přinášela životopisy významných Čechů a Slováků, seznamovala s krásnou literaturou věnovanou slovanství a přetiskovala překlady z české a slovenské literatury. Důležité byly četné historické a politické články, které rozvíjely národní citění a slovanskou solidaritu. Velkou zásluhu na tomto poli měl Józef Chociszewski z Poznaně, jenž s Gwiazdkou spolupracoval na začátku 60. let 19. století. Tento Velkopolák uveřejňoval pod pseudonymem Tworzymir hlavně historické a životopisné články, věnoval se slovanským otázkám a vyzýval k česko-polské spolupráci. Příspěvky v Gwiazdce se zabývaly dávnou minulostí Slovanů (tím připomenou české starožitnosti), měly často aktuální, vlastenecké a politické cíle. Například článěk *Św. Pawła apostoła zasługi w narodzie slowiańskim*¹¹ (Zásluhy apoštola sv. Pavla pro slovanský národ) se týkal šíření evangelia mezi Slovany. Článek, v němž autor vzpomínal na moravského knížete Svatopluka, končil výzvou Slovanů k soudržnosti.¹² Gwiazdka ovšem vystupovala proti zařazování Slezanů k české národnosti, např. v článku *Narodowość Szląska*¹³ (Slezská národnost) píše jeho autor o tom, že si přeje slovanské dohody, a vzájemnosti s českými Slovany, ale k nim se nepočítá, protože Slezsko bylo k české koruně připojeno. Zájem o slovanské otázky v Gwiazdce slábně po r. 1866 a ještě výrazněji po roce 1870.

Horlivým propagátorem slovanské spolupráce na Těšínském Slezsku byl Władysław Lech, jenž se pokusil vydávat v Bílsku časopis, který by se věnoval výlučně slovanským otázkám.

⁸ Petr HORA, *K problematice kulturní diferenciacie na Těšínsku v 50. letech XIX. století a časopis Gwiazdka Cieszyńska*, in: Region a jeho reflexe v literatuře. Jiří Svoboda (ed.), Ostrava, Ostravská univerzita, 1997, s. 164.

⁹ TAMTÉŽ, s. 164.

¹⁰ Zájemce o dané téma odkazujeme na Horovu stať, v souvislosti s konstruováním polské národní identity za zmínku stojí zařazení do Gwiazdky regionálních pověstí, historických próz podávajících obrazy slavných osobností a událostí polské historie s důrazem na hrdinství Poláků, jejich katolicismus, patriotismus a povstání a bojů za národní sebeurčení. Výraznějšího čtenářského ohlasu dosáhl Józef Lompa především díky regionální určitosti, k níž Stalmach vybízel. Lidová hra Edwarda Świerkiewiczze (1808–1875) *Polak w Śląsku* je napsána v nářečí, akcentuje bratrství Poláků a Slezanů. Pedagogické aspekty se uplatňovaly v povídkách z lidového života, své místo měly kulturní, politické, osvětové a jiné dialogy v lidovém tónu. Objevují se články o literatuře, např. *Przegląd literatury polskiej* (1859), o sbírce *Treny* Jana Kochanowského. Článek o jezuitovi Piotru Skargovi má určitou vazbu na české prostředí. V řadě osobností polských spisovatelů, které Gwiazdka svým čtenářům v té době zprostředkovala, nechyběli Krasicki, Niemcewicz, Kniaźnin, Mickiewicz. Z překladů vyšla rozsáhlejší povídka bosenského františkána, básníka a etnografa Ivana Franja Jukiće (1818–1857) *Kosovo pole* o boji Srbů proti Turkům v r. 1389. (Petr Hora, *K problematice kulturní diferenciacie...*, op. cit., s. 165–166; Irena HOMOLA, *Tygodnik Cieszyński i Gwiazdka Cieszyńska pod redakcją Pawła Stalmacha 1848–1887*, Katowice 1968.)

¹¹ Gwiazdka Cieszyńska, 1860, s. 227–228.

¹² Gwiazdka Cieszyńska, 1862, s. 348–349.

¹³ TAMTÉŽ.

Vyšlo pouze jedno číslo časopisu nazvaného *Kronika Słowiańska*, pismo poświęcone sprawom społecznym, gospodarczym, naukowym i politycznym, tudzież literaturze i sztuce w ogóle, ze szczególną uwagą na narody słowiańskie (Slovanská kronika, časopis věnovaný sociálním, ekonomickým, vědeckým a politickým otázkám, také literatuře a umění obecně se zvláštním zřetelem k slovanským národům). „Kronika“ měla vycházet dvakrát měsíčně. V úvodníku se dočítáme, že boj proti německému živlu ukazuje na nutnost, aby se Slované pokud možno soustředili a vzájemně se o sebe zajímali. Směřováním „Kroniky“ mělo být úsilí o vzájemné poznání a sblížení Poláků s jinými Slovy. V duchu úvodníku uveřejnil W. Lech v „Kronice“ článek *Brak równouprawienia narodowościowego na Szląsku austriackim* (Nedostatek národnostní rovnoprávnosti v rakouském Slezsku), v němž se proti německví staví do popředí slovanská otázka, nikoli Poláci a Češi jako takoví. Česko-polských vztahů si časopis všímá v článku *Polacy i Czesi w radzie państwa* (Poláci a Češi v radě státu). Výzva vydavatele o podporu časopisu nenašla odezvu (první číslo vyšlo o čtyřech stranách velkého formátu) a další čísla „Kroniky“ se již neobjevila.

Závěrem těchto úvah je vhodné podotknout, že slovanství bylo jednou z alternativ při hledání východiska z krize identit, jak se domnívá Miroslav Hroch.¹⁴ Spíše než základní složka národovotorného mýtu, jak to vidí britský bohemista Robert Pynsent, bylo slovanství alternativou, která se rodila paralelně a do jisté míry v konkurenci s identitou českou, rakouskou (jak se domnívá Jiří Kořalka¹⁵) a polskou. Také na Těšínsku šlo o falešné slovanské mýty a o neúspěšnou slovan-skou identitu.

Literární úsilí 19. století v regionu bylo spojeno s programem polského dobového vývoje v literatuře a kultuře, ale nešlo vždy ruku v ruce s rozvojem uměleckých talentů. Paweł Stalmach kromě zpěvníků *Zbiór pieśni Słowiańskich* (Sbírka slovanských písní, 1849) a *Zbiór pieśni polskich i sławiańskich* (Sbírka polských a slovanských písní, 1889), historicky zaměřených *Ksiąg rodu Słowiańskiego* (Kniha slovanského rodu, 1889) po sobě zanechal *Bój na Dobropolu* (Bitva u Dobropolu, 1890) o bitvě s Tatory v r. 1241 a zpěvohru *Cieszymir* (Těšimír, 1890) o založení Těšína. Andrzej Cinciała, rodák z Kozakovic (8. 7. 1825 Kozakowice Górne – 14. 2. 1889 Těšín), měl zásluhy jako folklorista, vydal nákladem krakovské akademie sbírku slezských lidových písní, sbíral slezská přísloví a jazykové zvláštnosti, poskytl polskému lidu na Těšínsku i praktické právnícké a obecní příručky. Ve svých pamětech nastínil osudy svého života a národní probuzení na Těšínsku. V r. 1848 jej strhl revoluční duch a slezské venkovany o revolučních událostech poučoval v brožůře *Nowości niesłychane*.

Jerzy Bogusław Heczko (1825–1907), původem z Lyžbice, který působil jako pastor v Kormní Lhotce, kde také zemřel, je autorem evangelického *Modlitewniku* (Modlitebníku), z jehož třiašedesáti modliteb se deset objevilo v pozdějším *Kancjonatu* (Kancionálu) z r. 1865.¹⁶ Obsahoval 770 písní, byl rozdělen do devíti tematických částí a na Těšínsku se používal do druhé světové války, přičemž na českém Těšínsku je často používán dodnes.

Andrzej Kotula (1822–1891) z Hradiště zanechal dosud v úplnosti nevydaný rukopisný soubor více než šedesáti básní, satir a pohádek z let 1848–1891 *Szkola polszczyzny czyli Dziennik poświęcony ćwiczeniom w języku macierzystym* (Škola polštiny neboli Deník věnovaný cvičením v mateřštině). Pozornost si zasluhuje i anonymní soubor jednatřiceti písní a básní z let 1834–1835 *Pątnik narodowy pieśni wesole śpiewający* (Národní poutník písně vesele zpívající), který byl nalezen v pozůstalosti A. Cinciały, uložené v oddělení rukopisů těšínské knihovny. Ludwik

¹⁴ Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999.

¹⁵ Jiří KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996.

¹⁶ Kromě toho vydal brožuru Towarzystwa Ewangelickiego (Evangelického společenství) na rok 1868 (v tiskárně Gustava Adolfa), kázání na rok 1871 *Umierając spac idziemy* (Umírajíce jdeme spát), *Mały Katechizm dr Marcina Lutra* (Malý katechismus dr. Martina Luthera), příručku *Wojciech dobry gospodarz* (Vojtěch dobrý hospodář), byl jedním z překladatelů *Postylii domowej* (Domácí postily) Martina Luthera (1882) a řadu svých článků publikoval v Ewangeliku, prvním oficiálním časopise Slezského seniorátu, vydávaného v polštině, jehož byl po určitou dobu také redaktorem.

Brožek v r. 1937 určil, že autorem těchto básní byl Wilhelm Raszke (1803–1855), který se narodil v Bialé a jako pastor působil od r. 1829 až do své smrti v Bystrici nad Olší. Raschke byl také autorem ve své době velmi populárních *Kazań na lekye niedzielne i świąteczne* (Kázání na neděle a svátky, 1888), kterým se říkalo „Raszkówki“. V Raschkových nábožensky laděných básních a písničkách jsou patrné vlivy staré polštiny a renesanční životní filozofie Jana z Czarnolasu (resp. Jana Kochanowského, 1530–1584).¹⁷

Evangelický učitel Jan Śliwka se z počátečního odpůrce národních snah stal horlivým pracovníkem, jež posílal do polských domácností a škol vzdělávací knížky nejrůznějšího obsahu – zeměpisné, přírodopisné, čítanky, zpěvníky, slovníček i biblické a církevní, dějepisné. Knihy pro kostel a lid vydávalo katolické *Dziedzictwo błog. Jana Sarkandra* (od roku 1873) a evangelické *Towarzystwo Oświaty Ludowej* (od 1881). Za těmito nenáročnými autory a publikacemi se objevují ke konci 19. stol. a na počátku 20. stol. vědečtí pracovníci, kteří se věnují dějepisu, jazykovědě a národopisu. K nejvýznamnějším patřili Jan S. Bystroń, vážený znalec polštiny a autor monografie o lidovém nářečí v poříčí Stonávky a Lučiny na Těšínsku, evangelický farář Karol Michejda, jež sepsal dějiny evangelické církve na Těšínsku, Stalmachův životopisec a lidový básník i dramatik Emanuel Grim, autor souborné knihy o Těšínsku Mieczysław Jarosz a v neposlední řadě dějepisec Franciszek Popiołek, který vykreslil vývoj Těšínska a města Těšína. Kazimierz Piątkowski ve svých statistikách podal obraz národnostních poměrů na Těšínsku a energický politik, zmíněný katolický kněz Józef Londzin se zasloužil o poznání literárního ruchu na Těšínsku, sestavil bibliografii těšínských tisků, osvětlil vývoj školství v kraji a vypsal v obsáhlé monografii osudy dřevěných slezských kostelíků.

Na pozadí dobové tvorby se výrazně odlišuje literární talent jablunkovského tkalce Adama Sikory (1819–1871), autora *Pieśni nabożnych* (Nábožných písní, 1887, 1922, 1930) s působivými pastorálkami, např. *Kołodou pastuszków* (Koleda pasáčeků), příležitostných básní, např. *Do niezgrabnej* (Nehezke) a *Do leniwej* (Lenivé), vlasteneckých písní z doby polských národních povstání *Krakowiak dla ochotników* (Krakovák pro dobrovolníky) a *Do ulanów* (Hulánům), ambicióznějším dílem jsou *Lamenty Jasiowe w 1844 r.* (Jankovy nářky v r. 1844), *Pochwała Jabłonkowa* (Chvála Jablunkova). Posmrtně vyšly knižně *Tren błagalny* (Prosebný trén, 1914) a *Trzy dialogi* (Tři dialogy).

Wincenty Ogrodziński (1884–1945) ve svých *Dziejach piśmiennictwa śląskiego* (Dějínách slezského písemnictví; Katowice, 1965) hodnotí Sikorovu tvorbu vysoko. Adam Sikora „rozporządza dość zasobnym aparatem poetyckim: rym, zazwyczej prosty i niezbyt wyszukany, lecz na ogół daleki od rymów częstochowskich, płynie mu lekko i bez przymusu, potęguje wrażenie, jeśli uważa się go z góry za ludowego pieśniarza. Język mimo wyraża narzeczoowych jest właściwie literackim, zasób środków poetyckich bynajmniej nie mniejszy niż u polskich poetów i poetek ówczesnych, tzw. ludowych, a zdumniewający poniekąd u poety jabłonkowskiego, któremu ani otrzymane w dzieciństwie wykształcenie, ani otoczenie, ani tryb życia nie dawały tyłu podniet i pomocy co tamty. Stąd słusznie chlubi się piśmiennictwo cieszyńskie tym domorosłym śpiewakiem.“ (A. Sikora disponuje bohatstvím básnických prostředků: rým, který je většinou jednoduchý a nevyumělkovaný, ale vzdálený rýmům čenstochovským, plyne lehce a bez násilí, vyvolává dobrý dojem, pokud uvážíme, že jde o lidového písničkáře. Jazyk je až na nářeční výrazy v podstatě literární, repertoár básnických prostředků není přinejmenším menší než u jiných tehdejších polských básníků a básniček tzv. lidových, ale poněkud překvapuje u jablunkovského básníka, jemuž ani vzdělání, které se mu v dětství dostalo, ani okolí, ani způ-

¹⁷ Dále vycházíme mj. z prací: Władysław SIKORA, *Pisarze Zaolzia*, op. cit., s. 6 passim; Leon MIĘKINA (ed.), *Znów minie wiek... Antologia literatury nadolziańskiej*, Cieszyn: Macierz Ziemi Cieszyńskiej, 2001; Lesław Marian BARTELSKI, *Polscy pisarze współcześni 1939–1991*, Warszawa 1995; Ludvík ŠTĚPÁN et al., *Slovník polských spisovatelů*, Praha 2000; Iva MÁLKOVÁ – Svatava URBANOVÁ et al., *Literární slovník severní Moravy a Slezska*, Olomouc 2001.

sob života nedávaly tolik podnětů a opor co jiným. Těšínské písemnictví se proto může tímto originálním pěvcem skutečně chlubit.)

Podobný význam v oblasti kancionálové tvorby jako měl J. B. Heczko reprezentoval později kněz Paweł Sikora (1883–1972).¹⁸ Narodil se v Návsi u Jablunkova, po studiích na polském gymnáziu v Těšíně studoval teologii na univerzitách ve Vídni a v Halle. V r. 1905 spolu s Andrzejem Hławiczkou (1866–1914) a Andrzejem Cymorkem (1882–1965) zpracoval první polský misijní zpěvník *Harfa Syjońska* (Siónská harfa) který vyšel v r. 1906. Jeho význam tkví jednak v tom, že obsahuje nové původní polské duchovní zpěvy, reflektující evangelikální spiritualitu, jednak v tom, že zpřístupnila v překladech celosvětově zpívané evangelikální duchovní písně, zejména anglo-americké proveniencie.¹⁹

Na *Harfu syjońskou*, která vyšla v průběhu 20. století několikrát (poslední nám známé vydání je z roku 1965), ideově navazuje *Śpiewnik Pielgrzyna* (Poutníkův zpěvník), který vznikl rovněž na Těšínsku a reflektuje spíše letniční (pentekostální) spiritualitu. První vydání je z r. 1919. Jeho hlavním tvůrcem byl Jan Głajcar (1895–1971) z Konské, hudební samouk, povoláním hutník.²⁰

Za významnou považujeme otázku užívání českého jazyka v místních školách a kostelech, případně záležitost původu učitelů a kněží, kteří v nich pracovali. Převážně jimi byli místní lidé, teprve po nich následují početné slabší čeští učitelé a kněží z Čech a Moravy. Podobně je nutné přihlížet k českým učebním pomůckám či knihám na těchto školách, k modlitebním knížkám a zpěvníkům, jež měly převahu nad polskými a jejichž užívání bylo s postupující národnostní diferenciací na Těšínsku kritizováno národnostně probuzenými Poláky. Působila zde i jistá setrvačnost návyku na tyto texty, neboť když se v 50. letech 19. století zaváděly polské bohoslužebné pomůcky (kancionál Januszův namísto oblíbeného Fryčajova), zvedly se proti tomu v některých farnostech protesty věřících, i když v jejich mluvené řeči bylo hodně elementů polského nářečí.²¹ Silný účinek měla i česká lidová četba. Reprezentovali ji převážně české

¹⁸ Melodie na slova M. Luthera i J. Třanovského komponoval syn P. Sikory Tadeusz Sikora. Za zmínku stojí rovněž varhaník a skladatel Jan Gawlas (1901–1965), narodil se v Dolním Žukově, po první světové válce žil v Komorní Lhotce, skládal hudbu na texty P. Sikory. Od r. 1923 působil postupně v Chořově, Katovicích a Těšíně, od r. 1964 pracoval na Státní hudební škole v Katovicích, kde mj. zastával i funkce děkana a rektora. Zanechal po sobě kolem 60 písní a sborových děl. Z Karpentné pocházel Stanisław Hadyna (1919–1999), skladatel, spisovatel, dramatik a zakladatel folklorního souboru Śląsk.

¹⁹ V 50. letech připravil 1200 písní pro nový evangelický zpěvník, zpěvník pro děti a biblické příběhy pro výuku náboženství aj. Spoluautor „Siónské harfy“ Andrzej Hławiczka je rovněž autorem samostatných zpěvníků. (Daniel SPRATEK, *Sto let zpěvníku Harfa syjońska*, Idea, 2006, č. 25, s. 8–10.) Pozornost si zaslouží i jeho syn Karol Hławiczka (1894–1976), který v letech 1945–1958 působil na českém Těšínsku a je autorem několika duchovních písní. V době Hławiczzkova působení v Československu vyšly ineditně jeho zpěvníky *Stokrotki*, *Pieśni religijne dla dzieci* (Sedmikrásky, Náboženské písně pro děti; Třanovice 1948) a *Cytra*, *50 pieśni misyjnych na chór mieszańcy* (Citera, 50 misijních písní pro smíšený sbor; Třanovice 1950); ve strojopise zůstal obsáhlý zpěvník *Hosanna*, *Śpiewnik dla pracy na niwie Królestwa Bożego* (Hosana, Zpěvník pro práci na nivě Království božího).

²⁰ Druhé vydání „Poutníkovy zpěvníku“ vyšlo r. 1923 a třetí r. 1935, čtvrté vydání z roku 1959 bylo vydáno v Ústředním církevním nakladatelství v Praze; tento zpěvník užívaly jak sbory Jednoty československé (pozdější Církev bratrská) na českém Těšínsku, tak i řada sborů Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego (Spojené evangelikální církve) v Polsku. Na jeho přípravě se významně podílel Karol Hławiczka a toto vydání představovalo tehdejší vrchol polské protestantské hymnologie. *Śpiewnik Pielgrzyna* vyšel dosud ve více než deseti vydáních (naposlady r. 2012 v Katovicích); byl vydáván v Československu, Polsku a Velké Británii. Na československé straně Těšínska (v Trinci-Tyře) vyšel ineditně v r. 1983 trojjazyčný (česko-slovensko-polský) zpěvník *Gloria*, jenž ideově rovněž navazuje na *Harfu syjońskou* (druhé vydání je z r. 1997). Obsahuje 164 českých, 195 polských a 26 slovenských písní. (Stanislav PIĘTAK, *Všechna pokolení chválí tvoje skutky zpěvem /vícejazyčnost samizdatových zpěvníků/*, in: Evangelický kalendář – Kalendarz Ewangelicki. Český Těšín 2000, s. 94–95.)

²¹ K protestům věřících farnosti na Těrlicku vůči snahám kněze Franciszka Ligockého (1814–1894), který faru spravoval v letech 1855–1894, o zavádění Januszova kancionálu atp., viz Evarist PÍŤHA, *Jazykový a národnostní spor v těrlické farnosti v letech 1862–1864*. Podle spisů generálního vikariátu v Těšíně a zemské vlády v Opavě. Místek 1934.

a moravské kalendáře, k nimž od konce 18. století přistoupily kalendáře určené speciálně pro Slezsko. Ostatní české knihy byly převážně náboženského obsahu. Byly to převážně české katolické i evangelické kancionály a zpěvníky, katolický lid zpíval ze starého kancionálu Jana Josefa Božana *Slaviček rajský*, který vyšel v první polovině 18. století v Hradci Králové. V Těšíně vyšel v r. 1829 *Kancionál všeobecné svaté církve na celý rok k větší cti a chvále Boží*, bohužel s četnými jazykovými chybami. *Nový katolický zpěvník* vydal v r. 1865 farář Josef Onderek ze Skalice a převzal do něj část písní z Božanova kancionálu. Mezi evangelíky byl všeobecně rozšířen starý kancionál Jiřího Třanovského. Historická sounáležitost k českému státu se projevovala počáteční převahou projevů české vzdělanosti.

Polská literatura tohoto druhu vzniklá nebo užívaná na Těšínsku byla sice početná, ale zdaleka nedosáhla té míry rozšířenosti a oblíby jako česká. Tím pádem nemohla dlouhodobě neutralizovat jazykové vlivy české náboženské literatury. Vznikala a vyvíjela se nikoli z národní polské, ale ze smíšené literatury česko-polské. V českém *Kancyonale Wszebecney Swatej Cyrkwe*, jenž vyšel v Opavě r. 1761, bylo jen patnáct polských písní, přestože šlo o kancionál určený pro Těšínsko a Horní Slezsko. Obrat nastal až v 50. letech 19. století, kdy v souvislosti s popoľšťováním katolických bohoslužeb byl vydán r. 1857 první polský kancionál v nákladu čtyř tisíc kusů, jehož sestavovatelem byl farář v Žibřidovicích (dnešní Zebrzydowice, Polsko) Antoni Janusz.²² Podobný význam měl pro evangelíky zmíněný *Kancyonál czyli Śpiewnik dla Chrześcian ewangelickich* Jerzyho B. Heczka, jímž byly vytlačovány zpěvníky Jiřího Třanovského. Pomocí (nejen) těchto dvou kancionálů a zásluhou polsky citících kněží a učitelů nabývala v druhé polovině 19. století v náboženských obřadech slovanského obyvatelstva Těšínska převaha polština, což mělo vliv na národní povědomí řady jeho dosud národnostně nevyhraněných příslušníků.²³ Některé tradiční teoremy polských historiků o tom, že k žádnému zpolštění obyvatelstva Těšínského knížectví nedocházelo, že by na to nestačily síly nepočetné skupiny vzdělanců a kněží, připomínané zejména v souvislosti s kritikou proslulé Bezručovy básně *70.000*, nejsou z tohoto pohledu argumentačně věrohodné.

Značná pozornost byla věnována národopisu, lidovým písním, pověstem a pohádkám. Nejen pro jejich sbírání, ale i jako středisko literárního života na Těšínsku byl v r. 1907 založen Ernestem Farníkem významný časopis *Zaranie Śląskie* (Slezské svítání / Slezský úsvit). Vycházel sice jen čtyři roky před první světovou válkou, ale obnoven byl v r. 1929 na širším základě. Farník také pochopil, jaký význam má pro národní snahy ochotnické divadlo a je autorem lidové hry v nářečí *Iste roki* (Jistá léta), vedle níž lze postavit dva divadelní obrazy Jana Szuścicka *Wesele śląskie* (Slezská svatba) a *Pani wójtowa* (Pani fojtová). Horlivou výzvou k národní semknutosti proti odrodilosti je *Nawrócony* (Obrácený) Karola Bergera. Z živých pramenů lidových zkazek a mluvy čerpají *Śpiący rycerze* (Spící rytíři) učitele Jana Łyska (padl jako polský legionář v r. 1915) napsaná pod vlivem Stanisława Wyspiańskiego. Družina Boleslava Chrabrého (Bolesław I Chrobry) spí v hloubi hor podobně jako naši blaniční rytíři, ale jejich potomci jsou lidé v horských chalupách, kteří brání půdu proti panské zvlůi.²⁴ Rodák z Karviné, katolic-

²² Avšak již z doby působení pastora Jana Muthmanna v „kostele milosti“ v Těšíně se dochovaly zprávy o tom, že bohoslužebný život probíhal německy a polsky. Z Muthmannova dopisu datovaného 28. 1. 1724 je zřejmé, že v 18. století se jako liturgický jazyk nově prosadila polština, zatímco čeština ustoupila do pozadí. „Pro češtinu jako liturgický jazyk se však stala osudovou císařská rezoluce z roku 1710, která stanovila, že na kazatelská místa je možno povolávat jen rodilé Slezany (schlesische Landeskircher) a nařídila, aby pastoři, kteří tuto podmínku nesplňují, z Těšína odešli.“ (Daniel Spratek, *Z dějin luterské liturgie na Těšínsku v 18. století*, *Těšínsko*, 2002, č. 4, s. 16.) Čeština se ještě udržela při církevním zpěvu, kdy i při polských bohoslužbách byl používán český zpěvník *Cithara sanctorum* Třanovského a to až do druhé poloviny 19. století. (Ibidem)

²³ Podrobněji jazykové otázky v liturgii církvi na Těšínsku v 19. století viz např. Alois ADAMUS, 1918, *Český jazyk v církvích na Těšínsku*, in: Slavnostní list Slezské matice osvěty lidové pro knížectví těšínské 1898–1918. Moravská Ostrava: vl. nákl., s. 17–18; Józef LONDZIN, *Jak wpływ wywarła reformacja na ukształtowanie się stosunków polskich na Śląsku Cieszyńskim*. Cieszyn 1934, s. 16–30.

²⁴ Motiv spících rytířů v hoře v evropských literaturách je zřejmě keltského původu.

ký kněz a regionální básník Emanuel Grim (1883–1950), působící v letech 1917–1939 v Istebné,²⁵ vedle veršovaných prací (sbírka *Znad brzegów Olzy /Ze břehu Olše/* obsahuje zpracování látky o Ondrášovi) napsal oblíbenou vánoční hru *Jaselka śląskie* (Slezské jesličky), v dramatickém kusu *Dwa orły śląskie* (Dva slezští orlové) oslavil památku buditelů Stalmacha a hornoslezského Karola Miarky (podobně je tomu v dramatu *Pięć chwil z życia Stalmacha i Miarki*), ve veršované *Wandě* spojil starou polskou pověst se soudobými lidovými zvyklostmi.²⁶

K postavě Ondráše z Janovic se pak vrací Józef Zaleski, který v něm vidí čestného lidového bohatýra. Postava zbojníka Ondráše se objevila i v lidových hrách (u Jana Zahradníka a Jerzyho Nikodema), v prózách (u G. Morcinka a A. Fierly). U posledně jmenovaných se již dostáváme do období literárního vývoje po první světové válce. Vraťme se však do období národních hnutí v oblasti, respektive k pěstování národního uvědomění v době jara národů (Polsko) či národního obrození (Česko).

Předpokladem národního obrození je pojem národního vědomí. Za jeho hlavní znak považujeme pocit narůstajícího vědomí spojitosti, popř. sounáležitosti obyvatelstva Těšínska s českým nebo polským národem v jeho centrálních sídlech, v pocitu vědomí národní pospolitosti s jedním nebo druhým národem až ke vznesení požadavku zapojení do příslušného nezávislého (polského nebo českého) státu jako konečného projevu vyvíjejícího se uvědomovacího procesu. (Němckou národnostní sféru ponecháváme mimo naše úvahy.) Národní vědomí se vyvíjí souběžně se společenskou a politickou emancipací lidových vrstev, se vzrůstem osvěty. Mezi slovanskými příslušníky slezského obyvatelstva se rodí přesvědčení, že česky mluvícímu Slezanovi je bližší Čech z Moravy a Čech než Němec či Polák. Podobně je polsky mluvícímu Slezanovi bližší Polák z kterékoli části historického Polska než Čech nebo Němec. Od těchto skromných počátků je dlouhá cesta k národnímu vědomí českému nebo polskému, k němuž vedla cesta přes pocit společného slovanského vědomí jako výchozí základny. Tato cesta byla již několikrát popsána poměrně vyčerpávajícím způsobem z české i polské strany. Stranou ponecháváme pokusy o syntézy vedené z nacionalistických pozic, kdy se z české strany přeceňoval význam úřední češtiny a zdůrazňovala se historická pouta pojící těšínskou zemi k českému státu, zatímco z polské strany se často nadměrně zdůrazňovaly polské nářeční prvky v mluvě těšínského obyvatelstva, mnohdy se uměle hledaly důkazy k rozlišení česko-polské národnostní hranice v oblasti, podle pozice badatele se uročoval výraznější vliv polského nebo českého podílu na obrozeneckém procesu obyvatelstva apod.²⁷

U začátků tohoto uvědomovacího procesu stál jezuita původem z Těšína Jan Leopold Šeršník (1747–1814), český osvícenec, duchovně vospívající v českém kulturním a národním prostředí a stýkající se převážně s českými osvícenci.²⁸ Jako dozorce nad školami na Těšínsku (od r. 1804) předložil moravsko-slezským vládním místům návrh, aby s výjimkou ryze českého frýdeckého obvodu byly na školách těšínského Slezska nahrazeny dosud užívané české učebnice pomůckami napsanými místním slezským nářečím, protože českým knihám prý žáci nerozumějí a učitel je musí překládat do místního nářečí. Návrh nebyl přijat, neboť by nebylo rentabilní vydávat učebnice pro tak malou oblast. Šeršníka k tomu vedly ryze pedagogické pohnutky, nešlo o žádný projev lokálního patriotismu, v jeho případě mohlo jít jedině o vlastenectví vyššího, nadnárodního rázu, ostatně dobře pozorovatelného u značného počtu osvícenců „rakouského rázu“. Rovněž v Šeršníkovi díle a knihovně byla polonica zastoupena minimálně. Ani následující generace národních pracovníků na Těšínsku, u níž byl dovršen diferenační proces slovan-

²⁵ Istebnou, kam se vrátil i po válce a žil až do smrti (zemřel v Těšíně) oslavil Grim také básnickým vyznáním – poemou *Istebna*.

²⁶ V. MARTÍNEK, *Literatura polská*, s. 294.

²⁷ Do úvah na téma narativní povahy historie, narativního chápání v historiografii, hranic mezi historiografií a fiktivním vyprávěním se zde nevěnujeme, odkazujeme se na práci Jiřího PECHARA, *Být sám sebou*, Praha 1995, s. 94 an.

²⁸ Milan KUDĚLKA, *Leopold Jan Šeršník*, Ostrava 1957.

ského vědomí na české a polské, ze Šeršníka nemohla vycházet či jakkoli na něj navazovat. Vůči ní byl Šeršník vzdálen jednak časově a ideologicky, jednak mu byl cizí elán romantické generace čtyřicátých let. Úsilí další generace obrozenců již bylo kladně přijímáno tvořící se slovanskou buržoazií v regionu, od samých počátků se lišící na českou a polskou (ponecháváme stranou nejsilnější buržoazii německou). V Šeršníkove době slovanská buržoazie na Těšínsku buď nebyla, nebo se teprve tvořila. Až v prvních desetiletích 19. století dochází na Těšínsku k velkému hospodářskému obratu, který byl podmíněn vzrůstající těžbou kamenného uhlí a rozvojem hutnictví železa.

Ke změně situace ve stavu národního vědomí slovanského obyvatelstva na Těšínsku dochází ke konci 30. let 19. století mezi žáky evangelického gymnázia v Těšíně, které bylo jediným svého druhu v celém Rakousku, a proto bylo navštěvováno žáky všech jeho národností, mezi nimi z Čech, Moravy a Poláky převážně z Těšínska. Slovanský základ byl dán společným úsilím studentů o založení Čtenářského slovanského spolku v r. 1839 se souhlasem školy. Není vyloučeno, že vzorem jim byl dříve vzniklý, německý Gelehrtenverein. Vsetínský rodák, uvědomělý český vlastenec a pastor v Návsi u Jablunkova Jan Winkler (1794–1874) se ve svých pamětech zmiňuje o zásilce českých knih na Těšínsko. Winkler také pomáhal studentům s organizováním jejich besed. Knihy přišly z Moravy (z Olomouce) od Aloise Vojtěcha Šembery a z Prahy od Karla Slavoje Amerlinga. V r. 1842 došlo k oficiálnímu uznání spolku, pro nějž se pak užívalo názvu Česká beseda. Později přišly knihy od vídeňských Čechů.

Spolek či kroužek českých studentů evangelického gymnázia v Těšíně byl prvním projevem národnostně diferenačního českého vědomí na Těšínsku a současně prvním centrem českého národně buditelského úsilí v regionu. Winkler a těšínští „besedníci“ byli v národně obrodném úsilí stále víc Slovany než Čechy a horlivými stoupenci slovanské vzájemnosti. Všeslovanský zájem proniká myšlenkami náveského pastora Winklera pod vlivem idejí otce slovanské vzájemnosti Jána Kollára.

Nositeli tohoto buditelského úsilí nebyli místní těšínští rodáci. K poznání polského národního vědomí jim nestačilo přihlídnout k pokročilejší práci českých studentů a přátel, kteří se opírali o české vědomí přinesené ze své české nebo moravské domoviny. Použit jejich příkladu jako vzoru k rozvinutí polského národně obrozeneckého a buditelského úsilí a vstoupit s ním do soutěže by nestačilo. Nevýhodou národně se probouzejících Poláků bylo jejich odloučení od polské (širší či ideologické) vlasti, trvající téměř půl tisíciletí, nedostatek polské historické a kulturní tradice i vůdčích osobností, které by se postavily do čela neuvědomělého těšínského lidu, hovořícího polským nářečím a považujícího spisovnou polštinu za útvar stejně vzdálený jako spisovnou češtinu (na úřadech se hovořilo německy, v písemném styku poddaných se používala čeština, přirozeně s četnými prvky místního dialektu). Společenská emancipace mladých lidí z podprůměrného prostředí těšínského venkova znamenala odchod do němčícího města a poněmčení, to znamená ochuzení polské národnosti o její nejlepší syny (na to je celá řada různých dokladů a svědectví). Německá byla škola, úřady, německý nátěr měla vyšší městská společnost. K Polsku se vzhlíželo bez zájmu, převažující hledisko bylo rakouské, ani pozdější připojení Haliče k Rakousku nepomohlo k odstranění tohoto nezájmu, ale napomohlo k šíření polské knihy na Těšínsku. Pronikavěji se nemohl uplatnit ani nepatrný styk s Krakovem, dokud byl svobodným městem. Po jeho připojení do Rakouska se situace poněkud zlepšila, ale to již díky národně obrodnému hnutí v polském prostředí na Těšínsku. Nejzasloužilejší muž o polské národní obrození Pavel Stalmach byl rodákem z ryze slovanských Bažanovic, v pátém roku gymnaziálních studií se vzdělával v německém duchu, byl členem studentského Gelehrtenvereinu, šla mu špatně četba polské Bible, v té době jeho jediné polské knihy (doma se vzdělával z českých slabikářů, čerpal z nich základy svých vědomostí, byť bez podstatného přispění v budoucím národním uvědomění). V r. 1842, tedy v době, kdy čeští kolegové dosáhli oficiálního uznání svého sebevzdělávacího spolku Česká beseda, pochopil, že má-li účinně působit jako pastor na polský lid, musí znát polsky. Po prázdninách založil s několika kolegy polskou společnost, pořídili si polskou gramatiku Michała Suchorowského, začali se učit polsky. Kroužek

dostal název Złączenie Polskie (Sloučení polské), ale mezi nimi nebylo nikoho vzdělanějšího a s většími zkušenostmi. V Haliči studenti také nikoho neznali a v Těšíně jim jejich žádost o pomoc odmítli. Dokonce se v okolí setkali s denunciací ze strany ustroňského pastora Karola Koczyho²⁹ pastorům vykonávajícím dozor v gymnáziu, jak na to vzpomínal Stalmach ve svých pamětech. Pomocná ruka jim byla podána z české strany jejich slovanskými kolegy i pastorem Winklerem, a tak si mohli číst mj. v *Slawische Jahrbücher*, které vydával v Lipsku Jan Petr Jordan a díky kterým si rozšířili obzor o slovanské záležitosti a posílili národní vědomí. Po odchodu Stalmacha a jeho kolegů z gymnázia na vyšší cizí školy byli jejich stoupenci pronásledováni profesory. Někteří jiní studenti se národně uvědomili až na dalších studiích v Bratislavě, když poznali vlastenecký elán Slováků Štúrovy družiny.

Dalším důležitým činitelem v národně uvědomovacím procesu těšínských Slovanů byl těšínský advokát Ludwik Klucki, původem Čech z Moravy, vlivem těšínského prostředí vystupující jako Polák, aniž by zapíral svůj český původ.³⁰ Charakteristika Kluckého, která vystihuje jeho slovanskou orientaci a zásluhou o povznesení národního vědomí, se zachovala díky písaři jeho advokátní kanceláře Andrzejowi Cinciałowi v článku *Pierwszy szermierze na kresach śląskich* (První průkopníci na slezských kresách) z r. 1896.³¹ V úsilí o povznesení polského národního vědomí se Klucki opíral o český buditelský vzor a snažil se k tomu využít znalostí českých dějin, které byly v těšínském prostředí živější než dějiny polské. V dopise Šemberovi z r. 1844 prosí o zakoupení a zaslání portrétů Šafaříka, Palackého, Jungmanna, ale i Husa, Žižky a jiných mužů zasloužilých o český národ, aby jejich příkladným životem povzbudil slovanské diváky v lásce k vlasti a intenzivnější práci pro národ (ať už český nebo polský). Jako advokát povzbuzoval venkovský lid, aby se domáhal svých práv. Kluckého advokátní kancelář rovněž dohlížela na správnost polské ortografie v advokátní administrativě a prostředkovala klientům neznalým německého jazyka.³² Dosud si málokdo povšiml toho, že buditelské úsilí Kluckého nešlo jen cestou romantického ožívování historie a boje za jazyková práva po kollárovském vzoru, ale že mu šlo o hodnoty spojené s uplatněním určitých právních norem.

Slovanská orientace prvních těšínských národních pracovníků není zjevem překvapujícím, neboť ve Slezsku byla ideologie slovanské odlišnosti, spolu s tím také vzájemnosti, prostředkem proti germanizaci, a právě ona pomohla při buzení národního polského vědomí. Zatímco po potlačení polského listopadového povstání v letech 1830–1831 se polská společnost ve všech částech rozděleného Polska odvracela od slovanské myšlenky zneužívané podle jejího názoru ruským panslavismem. Obezřetnost vůči panslavismu pozorujeme později i na stránkách Gwi-azdki Cieszyńskiej.

²⁹ Též Karol Kotschy. Narodil se 25. ledna 1789 v Těšíně. Vystudoval evangelickou teologii v Lipsku, poté pěšky putoval po Francii a Švýcarsku. V r. 1810 se stal pastorem v Ustroní (polsko-slezské Beskydy), kde působil až do smrti v r. 1856. Aktivně se účastnil politického života, v r. 1848 byl zvolen poslem senátu ve Frankfurtu. Byl propagátorem střízlivosti, pomologem, členem učených společností. Uveřejnil různé texty, mj. *Katechizm doktora Marcina Luthera* (1833, „Katechismus doktora Martina Luthera“), *Książeczka o sadach i owocu względem nabywania, wychowania, użytkowania z baczeniem osobliwym na położenie klimatu Śląska* (1844, „Kniha o sadech a ovoci podle získávání, pěstování a využívání se zvláštním ohledem na místní podnebí Slezska“), příručku pro školy *Historia biblijna czyli Dzieje Starego Przymierza* (1851, Dějiny Bible neboli Historie staré úmluvy“), *Pieśni nabożne i szkolne* (1853, „Písňe náboženské a školní“), *Przestroga dla czytających „Tygodnik Cieszyński“* (1848, „Výstraha pro čtenáře Těšínského týdeníku“). Ve svých knihách často publikoval i ukázky z vlastní básnické tvorby. Články a literární díla uveřejňoval rovněž na stránkách *Nowin dla Ludu Wiejskiego* („Novin pro venkovský lid“) a *Gwiązdzki Cieszyńskiej* („Těšínské hvězdičky“), vůči níž měl zprvu výhrady. Monografii o Karolu Kotschym *Ks. Karol Kotschy, pastor zboru ustrońskiego* (1906, Cieszyn, „P. Karol Kotschy, pastor ustroňského sboru“) napsal Franciszek Michejda.

³⁰ Též Ludvík Kludský.

³¹ Nově otištěn Jan Stanisław BYSTRON (ed.), *Pamiętnik Dra. Andrzeja Cinciały, notariusza w Cieszyńce (1825–1898)*, Katowice 1931, s. 173–177. Původně psal Cinciała svůj zápisník německy, ale na domluvu Kluckého jej začal 12. 10. 1845 psát polsky.

³² P. HORA, *K problematice kulturní diferenciacie*, s. 164.

O slovanském citění svědčí i obsah polské knihovničky kroužku Złączenie Polskie, v nichž se nacházely české, slovenské a srbské knihy, které byly v Těšíně snadněji k nabytí než polské. Nejprve je pozorován úzký styk mladých polských inteligentů z Těšínska s českými, slovenskými a jihoslovanskými studenty na vyšších učilištích v Bratislavě a ve Vídni, jejichž elán povzbuzoval mladé Poláky k pěstování vlastní národnosti v rámci slovanského společenství, pak teprve sledujeme vyhledávání styků s Poláky v ostatních částech Polska. Mladí těšínští bohoslovci studovali v Bratislavě tzv. filozofii při evangelickém lyceu, kterou potřebovali k dalším teologickým studiím. Stalmachova studia se zde datují od podzimu 1843. Tato škola byla středem mladého slovenského hnutí vedeného Štúrem, kde se silně uplatňovaly Kollárovy myšlenky.³³

Ve slovanském spolku se Stalmach dostal pod Štúrův vliv, navštěvoval jeho přednášky o literatuře, osobně se s ním stýkal, dokonce mu pomáhal při redakčních pracích, využíval spolkovou knihovnu bohatou na slavnice různého druhu. Teprve zde mohl poznat díla polských autorů. Uvědomil si, že i jiné národy bojují za svá jazyková práva a že zápas za ně má být veden v duchu slovanské myšlenky. A to byl i hlavní přínos, který měly pro Stalmacha dva roky strávené v Bratislavě. Zkušeností tam nabytých pak využil při intenzivní buditelské práci na Těšínsku. Podobný význam měl i Stalmachův pobyt ve Vídni, kde byla početnější a pestřejší slovanská společnost a také silnější polská skupina, která však styky se Slezany odmítala. Pouze díky seznámení s knížetem Lubomirským z Haliče, jenž byl stoupencem slovanské myšlenky, podařilo se Stalmachovi vzbudit zájem o Slezsko u haličské Polonie.

V době Stalmachova pobytu v Bratislavě a ve Vídni podařilo se v r. 1847 Kluckému a Cinciałovi vybudovat malou polskou knihovničku. Stalmach tuto akci podporoval a od vídeňských Slovanů došla do Těšína zásilka knih. Další knihy obstaral Cinciała v Krakově; v polské historiografii se stereotypně setkáváme s názorem, že do Krakova pro knihy odjel Cinciała spolu se Stalmachem, ale to je tradovaný omyl. Důležité bylo, že vlivem styků s Lubomirským došlo k samostatnému politickému vystoupení těšínských Poláků v roce 1848 již v uvědoměle polském, ale nikoli nacionalistickém (nebo dokonce šovinistickém) duchu.

II.

Věnujme ještě stručnou pozornost západní části Těšínského knížectví podél řeky Ostravice, kterou z větší části zabíralo frýdecké panství a jež byla osídlena česky hovořícím obyvatelstvem. Národně obrozenecký proces měl zde podobný průběh jako na Moravě, s nímž měl tento region živé styky. Odtud mnohdy pocházel nejednen český duchovní nebo učitel, který ve svém působišti v jazykově smíšené oblasti byl reprezentantem české kultury. Na Frýdecku samém žilo a propagačně pracovalo několik písmáků a šřititelů českých knih. Z nich uvádíme aspoň lékaře lidumila dr. Augustina Petera, politického radikála a účastníka bojů na vídeňských barikádách, v r. 1848 propagátora českých novin v rodném frýdeckém kraji.³⁴ (Vzdálenějšímu Opavsku se již v našem příspěvku speciálně nevěnujeme, pokud to nutně nevyžaduje literárně komparativní přístup.)

Rok 1848 představoval vyvrcholení polského obrodného úsilí, v němž se národně diferencování Poláci z Těšínska projevíli aktivněji než místní Češi. Čeští čtenáři Národních novin sice o sjezdu věděli, ale nevyvinuli větší iniciativu k jeho obeslání. Jinak si počínali mladí, národně již uvědomělí Poláci v čele se Stalmachem, tehdy se ještě zdržujícími ve Vídni. Program sjezdu vzbudil mezi Slovaný velkou naději a kníže Lubomirski povzbudil Stalmacha, aby se jednání zúčastnil. Ve Vídni se k němu připojil Andrzej Kotula jako druhý zástupce na sjezdu. Stalmach

³³ K Stalmachovým studiím v Bratislavě viz Milan KUDĚLKA, *Pavel Stalmach a Slovensko*, Slezský sborník 50, 1952, č. 1, s. 25–54.

³⁴ O poměrech na Frýdecku viz Joža VOCHALA, *Rok 1848 ve Slezsku a na severovýchodní Moravě*, Opava 1948. Práce se mj. dočkala značně nelibého přijetí redaktorem přílohy „Szyndzioly“ k polským novinám na českém Těšínsku Glos Ludu Pawłem Kubiszem (el [Paweł Kubisz], Slezský studijní ústav i „Slezský sborník“, *Szyndzioly*, 26. 6. 1949, č. 21, s. 99).

s Kotulou pak na sjezdu vystoupili s těšínskou otázkou a podepřeli ji argumenty o polském charakteru těšínské země. Kromě nich se sjezdu zúčastnilo několik hostů z Těšínska, mj. český profesor z Těšína dr. Arnošt Plucar, polský malíř a propagátor polského divadelnictví Eduard Świerkiewicz. Oficiálními účastníky nebyli a jejich vyslání oznámili pořadatelům sjezdu slovanští Slezané v Těšíně zvláštním přípisem, který podepsali převážně Čechové a slovancky orientovaní Poláci z okruhu dr. Kluckého. Přestože byli vysláni jako zplnomocnění delegáti, nebyli přijati za plnoprávné členy příslušných sekcí sjezdu. Těmi byli v polské sekci pouze Stalmach a Kotula, třetím zástupcem byl Čech Jan Evangelista Purkyně. Plucar se na základě debaty se Stalmachem připojil k polské sekci. To je poučné pro poznání národní nevyhraněnosti u lidí jinak národně uvědomělých, u nichž převažoval pocit lokálního slezského vlastenectví, slezská svojskost, která měla zřejmě vliv na Plucarovo rozhodnutí, kdy byl přijat do polsko-rusínské sekce sjezdu jen jako host. Sekce pak delegovala Stalmacha a Kotulu do velkého sjezdového výboru. V diskusích týkajících se počtu delegátů ze Slezska v československé sekci promluvil mj. Purkyně v tom smyslu, že Slezané jsou počítáni za Čechy a zda je tudíž vhodné rozeznávat české a polské Slezany. Situaci pak vyřešil český delegát u polsko-rusínské sekce Václav Štule prohlášením, že Slezsko je název politický, nikoli národní. Přeražení Stalmacha a Kotuly do polsko-rusínské sekce bylo jedním z předpokladů jejich požadavku na spojení Těšínska s Haličí. V tomto duchu pak formulovali memoranda. Za tohoto stavu však byl Slovanský sjezd rozeznán a stanovisko československé sekce k memorandům už nebylo projeveno. V návrhu adresy Slovanského sjezdu císaři nebyla zmínka o Slezsku, což vypovídá o tom, že československá i polsko-rusínská strana považovaly těšínskou otázku za vnitřní záležitost, kterou dokážou vyřešit samy.

Vystoupení Stalmacha a Kotuly na Slovanském sjezdu představovalo značný úspěch těšínských Poláků ve srovnání s jejich českými krajany. Národnostní protiklady se zostřily podrážděnou reakcí těšínských Němců proti účastníkům sjezdu, která se více osobně dotkla Plucara než obou zmíněných polských delegátů. Kromě Plucara pečovalo o české záležitosti v Těšíně ještě několik gymnaziálních učitelů, zejména lékař Josef Fischer, učitel češtiny na katolickém gymnáziu Jan Vondráček a do jisté míry Slovák Ján Kalinčiak jako ředitel evangelického gymnázia. Stalmachovi a jeho druhům nemohli konkurovat. Žil-li Stalmach na Těšínsku celý svůj život, rozuměl dokonale povaze lidu, jeho problémům a potřebám, uměl snáze a lépe najít správnější cestu a vhodnější prostředky než český učitel, který byl úředně poslán na kulturní periferii rakousko-uherské monarchie jako na podřadné místo, odkud se zklamán z buditeleského neúspěchu snažil opět odejít.

Nejvýznamnější slovanskou osobností byl Stalmach jako redaktor Tygodnika Cieszyńskiego, při jehož vzniku stál dr. Klucký za účasti Cinciały. Byl to zřetelný náskok v národně politickém snažení před českými krajany, který ti druzí již nedokázali vyrovnat, neměli svůj časopis a ani středisko. „Český živel na Těšínsku doplácel na skutečnost, že jeho národně obrodné hnutí vyrůstalo většinou z úsilí pracovníků územně českého nebo moravského původu, že nezapustilo tak hluboké kořeny v domácím obyvatelstvu, jaké zapustilo hnutí polské, řízené domácími lidmi, třebaš teprve nedávno národně probuzenými. (...) Nebyl vznesen hlas proti Stalmachovu zevšeobecňujícímu tvrzení, že Slezané nejsou Čechy, že však jsou a zůstanou Poláky.“³⁵

Tygodnik Cieszyński využíval bohaté pomoci a podpory, které se dovolával až v Praze. Paweł Stalmach si napsal Karlu Havlíčkovi v dopise ze 14. 4. 1849 o zaslání zdarma jednoho exempláře Národních novin pro polskou čítárnu v Těšíně a připojil poznámku, že příloha Šotek prý jde z ruky do ruky. Ona čítárna měla Winklerovou zásluhou původně slovanický charakter, ale časem se přeměnila v polskou čítárnu. Zprvu byla tato Čtenárna slovanická, založená v Těšíně 15. 11. 1848 pod vlivem a po vzoru české politické a vzdělávací organizace Slovanská lípa, umístěna v domě dr. Kluckého a jejími členy byli jak Češi, tak Poláci. Za několik měsíců se změnila na Czytelniu Polską (Polskou čítárnu), která se pak věnovala pěstování polštiny a pol-

³⁵ Václav ŽÁČEK, *Počátky národního obrození slovanického obyvatelstva ve Slezsku*, Ostrava 1959, s. 52.

ské vzdělanosti. Slavnostně otevřena pak byla 15. 11. 1848. Mezi mecenáši se objevil kněz dr. Jiří Prutek (1807–1875), farář Franz Emanuel Pawelek (1801–1881) z (někdejší) Německé Lutyně (dnešní Dolní Lutyně) a těšínský děkan, jablunkovský rodák Josef Paduch (1787–1861), oba horliví propagátoři polského jazyka.³⁶ Z řad katolického duchovenstva vyšlo tedy několik lokálních vlastenců, ale zavedení rodné mluvy do škol žádali také evangeličtí věřící, zejména z okruhu pastora Franciszka Michejdy, zatímco Karol Koczy a Andrzej Żlik spíše překáželi v Stalmachově úsilí. Dokonce to byl Żlik, kdo Stalmacha perzekvoval, když se ucházel o zaměstnání na evangelickém gymnáziu. Podle Stalmachových vzpomínek mu pastor Żlik odpověděl zamítavě takto: „Aber sie waren bei dem Slavencongress in Prag, so wird es nicht thunlich sein.“ Vliv Tygodnika Cieszyńskiego se tito protestantští duchovní rozhodli neutralizovat vydáváním germanofilských a politicky konzervativních Nowin dla ludu wiejskiego, jejichž redaktorem byl Żlik a pomáhal mu polsky smýšlející děkan Paduch. V tomto postoji je podle názoru Václava Žáčka možné spatřovat předchůdce pozdějšího slonzáctví, které vtisklo národnímu vývoji Těšínska specifické rysy, uplatňující se až do začátku druhé světové války ke škodě „zdravého vývoje české a polské národnosti v oblasti“.³⁷

Ve srovnání s českou osvětou na Těšínsku měla polská k dispozici právě „Lidovou čítárnu“ v Těšíně, odkud vycházely podněty ke kulturním a politickým akcím na venkově a docházely tu i podněty z venkova. Přesto „Lidová čítárna“ nereprezentovala takovou instituci, která by optimálním způsobem řídila veškeré kulturní dění a usměrňovala je myšlenkově. V tomto směru vykonávala větší práci Gwiazdka, která s ní spolupracovala, ale musíme se nutně ptát, jaký byl její skutečný ohlas mezi čtenáři na venkově, jinak řečeno, jestli byla čtena širšími čtenářskými masami, když měla v regionu minimum předplatitelů a žila ze subskripce mimo oblast. Na pomoc „Lidové čítárny“ pak přicházely další organizace nebo jedinci mimo Slezsko, například studentská organizace Ognisko ve Vídni nebo Komitet pomocy Czytelni ludowych na Śląsku v Krakově.

Činnost „Lidové čítárny“ v Těšíně se zaměřovala několika směry. Budovala se knihovna a podporovala četba v lidových masách, sdružovali se ochotníci k představením, jejichž duší byl dr. Otto, jenž pečoval nejen o růst herců, ale i o dramaturgii, režii a kritiku. V čítárně vystupovali polští umělci a konaly se přednášky, např. o Mickiewiczovi a Goethem.³⁸

Další čítárny vznikly v Drahomyšli, Skočově a Jablunkově, ale jejich ráz byl výlučně katolický. Po čítárnách a národních zábavách (ty byly důležité pro slovanské, posléze polské a české uvědomění obyvatelstva, ale speciálně se jim zde nevěnujeme) přistoupil katolický klérus k založení „Vydavatelství lidové četby pro katolické obyvatelstvo“, z jehož edičního plánu se v r. 1870 objevila brožurka Jaśka Prawdowského³⁹ *Uwagi nad wojną francusko-pruską*,

³⁶ „Pro dokreslení situace v oblasti Pavelkovy činnosti je třeba uvést, že jeho zájmy nebyly politického, jako spíše ekonomického charakteru. Při zavádění polštiny a Januszova kancionálu v Německé Lutyni byla závažná tato okolnost: Kněz Pawelek z Frýdku se dostal do sporu s učitelem Šedým, také z Frýdku. Lidé z českého prostředí se střetli o polský jazyk, ale proč? Farář Pawelek měl ve Fryštátě švagra Vránu, který byl knihářem. Vrána měl v komisi celý náklad Januszova kancionálu, který byl násilně zaváděn do kostela. Farář Pawelek měl nepochybně zájem prodat tento kancionál také v Lutyni. Další pozadí tohoto sporu, v němž nechybělo ani udavačství ze strany farářovy, není nutné rozebírat. Vypovídá nicméně o tom, že vedle faktorů typicky objektivní povahy sehrály v národnostním uvědomění obyvatel Těšínska také činitelé ryze subjektivního charakteru.“ (Andělín Grobelný, *Periodizační hlediska a otázky objektivních a subjektivních momentů v národně probuzeneckém hnutí ve Slezsku*, „Slezský sborník, 1960, č. 4, s. 561–562.)

³⁷ V. ŽÁČEK, *Počátky národního obrození*, s. 54.

³⁸ Srov. *Pamiętnik Czytelni Ludowej w Cieszynie 1861–1911*. Na pięćdziesięciolecie skreślił Tadeusz Dybowski. Cieszyn: Czytelnia Ludowa, 1912.

³⁹ Zjevně pseudonym, W. Ogrodziński autora ztotožňuje s Jerzym Heczkem (Wincenty Ogrodziński, *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*. Katowice 1965, s. 136). Grobelný se o brožuru ještě zmiňuje v knize *Slezsko v období národních táborů v letech 1868–1871, Třídně politické a kulturně jazykové zápasy českého a polského obyvatelstva v období zvýšených bojů o česko-německé vyrovnání v rakousko-uherské monarchii*, Ostrava 1962, s. 144; kde uvádí, že vyšla nákladem kněze Alberta Schillera z Těšína a byla vytištěna v Krakově. To zhruba odpovídá i údajům v Estreicherově *Bibliografii XIX stolecia*, sv. III, kde se uvádí, že citovaná brožura

„z níž se ozýval hlas katolické církve proti revolučnímu dělnictvu a I. Internacionále, ale současně také odpor vůči pruské rozpínivosti“⁴⁰. Vyšly také reedice Januszova kancionálu ve Žmijkově a Guziurově úpravě.

Další stupeň v úsilí o národní povzbuzení slovanského obyvatelstva Těšínska a především jeho polské složky představuje polská knihovna v Těšíně – Biblioteka polska dla ludu kraju Cieszyńskiego (Polská knihovna pro lid Těšínska). Knihovna byla uvedena do provozu svoláním z 18. 3. 1849. Jedna pětina z příjmů knihovny měla být určena na nákup slovanských knih, zvláště českých, většina peněz byla věnována na polské knihy pro venkovské čtenáře. Mezi katolickým duchovenstvem myšlenku knihovny podporoval těšínský generální vikář Matouš (též Mateusz) Opolski. Většina cizích časopisů se do knihovny dostávala výměnou za Tygodnik Cieszyński a po té, co byl na jaře 1849 zastaven, přestaly docházet. Se zastavením Tygodniku skončily dobrovolně Žlikovy Nowiny. Když Stalmach začal sbírat peníze na kauci, aby mohl znovu vydávat Tygodnik, nechyběli mezi přispěvateli ani Češi, mezi nimi náveský pastor Winkler.

Historická fakta, která jsme uvedli ve stručném přehledu (není přitom naším cílem jít do detailů s ohledem na již publikované práce k tématu), vedou k několika závěrům. Proces, který v Čechách nazýváme národním obrozením (v polském kontextu o něm nehovoříme), byl na Těšínsku společným dílem české a polské národnosti za významného přispění slovenské národnosti (rozuměj: v té době slovenského etnika). Ve srovnání s historickým vývojem v českých zemích probíhal poněkud opožděně, kromě společných rysů s českým vývojem (stranou necháváme vývoj polský, který nemohl z různých důvodů tvořit vhodný podklad ke srovnávání) má i své zvláštní charakteristiky – ty jsou dány konkrétními historickými, ekonomickými a kulturními podmínkami a zejména tím, že zde působila myšlenka slovanské vzájemnosti. To, co národní obrození na Těšínsku do značné míry odlišuje od jiných oblastí, je specifický vývoj slovanské myšlenky a její úloha. V českých zemích se obrozovala česká národnost v zápase s německvím. Myšlenka spolupráce s jinými slovanskými národnostmi a národy tady byla ideálním cílem a programem, jenž byl uskutečňován jen částečně, protože styky s jinými Slovany se omezovaly na kontakty jednotlivců. Kdežto na Těšínsku se obrozovaly dvě slovanské národnosti, a to nejen souběžně, nýbrž i společně a zároveň. Společný postup tady nebyl jen vznešeným cílem, ale nutností danou historickými podmínkami. Slovanská myšlenka zde vyrůstala přímo z každodenní praxe a skutečnosti.

Program slovanské vzájemnosti měl příznivé podmínky v podobě politické i literární a byl také bez větších nesnází uskutečněn. Díky určité idealizaci slovanské myšlenky je tato v českých zemích přes všechny krize stále důležitou složkou národního ideového vývoje a důležitým bodem jeho kulturního a politického programu, naopak na Těšínsku ztrácí poměrně záhy na účinnosti, až zcela zaniká. Tento jev je třeba aspoň stručně objasnit.

Myšlenka slovanské vzájemnosti nevznikla samozřejmě na Těšínsku jako uvědomělý a cílevědomý kulturní a politický program, ale byla převzata odjinud. Na Těšínsku našla obzvlášť živnou půdu. K jejímu rozšíření dochází se zpožděním v době, kdy již byla přítomná v politickém diskursu jiných slovanských částí Rakouska a kdy se jí představitelé národních hnutí pokoušejí formulovat jako program. První její projevy sledujeme až koncem 30. let a pak hlavně počátkem 40. let 19. století. To je dáno jednak ekonomickým vývojem v oblasti, jednak pouze jedním, zato důležitým protikladem slovanství, který je slovanským obyvatelstvem pocíťován, a to německvím. Milan Kudělka se dokonce domníval, že „do jisté míry kryje se tento národnostní, či lépe řečeno – plemenný protiklad s protikladem třídním vrstvy vládnoucí a utis-

---

Uwagi nad wojną francuzko-pruską byla vydána nákladem X. [= zkr. Ks. – Książdz, č. Kněz] Alberta Schüllerera“ v Těšíně.

⁴⁰ A. GROBELNÝ, *Školství a osvěta v období prvních národních táborů*, s. 514.

kované; Němec je pán a Slovan je robotník. Rozdíl mezi slovanskými národnostmi se v těchto letech v širokých vrstvách obyvatelstva ještě necítil⁴¹.

První projevy slovanské myšlenky přicházejí na Těšínsko z českých zemí. Vhodné podmínky pro přijetí slovanské myšlenky na Těšínsku byly dány nejen skutečností, že tu žily dvě slovanské národnosti, které si postupem doby uvědomovaly svou národní příslušnost a svůj vztah k vládoucí německé národnosti, ale i tím, že přes početnost obou slovanských národností byly jejich mocenské pozice (politická a hospodářská situace) velmi slabé. Myšlenka společného postupu vůči „nepříteli“ představovala za daných okolností jediné východisko. Myšlenka slovanské spolupráce byla na Těšínsku přijata jako nástroj národnostního boje. Tento stav trval do roku 1863. Jde o první období národnostně obrozeneckého procesu, které je typické tím, že obě národnosti – česká a polská – postupují společně pod heslem slovanství. Program slovanství se více zdůrazňuje na české straně, na polské se rychleji vyvíjí polské národnostní uvědomění.

V roce 1863 dochází k neúspěšnému polskému lednovému povstání, které směřovalo i proti carskému Rusku. Dochází ke krizi myšlenky slovanské sounáležitosti. Dříve slovanská politika se rozštěpila dvěma směry. Na jedné straně převládly často nekritické sympatie ke všemu, co bylo polské, na druhé straně projevy antipatie až nevole k Rusku. Gwiazdka Cieszyńska považovala stále Čechy za spojence Poláků, avšak postojů českých politiků k Rusku si všímala velmi pozorně a komentovala je značně kriticky, pokud nebyly v bytostném souladu s polskými národními zájmy; jinak se Gwiazdka pod Stalmachovým vedením projevovala austrofilsky. Velké rozladění vyvolala zejména tzv. česká pout' do Moskvy v r. 1867, tj. česká účast na národopisné výstavě v Moskvě, kam se vydal i Palacký s Riegrem. Tím se v Gwiazdce jakoby smazalo rozdílné hodnocení ruské, tj. carské, vlády na straně jedné, a ruského lidu na straně druhé. Postupně směřoval Stalmachův vývoj jinam než k propagaci slovanské sounáležitosti (panslavismus byl přímo odmítán). Gwiazdka se stávala nástrojem katolického duchovenstva, jemuž byl ostatně svěřen dohled nad školstvím. Stalmach svůj časopis katolické straně nakonec prodal v r. 1888. Katolické duchovenstvo se stává na jistou dobu mluvčím zejména polské buržoazní společnosti. Na polské straně to mj. znamená konec historie slovanské myšlenky na Těšínsku.

Do počátku 80. let 19. století se slovanské uvědomění projevuje jen ve vztahu česko-polském, výjimečně se ozývá zájem o záležitosti jiných Slovanů. Poté se v Gwiazdce stále častěji ozývá protičeský postoj, ale už na jiných základech. Objevuje se rozpor národnostní a znovu se týká i jazykové formy, například otázky počešťování a popolšťování ve školách, v kostelech a v úřadech. Značný vliv zde měly názory Poláků z Haliče, kteří považovali české úředníky za největší nepřátele polského lidu ve Slezsku; na vině tomu byli mnohdy čeští úředníci sami, neboť ve Slezsku i v Haliči projevovali silnou loajalitu vůči rakouské vládě, kdežto národnostní a další požadavky haličské šlechty nebrali většinou v potaz. Na straně české se s heslem slovanství setkáváme sice ještě po roce 1900, ale i tady je stále citelnějším anachronismem a prakticky už nemá žádný význam. Definitivně tu končí vývoj slovanské myšlenky na Těšínsku od obranné, slovansky integrační koncepce k národně diferenačnímu stanovisku.

Drobnoměstská česká a polská vrstva na Těšínsku postupně sílila, opírala se o hospodářsky a politicky vyspělejší oblasti. Obě strany začaly uplatňovat své vlastní politické a ekonomické zájmy bez ohledu na někdejší spojenectví. Národnostní otázka je v přímé souvislosti s rozvojem ekonomických a společenských vztahů v té době.

S procesem národnostního uvědomění se nesetkáváme jen v Těšíně, ale i na venkově, a to na všech rovinách společenského života – v kostele, ve škole a později v obecní samosprávě. Situaci komplikovalo mj. vzájemné prolínání dialektů a konfesijní rozdělení, které se odráželo i ve vývoji jazykových poměrů. Nutno podotknout, že nářečí samo ještě nerozhoduje o orientaci národnostního uvědomění. Například z Těrlicka, ležícího na západ od Těšína, pocházel jak český národní pracovník František Onderek, tak i zmíněný kněz Jan Žmijka, upravitel tzv.

---

⁴¹ Milan KUDĚLKA, *Češi a Poláci na Těšínsku v době národního obrození. Z dějin slovanské myšlenky*, Ostrava 1957, s. 39.

Januszowa kancionálu. Rodáci z českého Frýdecka Dominik a Alois Orlové patřili k horlivým zastáncům polské věci, z Moravy pocházel po rodičích kněz Józef Londzin, autor proslulé práce *Polskość Śląska Cieszyńskiego* (Polskost Těšínského Slezska, 1924); od r. 1890 mu jako těšínskému vikáři byla z pravomoci katolického kléru svěřena redakce *Gwiazdka*. Aktivnější kněží a učitelé ovlivnili v řadě případů vývoj národnostní podoby obyvatelstva některých vesnic, které ležely na jazykovém pomezí. Tuto úlohu sehráli Filip Habernal v Dobraticích, Alois Orel v Hnojníku, Dominik Orel v Horní Suché nebo Jan Ježíšek v Domaslavicích.

Ve druhé polovině 19. století se česká přistěhovalecká inteligence soustřeďovala kromě Těšína také v rychle se rozvíjejícím černouhelném revíru. Dosavadní dosah českého národního hnutí se omezoval v podstatě na Frýdecko. První pokusy o organizaci národního života v Těšíně se datují od 80. let 19. století. Patří k nim sbírka na Národní divadlo v Praze v roce 1881, za dva roky poté založení kulturně-osvětového sdružení Snaha, organizování výletů do Prahy a navazováním kontaktů s nedalekou Ostravou. V r. 1894 se objevují Těšínské noviny, v r. 1896 první ročník Kalendáře slezského jako protějšku Kalendáře Cieszyńskiego, vydávaného od r. 1858. V r. 1898 vzniká Matice osvěty lidové jako pandán Matice školské (*Macierz Szkolna*). České národní hnutí na Těšínsku je typické několika rysy. Seskupuje hlavně osoby pocházející téměř výhradně z českých zemí nebo z pohraničních oblastí, přičemž tito lidé pocházejí převážně z místní inteligence. Citelný je nedostatek širší členské základny. Jistou výjimku v terénu tvoří oblast Frýdecka a částečně i v revíru, kde vznikají české „rajfajzenky“ a kroužky nepočetné Matice. Celé bříme práce leží na několika obětavých jednotlivcích, jako byli Věnceslav Hrubý, Bedřich Šimeček a Blandyna Čížková. Neúspěch při snaze zapustit v Těšíně hlubší kořeny nakonec vede k přenesení Těšínských novin do Frýdku v r. 1907 a sídlo Matice do Slezské Ostravy (v r. 1908). Osamostatnění českého národního hnutí polsko-české vztahy neohrožuje. Čeští soudní úředníci jako B. Šimeček vystupují na obranu práv polského obyvatelstva a usilují za zrovnoprávnění slovanských jazyků v úřadech.

Stalmach a jeho druhové uvedli do pohybu proces národního uvědomění, ale jeho působení se zpočátku omezovalo především na okruh zámožnějších rolnických vrstev na vesnicích v okolí Těšína. Chudší vrstvy na venkově, stejně jako dělnictvo, které v důsledku prudkého hospodářského vývoje kraje početně narůstalo, zůstalo mimo dosah působnosti těšínských liberálů. V rostoucích proletářských střediscích byl vliv těšínských národovců minimální, horníci nejen že *Gwiazdka* nečetli, ale dokonce se jí vysmívali, jak se dočteme v soudobém tisku. *Gwiazdka* uspěla u těch, kteří byli katolického vyznání, píše Jan Galicz v knize o vlastenecky uvědoměném knězi Ignacym Świeżym.⁴² Jednou z příčin bylo to, že těšínské národní hnutí přecházelo na konzervativní pozice, což se projevilo jeho nepřátelským postojem k některým akcím hornického hnutí, například ke krvavé stávce v revíru v roce 1894, která přinesla několik desítek zabitých a zraněných obětí. Kněz Świeży se ve vídeňském parlamentu o stávce vyjádřil tak, jak ze své pozice katolického duchovního jedině mohl: „Pokud jde o stávku, byl to krok nerozvážený, sama katastrofa (tj. střílení do davu; L. M.) pak velkým neštěstím, ale na žádnou stranu není možno svalovat výlučnou zodpovědnost. (...) Zlo bude vždycky, dokud bude svět světem, a ti, kteří lidem slibují, že svět zbaví všeho zla, ti hanebně lžou a klamou.“⁴³ Na přelomu století již dochází ke změnám v dosavadním rozložení společenských sil na Těšínsku, což se promítá do dalších osudů česko-polských vztahů v regionu, zejména pak se zřetelně projevuje v otázce skupinové identity.

Mohutná vlna haličské emigrace, která v posledních dvou desetiletích míří do vzrůstajících průmyslových středisek v oblasti a především do uhelného revíru (v odhadovaném počtu nejméně třiceti čtyř tisíc lidí) přináší celou řadu dalších aspektů, u nichž je nutno se pozastavit.

Masy rolníků z Haliče, které přibýly na Těšínsko, charakterizovala národní nevyhraněnost a neuvědomělost. V revíru se setkali s jinými ekonomicko-sociálními, národnostními a kon-

⁴² Jan GALICZ, *Ks. Ignacy Świeży*, Cieszyn 1933, s. 67–68.

⁴³ Názor Świeżyho prezentoval orgán ostravské sociální demokracie *Duch času*, 9. 6. 1899, č. 10, s. 1.

fesijními podmínkami, s vyšší životní a osvětovou úrovní. Růst průmyslové výroby vyvolává potřebu odborníků v oblasti nejen hornictví, ale i přidružené výroby, obchodní sítě a pomocné produkce. Vzrůstají řady odborné inteligence. Za odborníky přišli různí podnikatelé, kupci, obchodníci, příslušníci svobodných povolání, učitelé a administrativní pracovníci. Vzniká také konkurenční boj přibylé inteligence a drobné buržoazie s nepočetným a ekonomicky ještě slabým místním měšťanstvem, což zavdává příčiny i ke vzniku různých třecích ploch. V polovině 90. let 19. století krystalizuje v táboře drobného měšťanstva v národně radikální hnutí ve Fryštátek a okolí. Pracovníci fryštátského střediska se soustřeďují kolem časopisu *Głos Ludu Śląskiego* a rekrutují se většinou z řad místní inteligence. Tito radikálové mají zásluhu na probuzení národního uvědomění dělníků a rolníků severní části Těšínska, v potlačování komplexů méněcennosti, charakteristického pro některé skupiny obyvatelstva i pro haličské imigranty, v zápasu o jazykové zrovnoprávnění, o rozvoj polské kultury a osvěty. Popularitu v průmyslových oblastech získaly středisku demokratické společenské názory formulované drobnoměšťanskou radikálně národní inteligencí, jež pocházela vesměs z proletářských rodin. Postoj těchto radikálů k českému obyvatelstvu je značně nacionalistický, až šovinistický. Vůdce střediska Franciszek Friedel se stává odpůrcem svého názorového protivníka, ostravského redaktora Sokola Tůmy, nebo Ferdinanda Pelce jako iniciátorů a pokračovatelů národnostního zápasu na straně české buržoazie. Lokální spory v revíru vyvolávají pozornost nejen v místním prostředí, ale také u pražských a haličských kruhů. Situaci vyostřuje činnost polských kulturně osvětových organizací (i tato aktivita by si zasluhovala pozornost, neboť se často projevovala vydáváním různých tiskovin, ale v našem článku na to není místo; věříme, že se k jejímu zmapování časem dostanou kulturní a sociální antropologové⁴⁴) v ostravské části revíru mezi přistěhovanými haličskými dělníky. Již v roce 1901 je v Praze uspořádána přednášková akce, která měla vyvolat zájem české společnosti o osudy těšínské země, údajně polonizované masami haličských přistěhovačů. Snad právě tyto skutečnosti vyvolávají u básníka Petra Bezruče pocit, že „sto tisíc nás poněmčili, sto tisíc nás popoľštili“. Pro místní český buržoazní tisk, který se namísto upozorňování na nepředstavitelně těžké podmínky horníků v uhelných dolech věnoval zápornému hodnocení všeho, co bylo polské a z Polska přicházející, byla vděčnou záminkou k útokům nízká životní, kulturní a intelektuální úroveň přistěhovaného „galicjoka“.

Proměňuje se identita obyvatelstva. Skupinová identita autochtonního obyvatelstva vyznačující se pocitem bytí právě odtud (tu stela), jakéhosi neurčitěho slezanství, je odlišná od imigrantů z Haliče, kde je daleko silnější pocit polství (polskości), který je přes národní indiferentismus, zpočátku existující v revíru, vynucený i ekonomickými aspekty (projevující se například posiláním dětí z jedné rodiny do škol českých, německých a polských, o jejichž vznik se svádí v revíru ostatně tvrdý zápas), přeci jen silněji a přirozeněji zakořeněný.⁴⁵

Polsko-český antagonismus postupně odsouvá do pozadí slovansko-německý antagonismus, který byl do té doby základem národnostních poměrů na Těšínsku. Čech Ferdinand Pelc ve svých vzpomínkách uvádí: „Naše slovanství, nutnost společného postupu našich poslanců v říšské radě a zejména na zemském sněmu prostě bránily českému člověku před válkou, aby v Poláku na Těšínsku viděl svého národního nepřitele, jehož je nutno leckdy potírati zrovna tak

⁴⁴ Zčásti tuto problematiku mapuje Slavěna JURČÍKOVÁ, *Polsko-české vztahy v kulturních spolicích v malých obcích Karvinska, 80. léta 19. století – 30. léta 20. století*, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, magisterská diplomová práce 92 s.

⁴⁵ Na tomto místě bychom rádi pro dokreslení situace ocitovali názor na sociologii identity Těšínska významného polského sociologa Zbigniewa Bokszańskiego: „Otóż sądzę, iż jest to dość nietypowa mniejszość etniczna powstała jako efekt migracji »za chlebem« (tak wędrowali Polacy np. do Francji w rejon Pas-de-Calais). Wspomniana »nietypowość« polegałaby na tym, iż była to wędrowka tuż za granicę; bardzo blisko.“ (Domnívám se, že jde o značně netypickou etnickou menšinu jako výsledek migrace „za výdělkem“ /podobně migrovali např. do Francie do rajónu Pas-de-Calais/. Ona netypovost by spočívala v tom, že to byl odchod hned za hranice, velmi blízko.) Citováno z dopisu Z. Bokszańskiego L. Martinkovi ze dne 18. 8. 2008 (dopis uložen v osobním archivu L. Martinka). S podobným jevem se setkáváme také u Poláků, kteří migrovali do SRN a do průmyslového regionu Porúří.

jako nepřítel Němce. (...) dřívější práce a politika (...) mluvila ještě o souběžné organizaci a o potřebě součinnosti proti společnému nepříteli (tj. proti Němcům), kdežto nyní (v druhé polovině prvního desetiletí 20. století, pozn. L. M.) na etnografické hranici hlásán boj proti Polákům zrovna tak, jako proti Němcům, byť někde klade se větší důraz na nebezpečí polské.⁴⁶ Podle autora o polském nebezpečí svědčily soupisy obyvatel z let 1890 a 1900. Na útoky českých nacionalistů odpovídá v podobném tónu polská buržoazie: „Dnes máme sice s Čechy mnoho společných vlastností jako národ, ale tady, na hranicích, je mezi námi boj na život a na smrt a není možné jej nevidět.“⁴⁷

Na začátku 20. století dochází k rozpoutání národnostních bojů mezi polskou a českou buržoazií, který ve značné míře ničí atmosféru solidarity a slovanské spolupráce, která tu dosud vládla.

Koncem 80. let 19. století se v této oblasti objevují první projevy socialistické propagandy, první podněty přicházejí z českých a rakouských zemí. Jazykové problémy ztěžují jejich šíření ze západní do severní části Těšínska. V 90. letech pak vzrůstají styky s haličským socialistickým hnutím. Rozvoj národních forem dělnického hnutí napomáhá v likvidaci jazykových překážek, které do té doby zabraňovaly společnému postupu těšínského a ostravsko-karvinského dělnictva. Na druhou stranu zabraňuje potenciálnímu nebezpečí jazykové asimilace, kterou v sobě obsahovala agitace v cizím jazyce. Do značné míry tento proces krystalizování proletariátu takřkajíc jako skupiny *an sich* pod hesly internacionalismu oslabilo tendence připojení etnicky polské části těšínského regionu do polských zemí. (Tento moment byl důležitý i pro další kulturně-politický vývoj polského etnika na Těšínsku.) V duchu známých zásad proletářského internacionalismu pak bojují těšíňští pracovníci proti projevům odnárodňování polských dětí na Těšínsku, proti zmenšování práv polského školství a polštiny ve veřejném životě, obrací se dokonce proti podobným aktům, které hrozily českému obyvatelstvu ze strany polské šovinistické buržoazie. Tyto procesy jsou již v historiografii obou národů popsány a není třeba jim věnovat další pozornost.⁴⁸ Pouze konstatujeme, že kolem roku 1907 s ohledem na separatistické tendence české a polské sociální demokracie pronikají opět nacionalistické a drobnoměšťanské prvky. Další průběh vztahů vypovídá na jedné straně o součinnosti pracovníků v terénu, na druhé straně o přechodu iniciativy na stranu nacionalistické buržoazie a tento poměr přetrvává až do výbuchu první světové války.

*

Těšínskou literaturu na počátku 20. století dále výrazně utvářeli např. Józef Ciszewski (1837–1940), Bogumił Hoff (1829–1894) a další. Jan Kubisz (1848–1929), rodák z Kónské u Trince po ukončení dvouletého učitelského semináře v Těšíně učil v Hnojniku. První Kubiszova báseň *Do panny mlodej* (Mladé nevěstě) vyšla v *Gwiazdce Cieszyńskiej* (1868). Později ji přepsal a spolu s dalšími milostnými verši zahrnul do příležitostné sbírky *Na biały wieniec* (K bílému věnci) jako svatební dar svému příteli Jerzemu Buzkovi. J. Kubisz poté vydal sbírky poezie *Niezapominajka* (Pomněnka; 1882), obsahující vlastenecké básně a opěvující krásy beskydské přírody, a *Śpiewy starego Jakuba* (Zpěvy starého Jakuba; 1889), básnické gavendy⁴⁹ napodobující tvorbu Władysława Syrokomly (1823–1862), výbor z básnické tvorby *Z niwy śląskiej* (Ze slezské nivy; 1902), poému *Dwa dni* (Dva dny), v níž zobrazil obyčejný a sváteční den slezského hospodáře, a příležitostnou poému *Na dwudziestopięcioletni jubileusz Czytelni Ludowej w Cieszynie* (K pětadvacátému výročí založení Lidové čítárny v Těšíně). *Syn marnotrawny* (Marnotratný syn) je básní o studentu, který zradil otcovská přikázání a rodnou kulturu, poznal svou chybu a navrátil se. Návaznost na biblický motiv v básni *Mojżesz* (Mojžíš) umožňuje J. Kubiszovi

⁴⁶ Ferdinand PELC, *O Těšínsko. Vzpomínky a úvahy*. Moravská Ostrava 1928, s. 11, 25–28.

⁴⁷ *Głos Ludu Śląskiego*, 19. 8. 1905, č. 33, s. 1.

⁴⁸ Józef CHLEBOWCZYK, *Z tradycji proletariackiego internacionalizmu na Śląsku Cieszyńskim i w Zagłębiu Ostrawsko-karwińskim na przełomie XIX-XX w.*, in: Sobótka 1954, s. 8–55; Andrzej PILCH, *Česko-polská spolupráce v dělnickém hnutí*, Slezský sborník, 1960, č. 4, s. 562–564.

⁴⁹ K pojmu *gawęda* – *gawęda* viz Krystyna KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, *Gawęda – gavęda*, in: Ludvík Štěpán et al., *Slovník polských spisovatelů*, s. 156.

zobrazit nejzávažnější záležitosti svého života a rodné země, ale také o nich přemýšlet. Kubiszovy vzpomínky *Pamiętnik starego nauczyciela* (Zápisník starého učitele; 1928) jsou jedním z nejceněnějších pramenů poznání minulosti Těšínska. Ve vzpomínkách najdeme i názor, že Češi a Poláci, kteří se setkávají na Těšínském Slezsku, patří k nejinteligentnějším slovanským národům, proto by se měli vzájemně respektovat a navazovat spolupráci. J. Kubisz je také autorem již zmíněných a velmi populárních básní *Plynieś, Olzo, po dolinie* (Tečeš, Olzo, po údolí) a *Ojcowski dom* (Otcovský dům), které se staly neoficiálními hymnami polského obyvatelstva českého Těšínska. J. Kubisz jako spisovatel sice nedosáhl úrovně soudobé polské národní literatury, ale zahájil historický vývoj polské beletrie v regionu.

Specifickou záležitostí představují sbírky poezie Andrzeje Chmurného (pseudonym Józefa Gabriela Mondscheina; 1883–1961)⁵⁰ *Z niedoli śląskiej* (Ze slezské bídy; 1918), *Ciernie śląskie, Wiersze spod Czecha i Niemca* (Slezské trny, Básně pod Čechem a Němcem; 1920), ve kterých je vedena polemika s Petrem Bezručem o národní charakter Těšínska, ale zároveň a podobně jako autor *Slezských písní*, jimiž byl Mondschein nepochybně ovlivněn, vyjadřuje jimi protest vůči sociálnímu útlaku v oblasti a do některých básní uvádí revoluční prvky.

V roce 1907 začaly v Těšíně vycházet první slezské literární noviny *Zaranie Śląskie*, které byly zárodkem meziválečného regionalismu. Rozdělení Těšínska vyvolalo nespokojenost místních Poláků, v regionální literatuře se projevila tak, že se do centra pozornosti dostala národní a vlastenecká otázka, která zastíňovala problémy společenské, ale i umělecké povahy. Byla to jedna z negativních stránek slezského literárního regionalismu, jenž pečoval především o lidovou kulturu. Nicméně i v tomto regionu můžeme zaznamenat ohlasy modernějších dobových literárních proudů, například romantismu.

Evropský romantismus se již nemohl opřít o mezinárodní společenství učenců a ucelený hodnotový systém, jež prosadila osvícenská věda. Existoval proto většinou v národních podobách, kde sociální a kulturní diference teprve vytvářejí jeho komplikovanou identitu. Počáteční vliv osvícenského univerzalizmu a kriticizmu lze nicméně spatřovat v zesvětštělém křesťanském mýtu Zmrtvýchvstání pojatého jako probuzení nebo vzkříšení národa, v představách jazyka jako výrazu celistvosti a svébytnosti národního společenství, v monumentalizaci lidové slovesnosti jako základu nového pojetí literárnosti a v převládnutí romantického historismu, jenž spolu s mytologickým a ideologickým obsahem vlastenectví určoval budoucnostní orientaci projektů kulturní identity a slovanské vzájemnosti. Cílem tohoto příspěvku není výčet romantických rysů českého a polského národního hnutí na Těšínsku. Spíše nám půjde o sondu do materiálu těchto dvou kultur, která sleduje jak jejich rozdíly, tak jejich kontextové vztahy, jejichž výsledkem je romantická povaha národního obrození v oblasti.

Na Těšínsku je národní obrození, v jehož rámci se teprve rozvíjejí opožděné podoby romantismu, zbrzděné ve srovnání s českou a polskou kulturou. Proces národního obrození byl opožděn vlivem národnostního a jazykového útlaku. Odstoupení téměř celého Slezska až na Těšínsko a Opavsko v polovině 18. století ve prospěch Pruska posílilo sice souvislost dějinného vývoje s ostatními zeměmi monarchie, takže do 19. století vstupuje Těšínsko jako kraj, jehož vývoj je orientován na Vídeň, ale národnostní či národnostně jazyková otázka tady neměla tak vyhraněnou podobu, jako tomu bylo v Čechách a na Moravě. Jen díky faktu, že lidové vrstvy nerozuměly německy, bylo tedy nutné s nimi jednat v jeho vlastním, rodném jazyce, zůstalo nižší školství a bohoslužebný obřad posledním útočištěm mateřského jazyka. O nějakých intenzivnějších literárních a kulturních vztazích mezi Čechy a Poláky koncem 18. a počátkem 19. století není možné hovořit. Počátek národně-obrozenského procesu a česko-polských kulturních vztahů se proto klade až do poloviny 19. století, zejména do doby roku 1848. Národnostně se obyvatelstvo rozlišuje na národnost německou a slovanskou, ostatně němečtí úředníci ani nemohli mít takový

⁵⁰ J. G. Mondschein prožil první světovou válku na Moravě a jeden válečný rok strávil v Těšínském Slezsku (zmiňoval se o tom v dopise Tadeusovi Regerovi z r. 1925). Jeho dobová literární tvorba bývá řazena do proudu polské proletářské poezie.

jazykový cit, aby rozlišovali v nářečí jeho podobu, která se více přikláníla k češtině nebo naopak k polštině. Bylo to také jedním z důležitých činitelů, proč v té době nemůžeme hovořit o českém nebo polském vlastenectví nebo o národnostních česko-polských sporech. Do národně-obrozeneckého procesu, v jehož rámci se uskutečňoval boj za národnostní a sociální práva, vstoupí neněmecké obyvatelstvo pod společným heslem slovanství. Zpočátku je tento národně-uvědomovací pohyb vyvolán obdivuhodným úsilím několika málo vzdělaných jednotlivců, než se širší masy obyvatel začnou podílet na národním historickém a kulturním vývoji v oblasti.

Nicméně i slovanská myšlenka v oblasti se vyvíjela. Linií lze vést od Herdera a jeho obrozen-ských následovníků (Stalmachovi jsou tyto myšlenky zprostředkovány Štúrem, Kalinčiakem, silný vliv zde má Kollár), pro něž je typická univerzalizace národní tematiky, která umožňuje vznik nových univerzalistických koncepcí, zejména panslavismu, k (v podstatě) grimmovské koncepci jazyka a práva, kdy se organická celistvost národní kultury nezakládá na pronikání a reciprocitě jejích univerzálních a partikulárních aspektů, jako tomu bylo v herderovství⁵¹ a u raných romantiků, ale je ideologizována a spočívá na jediné ústřední hodnotě, na empiricky a mysticky daném pocitu etnické sounáležitosti. Tato hodnota je fixována v nadosobních strukturách jazyka, morálky, folklorních vyprávěních apod. Postupně dochází i k proměně čtenářského publika. Díky osvětě se stírá propastný rozdíl mezi vzdělanci a prostým čtenářstvem. Vzniká jakýsi demokratický pohyb v kultuře, kdy zájem nové kulturní elity se obrací k širšímu a homogennějšímu čtenářstvu a současně s tím i k nové tematice, v níž jsou na prvním místě venkovský život, místní a národní historie. Načrtnuté teze se projevují konkrétně i ve vztahu k některým osobnostem polského romantismu, zejména k Adamu Mickiewiczovi.

Redaktor Gwiazdki Cieszyňské Paweł Stalmach podporoval pokusy o sblížení polského a českého národa, zároveň chtěl posílit pocit příslušnosti obyvatel těšínského Slezska k Polsku mimo jiné ukázkami z tvorby velkých polských romantických básníků – národních proroků či věštců –, počítaje v to ukázky z díla Adama Mickiewicze. V r. 1857 to byl esej *O muzyce i poezji lirycznej*⁵² (O hudbě a lyrické poezii) v r. 1859 ve stálé rubrice *Przegląd literatury polskiej* (Přehled polské literatury) čteme: „Adam Mickiewicz, prawdziwy wieszcz narodu polskiego. On, jako zwycięski pogromca klasyków, stał się gwiazdą przewodniczą młodszą braci, jego geniusz urzeczywistnił to, co dawniejszy przeczuwali i do czego wzdychali. Umiejąc korzystać ze wszystkiego, stał się składem wszelkich żywiołów nowszą literaturę znamionujących, ale nigdy nie zatarł właściwości narodowej polskiej“⁵³ (Adam Mickiewicz, skutečný prorok polského národa. Jako vítěz nad klasiky se stal vůdčí hvězdou mladších bratrů, jeho geniusz uskutečnil to, co dřívější pociťovali, k čemu se obraceli. Uměl využít všeho, stal se proto zásobárnou všech živlů provázejících novější literaturu, ale nikdy nesesřel osobitost polské národnosti). V článku jsou poté uvedena Mickiewiczova nejvýznamnější díla a zmíněny i jeho pařížské přednášky. Pro většinu Těšíňanů nebyla Mickiewiczova díla dostupná, proto se na stránkách Gwiazdki Cieszyňské objevují obsahy z některých jeho děl. Série ukázek je uvedena článkem *Treść niektórych utworów Adama Mickiewicza* (Obsah některých děl Adama Mickiewicze): „Na widnokręgu piśmiennictwa polskiego błyszczą wielkie imiona, świecące naszemu narodowi, niby gwiazdy w noc ciemną – ale niestety! Większość narodu ani nie wie o istnieniu arcydzieł mistrzów naszych, wieszczów naszych. Bogate jest zaprawdę i wspaniałe treścią piśmiennictwo polskie, ale jakżeż stosunkowo mały wpływ na naród wywiera. Bacząc tedy na błogie i potężne skutki, jakie niezaprzeczenie piśmiennictwo sprawić może, winien każdy dobrze myślący rodak starać się na wszelki sposób krzewić znajomość piśmiennictwa narodowego.“⁵⁴ (Na obzoru

⁵¹ Německý filozof Wolfgang Welsch (*1946) kritizuje Herderovo ztotožňování kultury s národem, chápání národní kultury jako celistvé (homogenní) a také názor, že národní kultury jsou vzájemně protikladné. Wolfgang WELSCH, *Tożsamość w epoce globalizacji – perspektywa transkulturowa*, in: Karolina Wilkoszewska (ed.), *Estetyka transkulturowa*, Kraków 2004, s. 31–43.

⁵² *Gwiazdka Cieszyńska*, 13. 6. 1857, č. 24, s. 188–189.

⁵³ *Gwiazdka Cieszyńska*, 11. 6. 1859, č. 24, s. 186.

⁵⁴ *Gwiazdka Cieszyńska*, 16. 3. 1861, č. 11, s. 85.

polského písemnictví září dvě jména, svítící našemu národu jako hvězdy za temné noci, ale bohužel! Většina národa ani neví o existenci významných děl našich mistrů, našich proroků. Polské písemnictví je nepochybně ve svém obsahu skvělé, ale má na národ malý vliv. S ohledem na blažené a velké činy, jaké může vyvolat písemnictví, každý správně myslící rodák by měl usilovat o rozvoj poznání národního písemnictví.) V dalších číslech jsou uvedeny ukázky z balady *Powrót taty* (Otcův návrat), k níž je připojen komentář, *Kurhanek Maryli* (Marylin náhrobek), o němž se čtenář dovídá, že je to „jedna z najpiękniejszych poezyj naszych. I treść i język i przedstawienie rzeczy, wszystko to złożyło się w jedną cudną całość, godną takiego Mistra, jakim był nasz Adam“⁵⁵ (jedna z našich nejlepších básní. Obsah, jazyk a zobrazení věci se slilo do jednoho zázračného celku, hodného takového mistra, jakým byl náš Adam). V dalším čísle *Gwiazdki Cieszyńské* se objevuje komentář ke *Grażyně* vycházející na pokračování ve čtyřech číslech. Na závěr tohoto pojednání se objevuje úvaha o poslání, jaké by *Grażyna* mohla předat Slezanům: „Otóż i dla prawych Szlązaków polskiego pochodzenia jest nauka piękna w Grażynie, aby kochali żywo swą narodowość, i w miłości i z poświęceniem dla niej starali się o jej podniesienie i błogie rozkwitnienie. Mianowicie w czasach obecnych, gdy jak kiedyś pod pozorem religii, tak dziś pod płaszczykiem kultury, obczyzna pochłonać chce plemię słowiańskie.“⁵⁶ (Pro pravé Slezany polského původu může být *Grażyna* pěkným ponaučením, jak aktivně milovat svou národnost a s láskou a odhodláním se snažit o její povznesení a blažený rozkvět. Zvláště v současné době, kdy se cizina tak jako dříve pod heslem víry, i dnes pod pláštíkem kultury snaží pohltnout slovanské plémě.) Redakce *Gwiazdki Cieszyńské* upozorňovala na nová vydání Mickiewiczových děl.⁵⁷ Mickiewiczovo dílo bylo mezi obyvateli Slezského Těšínska popularizováno i jiným způsobem, například na různých slavnostech a večířích, v programech setkání členů různých společenských a osvětových sdružení.⁵⁸

Zdalo se, že na Těšínském Slezsku silně zastoupená lidová tvorba se bude nadále rozvíjet ve dvou proudech – dělnickém a selském. První směr ohlašovala tvorba hornického tesaře z Horní Suché a knihovníka Franciszka Siwka (1858–1933); z hlediska publikovaných děl by ještě patřil do literatury před rokem 1920, ale z pohledu imanentního vývoje již spadá do proudu dělnických autorů. Z jeho příspěvků uveřejněných na stránkách časopisů připomeňme *Pamięci zabitych braci-górników* (Památce zabitých bratrů horníků; 1895), *Na grób Józefa Szymana* (Na hrob J. Szymana; 1896), *Na powitanie „Głosu Ludu Śląskiego“* (Na uvítanou Hlasu slezského lidu; 1897) a *Pieśń cieślarzy* (Píseň tesařů; 1897); ukázky z tvorby F. Siwka uveřejnila Janina Kucianka v antologii *Śląscy pisarze ludowi, 1800-1914* (Slezští lidoví spisovatelé, 1800–1914; Wrocław, 1968). Tento proud však narazil buď na obtíže ze strany ideových protivníků, nebo jeho představitelé byli odsouzeni k anonymitě, případně se vázal s významnějším literárním směrem té doby, tedy se selským proudem písemnictví.

Ve vývoji těšínského písemnictví ve sledovaném období můžeme odlišit tři fáze, které jsou do značné míry spojeny s politickými a historickými událostmi, které nicméně literatura v obecné rovině svého vývoje nemusí vždy kopírovat. Je to organizace literárního střediska a jeho pozvolný růst v letech 1740–1840, jeho výrazněji profilovaný polský charakter v období Jara národů a národního obrození⁵⁹ v letech 1840–1854 a prudký rozvoj regionální literatury v období let

⁵⁵ *Gwiazdka Cieszyńska*, 23. 3. 1861, č. 12, s. 93.

⁵⁶ *Gwiazdka Cieszyńska*, 27. 7. 1861, s. 206.

⁵⁷ *Gwiazdka Cieszyńska*, 21. 11. 1857, č. 47, s. 376; 18. 12. 1857, č. 51, s. 408; 30. 7. 1859, č. 31, s. 248; 30. 11. 1889, č. 48, s. 483.

⁵⁸ Jana RACLAVSKÁ, *Adam Mickiewicz na lamach prasy cieszyńskiej*, in: Jiří Fiala a Marie Sobotková (edd.), *Adam Mickiewicz. Texty a kontexty*, Olomouc 1999, s. 164–167.

⁵⁹ Maria Pawłowiczowa dobu národního obrození vymezuje léty 1848–1920, v němž lze ještě rozlišit dvě periody: léta 1848–1890 a 1890–1920. Bohužel již neříká, co si pod pojmem národní obrození konkrétně představuje, takže nám se druhá perioda s národním obrozením na Těšínsku již nespojuje; obecně šlo o rozvoj regionální literatury v této oblasti. Srov. Maria PAWŁOWICZOWA, *Literatura Śląska Cieszyńskiego w latach 1716–1920*, in: *Oblicza literackie Śląska*, sv. VI, Katowice – Opole – Cieszyn, s. 73.

1855–1920.⁶⁰ Žánrové spektrum písemnictví vydávaného na Těšínském Slezsku v dané etapě jeho vývoje odráželo potřeby čtenářů. Největší skupinu tvořila náboženské, katolická i evangelická literatura (kancionály, modlitební knihy, sborníky kázání). Značné oblibě se těšily kalendáře, často lidovýchovného poslání, dále snáře, předpovědi a různé tohoto typu knihy lidového čtení, snadných a senzačních dílek tištěných hlavně ve Feitzingerově tiskárně (texty o banditech či loupežnicích, černokněžnicích, vášnivě lásce apod.). Z uměleckého hlediska byla tato produkce kritizována, ze sociálního pohledu mohlo povzbudit čtenářovu zvědavost, který se teprve učil vnímání náročnějších děl, dokonce často vydávanou taky jako „feitzingerovky“, například monografie o díle spisovatele Józefa Ignacyho Kraszewského (1812–1887), publikace o zámořských objevech nebo ze života zvířat.⁶¹ Šíření knih mezi tzv. prostým lidem i místními vzdělanci podporoval rozvoj dalších tiskáren, kromě Těšina v Bílsku (Bielsku) a ve Fryštátu. Druhý proud literární tvorby byl věnován rozvíjení vztahů s Polskem po jeho rozdělení a budování národního povědomí i národního společenství. Tomuto cíli sloužily především historické práce, hledání společných kořenů, připomínání postav polských vládců, učenců nebo spisovatelů a jejich činů. V Těšíně proto vycházela i díla polské národní literatury, např. v r. 1906 vyšel Mickiewiczův epos *Pan Tadeusz*, vyšly práce k počtě Sienkiewiczze, Kraszewského, Słowackého apod. Na Těšínsko přijeli představitelé Mladého Polska, například Kazimierz Przerwa-Tetmajer.

Zájem o folklor se projevil v četných etnografických pracích (mj. Andrzej Cinciała, *Pieśni ludu śląskiego z okolic Cieszyna*, 1885; *Zbiór przysłów*, 1888) a rozvoj turistiky se odrazil ve vydávání prvních polských map a průvodců (mj. Antoni Macoszek, *Przewodnik po Śląsku Cieszyńskim*, 1901). V Żaraniu Śląském Ernesta Farnika byl značný prostor věnován folkloru a vycházel také časopis *Beskid*. Největší hodnotu měla ovšem literární díla (pohádky, pověsti, sbírky poezie, povídky, romány a dramata) regionálních autorů, značné oblibě se těšily dramatické kusy pro lidové (amatérské) divadlo, jejichž část kolovala v opisech; byly navččovány a hrány divadelními soubory přímo z rukopisných verzí. Byla vydána také populárněvědná i odborná díla. Část z nich byla napsána profesory těšínského gymnázia a byla zveřejňována ve Zprávách (*Sprawozdaniach*) této školy. Kromě zmíněných prací J. Londzina (*Bibliografie druków polskich w Ks. Cieszyńskim*) a E. Farnika (*O poezji ludowej na Śląsku Cieszyńskim*, 1903) to byly práce F. Popiołka (*Szkice z dziejów kultury Śląska*, 1905; *Dzieje Śląska Austriackiego*, 1913), Józefa Buzka (*Ludność Ks. Cieszyńskiego podług narodowości*, 1900–1901; *Przyczynek do geologii Ks. Cieszyńskiego*, 1913) nebo Jana Bystroně (*O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Lucyny*, 1885). Značná část těchto prací zůstala v rukopise, jako např. *Szkola polszczyzny* Jerzyho Kotuly.⁶²

Závěrem můžeme konstatovat, že kulturní identita, jejíž součástí jsou i literární umělecká díla, patří k nejuniverzálnějším lidským potřebám. Můžeme ji definovat z hlediska příslušnosti jedince ke skupině nebo prostředí (avšak kromě toho existuje ještě i skupinová či kolektivní identita) a akceptace jedince danou skupinou či prostředím. Jde tedy o potřebu zachování trvalých vazeb a struktur, o jejich stabilitu. Identita je získávána společností a opět je to společnost, která ji potvrzuje či legitimizuje, a identita také bývá součástí historie společnosti. Můžeme však konstatovat, že v některých momentech vývoje společnosti získává identita v určitých kruzích, generacích nebo prostředích na důležitosti, zvláště v období společenských a kulturních krizí a změn. (Zejména pak za války, kdy se vědomí identifikace s určitým společenstvím stává důležitým kritériem rozhodnutí člověka, jeho společenských a kulturních aktivit a jeho integrace ve společnosti.) Identita je projevem orientace člověka a společnosti na specifické a významné symboly a hodnoty, které se podílejí na charakteru a osobitosti společnosti i její kultury. Také z hlediska vztahu k regionu a regionalitě je problematika identity velmi důležitým prostředkem

⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 70.

⁶¹ Viz např. Antoni GLADYSZ et al. (edd.), *Z dziejów cieszyńskiego drukarstwa*, Bielsko-Biała 1982.

⁶² M. PAWŁOWICZOWA, *Literatura Śląska Cieszyńskiego*, s. 72.

odporu vůči anonymnosti života ve společnosti, která by mohla vyústit ve stírání rozdílů mezi lidmi a společenskými skupinami. Zachování identity napomáhá situace, kdy dynamika rozvoje společnosti nevede při zachování základních podmínek – pluralismu norem, hodnot, symbolů, vzorů chování – k popření konsensu kulturní integrace. Identitu ohrožuje krize kultury, ztráta osobních perspektiv nebo ideologizace společenského vědomí vlivem konjunkturálních politických zájmů. Na tvorbě spisovatelů Těšínska jsme poukázali na souvislosti společensko-kulturních aktivit, zejména literární tvorby, s utvářením identit obyvatel Těšínského Slezska.

Doc. PhDr. Libor Martinek, Ph.D. (libor.martinek@jpf.slu.cz), Slezská univerzita v Opavě, Ústav bohemistiky a knihovnictví

Summary

Literature of the Teschen Region from the Enlightenment till the World War I

Cultural identity, which includes also literary works of art, is one of the most universal human needs. It can be defined from the point of view of an individual belonging to some group or environment (however group or collective identity exists as well) and acceptance of the individual by such a group or environment. It is the need to preserve lasting relations and structures and their stability. Identity is gained by the society and it is the society which confirms or legitimizes it, identity is often part of the society's history. However, we can state that at some points of the society's development identity gains in importance in certain circles, generations or environments especially in periods of social and cultural crises and changes. Identity is an expression of the person's and society's orientation to some symbols and values which are part of the character and individuality of the society and its culture. The problems of identity from the point of view of region and regionality are very important means of resistance against the anonymity of life within the society which could lead to the disappearance of differences among people and social groups. Identity could be preserved in situation when the dynamics of the society's development does not lead to the negation of the cultural integration consensus while preserving the basic conditions – pluralism of norms, values, symbols, patterns of behaviour. Identity is endangered by the crisis of culture, loss of personal prospects or ideologization of social awareness due to cyclic political interests. On the basis of the literary work of Teschen region writers, we pointed out the relations of socially-cultural activities, mainly literary work, with the creation of Teschen Silesia residents' identities.

Aleš K r e m p l – Zdeněk J i r á s e k

OSÍDLOVÁNÍ OKRESU KRNOV V LETECH 1945–1949¹

Abstract

The study deals briefly with the most important aspects of displacement of Germans and the settlement process in Krnov region in 1945–1949. These processes are viewed as an inseparable part of one phenomenon which significantly influenced the lives of many people. The most important part of the study is the settlement process which is examined mainly through the regional archive sources with respect to internal settlement, re-emigration and repatriation. Thus the study tries to deal mainly with the regional specifics of the settlement process in Krnov district.

Keywords: *Krnov, Germans, displacement, settlement, borderland, re-emigration, repatriation, Silesia*

Ukončení druhé světové války neznamenalo pro Československo jen konec několikaleté okupace, ale byl to významný mezník i ve vývoji etnické skladby obyvatelstva českých zemí. Prakticky celé pohraničí prodělalo po druhé světové válce změnu, která výrazně přetvořila jeho obyvatelstvo. Předkládaná studie si klade za cíl ve zkratce rozebrat nejdůležitější aspekty procesu vysídlení a především poukázat na regionální specifika osídlovacího procesu v letech 1945–1949 v tehdejších okresech Krnov.² Sledované teritorium bylo pohraničním územím obývaným před druhou světovou válkou převážně sudetskými Němci, kteří byli skoro kompletně vysídleni a nahrazeni novými osídlenci. Časový interval let 1945–1949 je na jedné straně dán právě koncem druhé světové války a na straně druhé je vymezen především s ohledem na správní reformu, která byla v Československu uskutečněna v roce 1949, ale rovněž z důvodu, že v tomto časovém rozmezí proběhla hlavní a nejdůležitější vlna osídlování.³

Okres Krnov v letech 1945–1949

Státní správa byla v roce 1945 na většině míst v Československu obnovena ke stavu z 29. září 1938, avšak 5. května 1945 se Slezská národní rada⁴ ustanovila jako zemský národní výbor pro československé (čs.) Slezsko a širší Ostravsko. Následně na základě usnesení vlády ze dne 15. května 1945 došlo ke zřízení expozitury Moravkoslezského zemského národního výboru (MZNV) v Ostravě jako nadřízeného orgánu pro okresy Bílovec, Bruntál, Český Těšín, Fryštát (dnes Karviná), Frývaldov (dnes Jeseník), Hlučín, Krnov, Místek, Nový Jičín, Opava-venkov a statutární města Moravskou Ostravu a Opavu.⁵ Podle tohoto uspořádání státní správy byly ke slezskému území připojeny i části Moravy, které měly vytvořit kompaktní národohospodářský,

¹ Studie vznikla v rámci řešení studentského grantového projektu SGS/16/2014 s názvem „Problematika dosídlení západní části českého Slezska v letech 1945–1949“ řešeném na půdě Slezské univerzity v Opavě na Filozoficko-přírodovědecké fakultě v Opavě.

² Studie neřeší otázky řecké menšiny, která se na Krnovsku začala vytvářet v roce 1949, mimo jiné z toho důvodu, že této problematice bude věnován další výzkum.

³ Obsáhlejší teoretickou úvahu k otázce vysídlení, osídlování a vysvětlení použití časového rozmezí let 1945–1949 jsme uvedli ve studii *Osídlení okresu Bruntál v letech 1945–1949*, která vyjde ve Slezském sborníku pod názvem *Osídlení okresu Bruntál v letech 1945–1949*.

⁴ Miroslav KOCÍCH, *Úloha a místo expozitury ZNV v Ostravě*, Slezský Sborník (SISb) 65, 1967, s. 325–343. Slezská národní rada sdružovala ke konci druhé světové války slezské představitele, kteří v roce 1944 vydali tzv. Lašský manifest. V tomto dokumentu byl vytyčen požadavek na vytvoření samosprávného celku v historických hranicích Slezska doplněného o tehdejší moravské okresy Místek, Moravská Ostrava a Nový Jičín.

⁵ *Osvobozená země*, Ostrava 1947, s. 177–183.

kulturní a zásobovací celek. Takovéto uspořádání vydrželo pouze do roku 1949, kdy bylo území čs. Slezska rozděleno mezi kraje Olomouc a Ostrava. Do nově vzniklého kraje Olomouc byly přiřazeny okresy Bruntál a Frývaldov.⁶ Krnovsko zůstalo součástí širšího Ostravska. Okres Krnov měl po druhé světové válce 65 obcí rozdělených do čtyř soudních okresů: Albrechtice (19 obcí), Jindřichov (8 obcí), Krnov (13 obcí) a Osoblaha (25 obcí). S menšími obměnami existoval okres Krnov až do roku 1960, kdy jako samostatný okres zanikl a jeho území se stalo součástí okresu Bruntál.⁷

Samotné osvobozování Krnovska probíhalo přibližně od poloviny března 1945⁸ a následný vývoj zde můžeme označit za velice konfliktní a vyostřený. Místní národní výbor (MNV) v Krnově, který vykonával i funkci okresního národního výboru (ONV), byl ustanoven 15. května 1945 i díky činnosti Rudé armády.⁹ Místo uklidnění a konsolidace poměrů došlo k rozpoutání vlny agrese, kterou nepřímo zapříčinilo právě místní velitelství Rudé armády. Na radnici v Krnově totiž dosadilo do funkce německého antifašistu Bruna Niessnera, což ve zjištěné poválečné době nebylo příliš prozíravé rozhodnutí. Když se navíc několik Němců dostalo i do místní bezpečnostní služby, bylo jen otázkou času, než dojde k prvnímu konfliktu. Situace se vyostřila 14. června 1945, kdy se na Krnovsko dostala skupina partyzánů ze svazku tzv. Moravské brigády. Jejich přesun zařídil „politický komisař“ této brigády František Lysec, který dostal zprávu o „alarmujících“ poměrech v Krnově. Dle informací, které František Lysec tlumočil, měli být v Krnově na vedoucích místech státní správy a Sboru národní bezpečnosti (SNB) příslušníci SS, kteří se měli vzbouřit a odzbrojovat Čechy. Partyzáni se rozhodli vyřešit nastalou situaci sami, aniž by svou akci předem oznámili vojenskému velitelství. Odjeli do Krnova a konečným výsledkem jejich počínání bylo několik zatčených lidí včetně Bruna Niessnera. Veškeré informace o povstání Němců a příslušníků SS se ukázaly jako lživé a i když se pozadí této akce vysvětlilo poměrně záhy, bylo jí využito k tvrdému postupu vůči Němcům na celém Krnovsku. Major Emanuel Šrámek z 1. čs. samostatné tankové brigády vyhlásil v Krnově 14. června okamžitě stanné právo a výjimečný stav na Krnovsku trval fakticky až do podzimu 1945.¹⁰

14. června 1945 došlo rovněž k ustanovení Okresní správní komise (OSK) v Krnově.¹¹ Následně měly v jednotlivých obcích okresu vzniknout další MNV s podmínkou, že v obci bude alespoň 50 % obyvatel české národnosti. Snaha o takto ustanovené MNV narážela na skutečnost, že před válkou, ale i během ní, byl okres Krnov převážně německý, takže se tato podmínka dala dodržet jen velice těžko. Ve většině obcí došlo ke jmenování místních správních komisí (MSK) nebo správní agendu vykonávali tzv. správní komisaři (SK), kteří pocházeli hlavně ze SNB a finanční strážé dislokovaných na daném území. V první řadě se takto postupovalo na zničeném Osoblažsku, kde válečná devastace dosáhla obrovských rozměrů, takže bylo obtížné ustanovit řádně fungující úřady.

S postupem času a s příchodem nových osídlenců sice začaly vznikat v jednotlivých obcích MNV, ale většina orgánů státní správy byla v této době jmenována a sestavena na základě parity

⁶ O vývoji státní správy v této oblasti a o nelibosti činitelů expozitury MZNV o rozdělení čs. části Slezska viz. např. Vilém PLÁČEK, *Změny v územně správní organizaci na Ostravsku v letech 1945–1960. I. část (1945–1948)*, Vlastivědné listy (VL) 16, 1990, č. 2, s. 7–13; TÝŽ, *Změny v územně správní organizaci na Ostravsku v letech 1945–1960. II. část (1948–1949)*, VL 17, 1991, č. 1, s. 9–15.

⁷ Libuše JUCHELKOVÁ – Josef MATYSKA, *Změny hranic obcí okresu Bruntál od roku 1945*, VL 11, 1985, č. 2, s. 3.

⁸ Další informace o průběhu osvobozovacích bojů v této oblasti například *Třicet let práce národních výborů v okrese Bruntál. Zpráva pro plenární zasedání ONV Bruntál*, Bruntál 1975, s. 13–17. Srovnej rovněž Jana KRAMPLOVÁ, *Osvobození okresu Bruntál Rudou armádou*, in: 20 let svobodného Bruntálska, Bruntál 1965, s. 6–8.

⁹ *Zpráva rady ONV v Krnově k I. pololetnímu okresnímu sjezdu v Krnově 6. 4. 1947*, Krnov [1947], s. 5.

¹⁰ Tomáš STANĚK, *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, Praha 2005, s. 302–303.

¹¹ Státní okresní archiv Bruntál se sídlem v Krnově (SOkA Bruntál), ONV Krnov I (1945–1948), inv. č. 63, kart. 7, *Zápis o I. schůzi okresní správní komise v Krnově dne 14. června 1945*.

v Národní frontě a změnu přinesly až volby na jaře roku 1946.¹² OSK v Krnově ukončila svou činnost 30. června 1946, kdy ji ve funkci vystřídal ONV zvolený 25. června 1946. K 20. červnu 1946 vykonávalo v celém okrese činnost 26 MNV, 25 MSK a 15 SK. S postupem doby a dalším osídlováním se státní správa k 1. březnu 1947 změnila následovně: 36 MNV, 20 MSK a 8 SK.¹³ Z uvedeného je patrné, že i přes příliv nových osídlenců nedošlo k rychlé konsolidaci státní správy, která ve zdejší okrese narážela na nemalé problémy nejen z hlediska nedostatku nových osídlenců, ale byla nucena řešit i další obtíže.

Vysídlení Němců z Krnovska po druhé světové válce

Krnovsko bylo dlouhodobě osídleno převážně etnickými Němci a tento stav zde trval až do konce druhé světové války, kdy koncem dubna 1945 přišel rozkaz o evakuaci německého obyvatelstva ze zdejší oblasti. Německá správa stihla ve větší míře tento rozkaz splnit pouze na Krnovsku a Opavsku. V dalších přilehlých oblastech už byla evakuace provedena v podstatně menším rozsahu (Frývaldov, Moravský Beroun, Nový Jičín, Bruntál) nebo nebyla provedena vůbec.¹⁴ To zapříčinilo, že velké množství sudetských Němců zůstalo na konci války ve svých domovech a to i na Krnovsku. Většina těchto osob byla v následující době buď internována, odsunuta nebo přesídlena do vnitrozemí. Jen malé procento zdejších Němců zůstalo po ukončení hlavní odsunové fáze ve svých původních domovech.

Tab. 1: Srovnání počtu obyvatel v okrese Krnov¹⁵

Okres Krnov	1930	1947
Počet obyvatel celkem	61 995	31 099
Počet Němců	56 744	1 411 (stav k 1. 11. 1946)

Z tabulky je patrné, že Němci měli ve zdejší okrese jasnou převahu. Na Krnovsku bylo před okupací pouze 2 839 Čechů (4,6 % z celkového počtu) a 2 412 obyvatel s jiným národnostním statutem (cizinci apod.), kteří tvořili 3,9 % z celkového počtu obyvatel. Na Němce tedy připadlo 56 774 lidí s podílem 91,5 %.¹⁶ Počty obyvatel se proměnily po okupaci, kdy řada českých usedlíků tento prostor opustila. Některé zdroje uvádějí, že na Krnovsku zůstalo pouze 32 důchodců české národnosti.¹⁷ Takovýto údaj považujeme za velmi problematický, přestože nejsou k dispozici přesnější dílčí statistiky, můžeme se opírat o poválečné výzkazy ztrát na českém obyvatelstvu. Zatímco například v sousedním okrese Bruntál většina zpráv jednotlivých MSK podávala negativní hlášení o ztrátách na životech obyvatel české národnosti, tak pro okres Krnov jsou dochovaná hlášení, která dokazují, že zde české etnikum setrvalo ve větším počtu i během války.

¹² Po volbách se na několika místech objevily i spory politického rázu, které ovlivňovaly chod správních úřadů a tím pádem brzdily i plynulé zajištění úřední agendy osídlovacího procesu. Výrazným politickým sporem v této oblasti bylo ustanovení MNV v Osoblaze, který ještě v říjnu roku 1946, tedy několik měsíců po volbách, řádně nefungoval. *Okolo volby MNV v Osoblaze*, Československá demokracie 12. 10. 1946, s. 2. *Zpráva rady ONV*, s. 5–6.

¹³ Adrian von ARBURG – Tomáš STANĚK (ed.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl I.: Češi a Němci do roku 1945 – Úvod k edici*, Středoluky 2010, s. 50.

¹⁴ Údaje pro tabulku byly převzaty z A. ARBURG – T. STANĚK (ed.), *Vysídlení Němců. Díl I.*, s. 61 a *Osvobozená země*, s. 188. Informace z roku 1930 vycházejí z plnohodnotného sčítání lidu a pro rok 1946 jsou sestaveny na základě rozboru vydaných potravinových lístků, takže jejich věrohodnost není zcela stoprocentní. Údaje z roku 1947 by se již měly opírat o tzv. malé sčítání lidu, avšak tuto skutečnost není bohužel možné potvrdit, protože nevíme, na jakém základě byly tyto údaje v publikaci *Osvobozená země* zveřejněny. I přes jistou možnost napadnutelnosti uvedených statistických údajů, lze jejich výpovědní hodnotu brát v tomto směru za dostačující.

¹⁵ *Zpráva rady ONV*, s. 5.

¹⁶ Bohuslav KUBALEC, *Krnovsko v letech 1945–1960*, in: 20 let svobodného Bruntálska, Bruntál 1965, s. 15.

Například obec Sádek ve svém hlášení ze dne 16. září 1945 uváděla celkový počet mrtvých 18 a nezvěstných 22, Nová Ves-Karlov hlásila 16 mrtvých a 42 nezvěstných, Dívčí Hrad 10 mrtvých a 15 nezvěstných.¹⁸ Samozřejmě i zde byly z některých obcí hlášeny negativní zprávy o ztrátách na životech osob české národnosti obdobně jako v okrese Bruntál, ale i tento krátký výčet potvrzuje předpoklad o vyšším stavu českého obyvatelstva na Krnovsku během druhé světové války, než minimalizující uvedený údaj 32 osob.

Vyšší počet obyvatel české národnosti a větší skupina německých antifašistů, např. ve srovnání s Bruntálskem, nemohla změnit nic na skutečnosti, že na Krnovsku došlo po osvobození k tvrdému postupu vůči Němcům. S vyhlášením stanného práva 14. června 1945 bylo rozhodnuto provádět důslednou internaci německého obyvatelstva v táborech zařízených. Od května 1945 se na Krnovsku začal počet obyvatel a především jeho etnické složení rapidně měnit. K 30. červnu 1945 se v okrese nacházelo 51 664 obyvatel, z tohoto počtu bylo již 25 576 Čechů (49,5 %) a 26 088 Němců (50,5 %).¹⁹ Z čísel je patrný značný úbytek etnických Němců, což zapříčinila nejen vlna útěků před blížící se frontou a dobrovolné odchody jednotlivců těsně po skončení války, ale rovněž první vlna odsunu prováděná přibližně od června do srpna 1945. V rámci tohoto tzv. divokého odsunu došlo k vysídlení zhruba 30-35 000 Němců z celé expozitury MZNV v Ostravě.²⁰ Na Krnovsku byl 21. června 1945 zorganizován první pochod zhruba 3 000 Němců, kteří měli překročit polskou hranici a putovat dále do Německa. Pro odpor Poláků se však tento přechod neuskutečnil a tak se transport vydal pěšky do Králíků. Odtud většina lidí putovala po železnici přes území Čech dále do Německa. Podobné transporty následovaly z Krnova 14. a 26. července 1945. V prvním případě bylo odsunuto přibližně 2 500 lidí a ve druhém zhruba 2 400. Celkově se odhaduje, že do podzimu roku 1945 opustilo Krnovsko transporty či dobrovolným odchodem 12–14 000 Němců.²¹

Osud Němců, kteří nebyli odsunuti, mohl být následující: buď došlo k jejich umístění v jednom ze tří krnovských táborů, nebo byli přiděleni na práci jako výpomoc českému obyvatelstvu. Mnoho Němců bylo rovněž umísťováno na práce v dolech na Ostravsku. Kapacity krnovských táborů nemohly ovšem pojmout veškeré Němce v okrese, takže někteří z nich zůstávali i nadále u svého majetku. Docházelo tak k situacím, kdy noví osídlenci zabírali vyhlédnuté usedlosti i s původními majiteli.²²

Život v krnovských táborech nebyl snadný, o čemž se nám dochovalo mnoho informací.²³ Tábory se nacházely na Cvilíně, na Pancéřové ulici v Hlubčické čtvrti a na Opavské ulici. Nejhorší pověst měl tábor na Opavské ulici, kde internované Němce často bili a mnoho z nich tak přišlo o život. Hygienické podmínky v táborech rovněž nebyly na výši, takže se zde rozšiřovaly nemoci. Svrab a vši byly běžnou součástí života internovaných Němců. Horší onemocnění pak představoval tyfus, kterým v září 1945 onemocnělo na 120 osob.²⁴ Otřesné podmínky zapříčinila skutečnost, že krnovské tábory zadržovaly velký počet Němců, k čemuž došlo zejména

¹⁸ SOkA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 203, kart. 188, *Soupis škod válečných a škod způsobených válečnými poměry – předběžný odhad*, nestr., 16. 9. 1945.

¹⁹ Údaje jsou dostupné v přehledu *Zpráva rady ONV*, s. 5. Bohužel zde není uvedeno, na jakém základě byly tyto údaje sestaveny, takže je nutno brát jejich výpovědní hodnotu s určitou rezervou.

²⁰ Tomáš STANĚK, *Vysídlení Němců z československé části Slezska 1945–1948*, *Střední Evropa* 8, 1993, č. 27, s. 86.

²¹ T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 304–307.

²² Že šlo o jev běžný a státními úřady považovaný dokonce za žádoucí, především kvůli žním, dokládá zpráva uložená v Národním archivu (NA) v Praze ve fondu ÚV KSČ – Pohraniční oddělení. (NA Praha, ÚV KSČ – Pohraniční oddělení, arch. j. 13.).

²³ Zajímavé, i když emočně podbarvené, je například svědectví popisující život německé dívky v krnovských táborech, které vyšlo jako autobiografie tiskem pod názvem *50 let po vyhnání. „Mami, jsou Němci horší než ostatní lidé?“*. *Zpráva o skutečné události, Karlsruhe 1998*, jejíž autorkou je Eleonora Schwella. Důležité informace obsahuje i součást fondu ONV Krnov zaměřená na agendu k internačním táborem. Údaje zde obsažené již nejsou ve studii zpracovány, protože podmínky v internačních táborech tvoří samostatné téma.

²⁴ T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 304–307.

v důsledku vyhlášení stanného práva. K 1. srpna 1945 bylo evidováno v táborech na Opavské ulici 4 233 osob. Ve zbývajících táborech počty internovaných nedosahovaly tak vysokých čísel: na Cvilině 278 a v tzv. Dělnické kolonii pro německé komunisty a sociální demokraty na Pancéřové ulici bylo 856 lidí. Počty internovaných je potřeba ještě korigovat, protože je k nim nutno přičíst dalších 815 Němců přidělených na práce do továren, kde byli pod dozorem umístěni v továrních ubikacích. Celkově bylo začátkem srpna 1945 internováno 6 182 lidí.²⁵ Nejvyšší počet internovaných byl zaznamenán k 1. listopadu 1945 – šlo o 10 822 osob: z toho 4 383 přiděleno na práci v továrnách, 1 628 se nacházelo v táborech na Pancéřové ulici, 1 913 na Cvilině a 2 898 na Opavské ulici. Z dochovaných údajů vyplývá, že největší tábor se nacházel na Opavské ulici a že ve složení osazenstva jednotlivých táborů jasně převažovaly ženy.²⁶

S rozhodnutím velmocí v Postupimi začátkem srpna 1945 došlo k přerušení prováděných živelných odsunů a od této chvíle měly být transporty organizovány v průběhu roku 1946 v součinnosti s okupačními orgány v Německu. První transport odjel z Krnova v lednu roku 1946 a byl to vůbec první transport tzv. organizovaného odsunu z celé expozitury MZNV v Ostravě.²⁷ Během roku 1946 bylo z Krnovska vypraveno 33 transportů do amerického okupačního pásma v Německu a dohromady se tento přesun dotkl 36 901 osob.²⁸ V těchto číslech jsou zahrnuty i dva transporty uprchlíků z Hlubčicka. Navíc došlo k vypravení čtyř menších transportů s antifašisty, které znamenaly přesun pro 1 142 osob. Celkově zůstalo po hlavní odsunové fázi v roce 1946 na Krnovsku 231 Němců, u nichž se předpokládal dodatečný odsun na jaře roku 1947.²⁹ Dodatečný odsun byl nakonec odložen na neurčito, protože americké okupační úřady v Německu odmítaly přijímat další transporty z důvodu těžké ekonomické situace. V reakci na toto opatření přišla československá vláda s vlastním řešením. Zbytek Němců měl být přesídlen do vnitrozemí a měl se provést jejich „rozptyl“.³⁰ Na Krnovsku započal tento proces v březnu roku 1948. V průběhu března a dubna bylo vypraveno šest tzv. rozptylových transportů do okresů Vyškov a Tišnov. Transporty se týkaly 23 rodin (21 mužů a 36 žen) a osmi mužů a 38 žen bez rodinných příslušníků. Všechny osoby z těchto šesti transportů našly uplatnění v zemědělství. Během dubna 1948 byly vypraveny ještě další tři transporty, které měly podpořit průmyslovou výrobu ve vnitrozemí. První transport proběhl 23. dubna a směřoval do obvodu ONV v Moravské Třebové a týkal se dvou rodin (dva muži a dvě ženy). Druhý proběhl 24. dubna a končil v obvodu ONV v Přerově a ONV v Hranicích na Moravě (celkem 13 rodin – z toho 16 mužů a 19 žen a 13 osob bez rodinných příslušníků). Poslední transport, který se týkal pouze jedné rodiny (jeden muž a dvě ženy) byl vypraven 29. dubna do obvodu ONV v Litovli. Celkem se do vnitrozemí přesunulo 39 rodin (40 mužů a 59 žen) a devět mužů a 50 žen bez rodinných příslušníků. Celá akce ovšem narážela na nepochopení a odmítavý postoj ve vnitrozemí, protože většina zaměstnavatelů požadovala spíše svobodné muže a ženy a ne rodiny s dětmi. Závažnou překážkou pro zdárné umístění jednotlivých lidí ve vnitrozemí byl rovněž nedostatek vhodných ubytovacích kapacit.³¹ I přes tyto problémy transporty proběhly a krnovský

²⁵ SOkA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 292, kart. 259, *Evidence zajištěných osob*, 1. 8. 1945.

²⁶ TAMTÉŽ, *Evidence zajištěných osob*, 1. 11. 1945.

²⁷ T. STANĚK, *Vysídlení Němců*, s. 87.

²⁸ Z výše uvedeného je patrné, že stav Němců k 30. červnu 1945 (kdy je jejich počet uváděn číslem 26 088 osob) neodpovídá celkové výši odsunutých během roku 1946. Tento rozdíl mohl být dán skutečností, že do Krnova byli sváženi i Němci z Ostravy, kdy například 14. června 1945 bylo na Krnovsko spolu s československou armádou přesunuto i 1 280 Němců, kteří zde původně nebyli přítomni. (T. STANĚK, *Poválečné „excesy“*, s. 303.) Otázkou rovněž zůstává, zdali je možné údaje vztažené k 30. červnu 1945 považovat za dostatečně věrohodné vzhledem k celkově nepřehledné situaci v okrese.

²⁹ *Zpráva rady ONV*, s. 18–19.

³⁰ NA Praha, Ministerstvo vnitra II – tajné (MV-II-T), kart. 2, sign. T-1023/3. Více o této problematice Tomáš DVOŘÁK, *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*, druhé upravené vydání, Brno 2013.

³¹ SOkA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 292, kart. 259, *Přesun Němců do vnitrozemí*, [květen 1948].

okres, který ještě na konci války představoval území osídlené převážně Němci, se stal definitivně etnicky českým územím.

Osídlovací proces na Krnovsku v letech 1945–1949

Osídlovací proces na Krnovsku začal s ustanovením Slezské národní rady 5. května 1945. Pro tyto účely bylo zřízeno osídlovací oddělení u zemědělského odboru a vedoucím oddělení se stal Joža Vochala, který tuto činnost řídil i po zřízení expozitury MZNV v Ostravě, kdy se osídlovací oddělení změnilo na Zemský osídlovací úřad.³² Celá osídlovací akce měla v čs. Slezsku proběhnout podle Slezského osídlovacího plánu, který byl vydán 20. června 1945.³³ Plán počítal především s osídlovací akcí ve vlastní režii, kdy z přelidněných oblastí východní části expozitury MZNV v Ostravě se měli lidé přesunout do části západní. U krnovského okresu se v tomto plánu počítalo, že bude z 60 % osídlen lidmi z Frýdecka a ze 40 % z Moravské Ostravy.³⁴ Realita byla nakonec odlišná, z Ostravska sem sice přišlo poměrně velké množství lidí, avšak další lidé pocházeli především z oblasti Hané a Slovácka. V okrese se rovněž usadila početná skupina volyňských Čechů a Slováků. V menších počtech sem přišli i lidé z Rumunska, Bulharska nebo Jugoslávie.³⁵

Nejvíce osob směřujících po válce do expozitury MZNV v Ostravě se v první radě usazovalo v okresech Nový Jičín, Bílovec a Opava. K dalším žádaným lokalitám patřily nížinaté oblasti okresů Frývaldov a Krnov. Nastoupené tempo v osídlování Krnovska poměrně záhy zbrzdilo rozhodnutí centrálních orgánů vytvořit rozsáhlé vojenské cvičiště v prostoru Pradědu. V září 1945 bylo zakázáno osídlovat 19 obcí na Bruntálsku, 17 obcí na Krnovsku a tři obce na Frývaldovsku. Takto zamýšlené vojenské cvičiště by znamenalo významný zásah do ekonomických zájmů celé oblasti a přerušilo by dopravní spojení mezi severozápadním a jihovýchodním Slezskem. Intervence okresních a zemských činitelů zaznamenala úspěch až v červenci a srpnu 1946. Bylo navrženo, aby bylo cvičiště umístěno do oblasti Moravského Berouna a zdejší osídlenci se měli přesunout na Bruntálsko, Frývaldovsko a Krnovsko. Celá akce nakonec probíhala od podzimu 1946 do jara 1947 a týkala se přibližně 650 rodin.³⁶ Na Krnovsko se jich touto akcí dostalo přibližně 110.³⁷

Administrativní rozhodnutí o vojenském cvičišti nebylo jediným aspektem, který brzdil osídlovací proces na Krnovsku. Obrovská válečná devastace celého okresu a především Osoblažska znamenala problém v otázce osídlování a jeho vyřešení si vyžádalo nemalé úsilí. Státní úřad statistický odhadl celkové válečné škody v expozituře MZNV v Ostravě na 20 668 878 000 Kčs. Na okres Krnov připadlo z této částky 1 110 778 000 Kčs. V porovnání se sousedními okresy Bruntál (škody odhadnuty na 19 253 000 Kčs) a Frývaldov (123 000 000 Kčs), byla devastace v okrese Krnov obrovská.³⁸ Pro přehlednost a srovnání uvádíme škody na budovách v příslušné tabulce.

Válečná devastace Krnovska nebyla jen na budovách,³⁹ ale značně se projevila například i na okresních silnicích, kam nepočítáme státní silnice první a druhé třídy, kdy byla odhadnutá škoda

³² Jana KUTNOHORSKÁ, *Osídlování okresů expozitury Zemského národního výboru v Ostravě (1945–1947)*, SISb 76, 1978, s. 2.

³³ J. KUTNOHORSKÁ, *Osídlování okresů*, s. 3.

³⁴ ZAO, Moravskoslezský Zemský národní výbor – expozitura v Ostravě (1945–1949), inv. č. 826, kart. 839, *Zásady Slezského osídlovacího plánu*, 17. 9. 1945.

³⁵ Ladislav ZAPLETAL – Bohuslav KUBALEC, *Geografie okresu Krnov*, Krnov 1959, s. 63.

³⁶ *Osvobozená země*, s. 139–140.

³⁷ *Zpráva rady ONV*, s. 29.

³⁸ *Osvobozená země*, s. 102.

³⁹ Celkově bylo do konce roku 1946 podáno v jednotlivých obcích okresu Krnov 3 005 přihlášek válečných škod. Nejvíce přihlášek přišlo z obce Osoblaha (370) a Krnov (343). Třetí v pořadí byla obec Jindřichov, ze které přišlo 180 přihlášek. V některých obcích byly dokonce přihlášky evidovány pouze v jednotlivých exemplářích (Holčovice, Hynčice). Z přehledu přihlášek je tak patrná značná disproporce válečných škod

pro okres Krnov vyjádřena částkou 4 283 000 Kčs. Zajímavé je v tomto ohledu srovnání poškozených okresních silnic na Bruntálsku, které bylo ve výši 6 737 000 Kčs.⁴⁰ Co zapříčinilo tento rozdíl, když na Bruntálsku byly válečné škody celkově výrazně nižší než na Krnovsku? Teoreticky mohla být příčinou nedostatečná evidence poškozených úseků silnic v jednom či druhém okrese nebo nedostatečná údržba silnic během okupace. Důvodem mohly ovšem být i přesuny vojsk.

Tab. 2: Přehled poškozených budov v západní části čs. Slezska po druhé světové válce⁴¹

Okres	Celkový počet domů	Zničeno	Těžce poškozeno	Lehce poškozeno	Poškozeno celkem	Škody v Kčs na budovách
Bruntál	6 359	30	4	202	236	19 253 000
Frývaldov	10 770	10	38	54	102	8 500 000
Krnov	10 020	841	529	1 510	2 880	462 572 000

Dalším prvem, který výrazně narušoval dopravní situaci, bylo poškození mostů. Pokud se opět zaměříme pouze na okresní mosty, tak největší devastaci v celé expozituře MZNV v Ostravě zaznamenal okres Opava. Zde bylo úplně zničeno 24 mostů a sedm jich bylo poškozeno, celková škoda byla stanovena na 28 416 000 Kčs. Na druhém místě za opavským okresem skončil okres Krnov. Měl 16 mostů zničených, pět poškozených a celková odhadnutá škoda byla 25 492 000 Kčs. Při tomto srovnání je potřeba poukázat na skutečnost, že celková škoda se na Opavsku týkala celkem 31 mostů, kdežto na Krnovsku jen 21, takže průměrná škoda na jednom mostě byla na Krnovsku přibližně o 300 000 Kčs vyšší.⁴² Takto narušená dopravní infrastruktura měla značný dopad na osídlení nejen Krnovska, ale celé západní části čs. Slezska, protože se tím výrazně komplikovala dostupnost daných lokalit a byly tím rovněž omezeny i možnosti zásobování. Celkové válečné škody byly značné a jejich odstranění zdlouhavé. Ještě v červnu 1949 byla výše škod v okrese Krnov 71 951 243 Kčs (z této částky připadlo na soudní okres Albrechtice 5 456 373 Kčs, Jindřichov 2 128 377 Kčs, Krnov 21 655 599 Kčs a Osoblaha 42 710 894 Kčs).⁴³ Přes uvedené válečné škody, ke kterým je nutno dále připočítat škody na průmyslových strojích a dokumentaci, na zemědělském vybavení, zvířectvu, lesních porostech apod., se osídlovací akce vcelku uspokojivě rozvíjela.

Okres Krnov měl v roce 1938 rozlohu 53 221 ha a ve stejném rozsahu zůstal okres i po válce.⁴⁴ Většinu majetku zde vlastnili Němci, takže na základě dekretu prezidenta republiky č. 12/45 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa došlo celkem ke konfiskaci 48 597 ha půdy s 3 297 zemědělskými usedlostmi. K 31. prosinci 1946 bylo osídleno 2 914 usedlostí s pozemky o výměře 19 826 ha zemědělské půdy. Zbývajících 383 usedlostí úřady rezervovaly pro volyňské Čechy (289 usedlostí) a reemigranty z Rumunska (94 usedlostí).⁴⁵ Špatná situace panovala dlouho na Osoblažsku, kde se k říjnu 1946 nacházelo celkem 1 193 usedlostí, z nichž bylo stále

v jednotlivých částech okresu. (SOKA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 203, kart. 188, *Seznam obcí, které podaly „Přihlášky válečných škod“*, nestr., nedatováno.)

⁴⁰ *Osvobozená země*, s. 57.

⁴¹ TAMTÉŽ, s. 103.

⁴² TAMTÉŽ, s. 58.

⁴³ SOKA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 203, č. kart. 188, *Seznam odhadů škod na stavebních objektech, způsobených válečnými událostmi a okupací v XV. oblasti /okresy Krnov, Bruntál a Jeseník ve Slezsku/*, nestr., 8. 7. 1949.

⁴⁴ *Osvobozená země*, s. 188.

⁴⁵ *Zpráva rady ONV*, s. 28–29.

242 zničených a 610 poškozených. Z celkového počtu zůstalo pouze 341 usedlostí obyvatelných a z nich bylo 276 skutečně osídleno, zbývajících 65 usedlostí rezervovaly úřady tentokrát pro osídlence z Moravského Berouna, kteří sem měli přijít z důvodu přemístění zmíněného vojenského cvičiště. Celková výměra orné půdy byla na Osoblažsku 7 264 ha, avšak noví osídlenci obhospodařovali pouze 3 430 ha. Zbývajících 3 834 ha nebylo osídleno, a aby nedošlo k velkým hospodářským ztrátám, přistoupilo se zde k vytvoření dočasných velkoprostorových zemědělských středisek, které měla provozovat Správa státních lesů a statků. Díky tomuto provizornímu opatření se podařilo do určité míry zmírnit dopady nedostatečného osídlení. S příchodem nových osídlenců měla být tato volná půda parcelována a přidělována jednotlivým zájemcům.⁴⁶

Vzhledem k živelnému obsazování jednotlivých statků těsně po válce, přistoupila na začátku roku 1946 OSK v Krnově k revizi národních správců zemědělských usedlostí. Z prověřeného počtu 1 678 národních správců jich bylo 115 navrženo k odvolání. OSK v Krnově nakonec odvolala pouze 59 z nich, protože v 56 případech bylo vyhověno námitkám proti odvolání.⁴⁷ Nejen na zemědělských usedlostech se vyskytovali lidé nevhodní pro danou práci. Ve spojitosti s osídlováním pohraničí se mnohdy mluví o různých „zlatokopech“, kteří vyrazili do pohraničí jen za účelem vlastního obohacení a zisku. Mnozí z nich trestu unikli, ale mnozí byli dopadeni a za své činy souzeni. Na podzim roku 1946 byl například zatčen 32letý drážní úředník hlavního nádraží v Krnově, který zneužíval svého postavení a vykrádal textilní zásilky směřující do zdejšího okresu. Svým počínáním se měl nezákonně obohatit o zboží v hodnotě 33 000 Kčs.⁴⁸ Jiný případ se stal na podzim roku 1947, kdy byl souzen teprve 23letý muž za krádeže ve školách a mateřských školkách v Krnově.⁴⁹ Objevovaly se i spory čistě soukromé povahy, které ovšem probíhaly na veřejném prostranství a tím ohrožovaly i ostatní lidi. K jednomu takovému případu došlo v listopadu roku 1947, kdy v restauraci na hlavním krnovském nádraží došlo ke sporu dvou mužů, který byl zakončen střelbou z pistole.⁵⁰ Všechny zmíněné události, které zde představují pouze omezený vzorek, podporovaly všeobecně rozšířenou představu o tom, že pohraniční oblasti jsou nebezpečné místo, které bylo mnohdy srovnáváno s tzv. divokým západem, což mohlo mít rovněž vliv na rozhodnutí jednotlivých lidí, zda do této oblasti přesídlit či nikoliv.

Průmyslové konfiskáty a jejich přiděl národním správcům se komplikoval i kvůli výpomoci českých zemí Slovensku a přesunem některého průmyslu z pohraničí do vnitrozemí. V krnovském okrese se toto opatření dotklo zejména čtyř velkých textilních továren bývalých firem Chlupaczek, Wlačil, Schmidt a Larisch. Část vybavení těchto firem bylo delimitováno na Brněnsko a Slovensko. Evidentně však při těchto operacích došlo k řadě problémů a nejasností, což se posléze stalo i předmětem dalšího šetření.⁵¹ Tímto zásahem byl vlnářský průmysl na Krnovsku omezen na pouhých 37 % stavu z roku 1938. Nicméně i nadále zůstal dominantním průmyslovým odvětvím ve městě. Další problém v této oblasti znamenal odsun německých specialistů, kteří museli být nahrazeni českými nezpracovanými silami. Přes značný propad

⁴⁶ J. KUTNOHORSKÁ, *Osídlování okresů*, s. 6–7.

⁴⁷ *Zpráva rady ONV*, s. 30.

⁴⁸ *Zatčený podvodník*, Československá demokracie 1. 11. 1946, s. 2.

⁴⁹ *Jak žije Krnovsko*, Hraničář 8. 11. 1947.

⁵⁰ *Zdařilý pokus o divoký západ*, Hraničář 27. 11. 1947.

⁵¹ O přesunu jednotlivých továren se během roku 1945 vedla dlouhá jednání mezi zástupci ONV v Krnově a pověřenci ze Slovenska a z Brna. Argumentace především zástupců ze Slovenska byla poměrně propracovaná. Krnov měl podle jejich tvrzení v roce 1945 přibližně 16 000 obyvatel (Tohoto počtu obyvatel dosáhl Krnov až v říjnu 1947.) a ponecháním všech předválečných průmyslových kapacit nemohlo dojít k jejich dostatečnému obsazení. Slovinci žádali přidělení přibližně 10 000 tkalcovských vřeten z dostupných 31 000. Zástupci Krnova se samozřejmě bránili tříštění tohoto výrobního odvětví, ale nakonec museli s postoupením některých výrobních kapacit souhlasit. (SOKA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 139, kart. 113, *Zpráva o jednání se slovenskými a brněnskými pověřenci ve dnech 23. a 24. IX. 1945 u Hospodářské skupiny čsl. průmyslu textil. a Ministerstva průmyslu v Praze*, s. 1–5.)

výrobních kapacit a možností zaměstnat nově příchozí osídlenec bylo ve vlnařském průmyslu na Krnovsku v polovině roku 1947 činných na 1 200 osob.⁵²

Kovoprůmysl byl na Krnovsku během let 1945 až 1949 několikrát reorganizován. Nejvýznamnější továrny v tomto odvětví: továrna na tkalcovské stavy a stroje Holbaum, továrna bývalé firmy Klein, dále výrobní jízdních kol a slévárna Sauermann a strojírna bývalé firmy Aurich byly přidruženy k národnímu podniku Zbrojovka v Brně. Přímou v Krnově zřídil svůj pobočný závod také národní podnik Baťa (později Svit). Všechny jmenované podniky byly nakonec v roce 1949 sloučeny a vytvořily nový národní podnik Strojovnit, který se v polovině 50. let stal monopolním výrobcem koželužských strojů v rámci celé RVHP a byl významným zaměstnavatelem pro mnoho obyvatel Krnova a přilehlého okolí.⁵³

U živnostenského osídlování narážíme na limity v dochovaných materiálech. Z počátku osídlovacího procesu nebyla evidence řádně vedena a tak se pro druhou polovinu roku 1947 plánovala revize těchto přidělů. K její realizaci došlo až po únoru 1948, kdy se již začal výrazněji proměňovat přístup k živnostníkům,⁵⁴ a ukončena byla ONV v Krnově v září 1948.⁵⁵ O jejím přesnějším průběhu a výsledcích není bohužel v pramenech dostatek relevantních informací.

Přes postupnou konsolidaci poměrů a přílivu nových osídlenců na Krnovsko se nepodařilo dosáhnout stejné hustoty zalidnění jako před válkou. Pokud budeme vycházet z toho, že okres měl podle sčítání lidu v roce 1930 celkem 61 995 obyvatel a rozlohu 532 km² dostaneme hustotu zalidnění 116 obyvatel na km². Po druhé světové válce při stejné rozloze okresu, ale s počtem obyvatel 31 099 (stav k roku 1947) dostaneme lidnatost pouze 58 obyvatel na km². V tomto případě jde o 50% pokles. Přesnější vykreslení situace dostaneme na základě porovnání oficiálních údajů vzešlých ze všeobecného sčítání lidu z 1. března 1950. K tomuto datu měl okres Krnov 38 890 obyvatel a mírně větší rozlohu 597,74 km² čímž se okres dostal na lidnatost 65 obyvatel na km².⁵⁶ Vysídlení Němců znamenalo pro okres Krnov hlubokou demografickou změnu. Potvrzuje to i skutečnost, že v roce 1947 byl Krnov statistickým šetřením o průměrném stáří obyvatel českých a moravských měst označen jako město s nejmladším obyvatelstvem, kde průměrný věk nepřesahoval 27 let.⁵⁷ Podle rozboru potravinových lístků z podzimu roku 1947 bylo z celkového počtu 16 275 lístků určeno osobám mladším 20 let celkem 6 073 lístků (děti do šesti let 2765 lístků, od šesti do 12 let 1 454 lístků, od 12 do 20 let 1 854 lístků).⁵⁸

Živelnou fází osídlování, se kterou byla spojena i hlavní fáze repatriace,⁵⁹ postupem času vystřídal organizovaný postup. Ve fázi organizovaného osídlování se začala ve větší míře rozvíjet i reemigrace,⁶⁰ která měla do určité míry sanovat výpadek v pracovních silách po odsunu německého obyvatelstva. Předpoklad většího nahrazení německých pracujících sil nově příchozími lidmi ze zahraničí a z vnitrozemí se ovšem nepodařilo plnit v plánovaném rozsahu.⁶¹ Dokazuje to i výše popsaný pokles hustoty zalidnění v námi sledované oblasti.

⁵² Zpráva rady ONV, s. 36.

⁵³ Aleš KREMPL, *Dějiny podniku Strojovnit v letech 1949–1957*, Opava 2011, bakalářská práce, s. 30.

⁵⁴ O poválečném postupu vůči živnostníkům více např. Nina PAVELČIKOVÁ, *Likvidace středních vrstev na Opavsku po roce 1945*, SÚSb 95, 1997, s. 293–313.

⁵⁵ SOKA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 70, kart. 14, *Zpráva o činnosti osídlovacího a konfiskačního referátu za měsíc září 1948*, 4. 10. 1948.

⁵⁶ L. ZAPLETAL – B. KUBALEC, *Geografie okresu*, s. 53.

⁵⁷ *Krnov městem nejmladšího obyvatelstva*, Hraničář 1. 11. 1947.

⁵⁸ *Krnov je městem dětí*, Hraničář 25. 10. 1947.

⁵⁹ Více o rozlišování pojmů repatriace a reemigrace např. Adrian von ARBURG – Tomáš STANĚK (ed.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl II.1: Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*, Středoluky 2011, s. 202–213.

⁶⁰ Problematikou reemigraci z jednotlivých zemí do Československa se zabýval především Jaroslav Vaculík. Z jeho několika prací na toto téma můžeme jmenovat např. Jaroslav VACULÍK, *Začleňování reemigrantů do hospodářského života v letech 1945–1950*, Praha 2001.

⁶¹ Obsáhlejší rozbor repatriace a reemigrace jsme uvedli ve studii *Osídlení okresu Bruntál v letech 1945–1949*. (A. KREMPL – Z. JIRÁSEK, *Osídlení okresu Bruntál*, rkp.).

Podrobných zpráv o pohybech repatriantů není pro okres Krnov zachováno mnoho, ale dochované informace nám ukazují na rozličné životní osudy jednotlivých lidí. Například v obci Životic byl za repatrianta považován pouze Karel Adam. V roce 1940 nastoupil službu v německé armádě odkud na základě výzev zahraničního rozhlasu a letáků dezertoval k Rudé armádě. Rychlým postupem německých vojsk při tažení do Sovětského svazu se Karel Adam dostal do německého zajetí a byl postaven před soud, který jej poslal na 12 let do vězení. Odtud se mu podařilo v srpnu 1944 uprchnout. Bohužel o jeho dalším osudu vypovídají prameny jen málo, protože ještě na konci roku 1945 byl stále nezvěstný.⁶²

Při prováděné kontrole repatriantů⁶³ k 22. prosinci 1945 bylo v okrese Krnov evidováno celkem 662 osob (474 mužů, 188 žen). Nejvíce repatriantů bylo v Krnově (330 mužů, 159 žen), na druhém místě bylo Město Albrechtice s pouhými 46 repatrianty (33 mužů, 13 žen) a v mnoha obcích se repatrianti nevykytovali vůbec.⁶⁴ Sestavený soupis nebyl ovšem kompletní a 3. ledna 1946 došlo k jeho revizi. Na základě této úpravy se stav repatriantů zvedl na 1022 osob (716 mužů, 306 žen).⁶⁵ Repatriace se však nezastavila a probíhala i nadále. Svědčí o tom skutečnost, že 12. července 1946 bylo ONV v Krnově repatričním odboru Ministerstva ochrany práce a sociální péče dodatečně hlášeno k evidenci 216 repatriantů (151 mužů, 66 žen). Z tohoto množství jich 169 směřovalo do Krnova, čímž se ještě zvýšila disproporce mezi počty repatriantů v okrese a v okresním městě. Přítomnost repatriantů v Krnově několikanásobně převyšovala jejich celkový součet ve zbytku okresu.⁶⁶

Repatriace se netýkala jen přesunu československých státních příslušníků ze zahraničí zpět do vlasti, ale také cizích státních příslušníků, kteří se po válce zdržovali v pohraničním pásmu Československa. Tito lidé byli buď přesídleni do vnitrozemí Československa, nebo byli repatriováni zpět do vlasti. Velký zájem státních úřadů vzbuzovaly zejména osoby ukrajinské nebo jugoslávské národnosti, protože podle tehdejšího mínění existovala možnost, že tyto osoby během války kolaborovaly s nacisty. V okrese Krnov se zachovalo jen málo seznamů s osobami určenými k takovéto repatriaci. Soupisy jsou k dispozici pouze pro obec Hošťálkovy, Jindřichov, Krnov, Liptaň a Město Albrechtice. Z těchto torzovitých záznamů lze vyvodit, že nejvíce státních příslušníků zde mělo Rakousko, následovala Jugoslávie, Sovětský svaz a Polsko. V záznamech je také zmínka o jednom bulharském a francouzském státním příslušníkovi.⁶⁷ Všechny tyto osoby měly být určeny k repatriaci, ale prameny se již nezmiňují o tom, zdali k ní skutečně došlo a v jaké formě.

V první fázi tzv. neorganizované reemigrace bylo do konce roku 1946 státními úřady na Krnovsku podchyceno 324 Slováků,⁶⁸ 14 volyňských Čechů a 86 osob s jinou příslušností. Je tedy očividné, že na Krnovsku byli reemigranti přítomni dříve, než začala oficiální fáze reemigrace. Počet zde takto usídlených osob však mohl být i vyšší, protože docházelo k problémům při

⁶² SOKA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 210, kart. 198, *Místní správní komise v Životicích, okres Krnov. Repatrianti – soupis a evidence*, 1. 11. 1945.

⁶³ Z dostupných pramenů ovšem není zřejmé, zdali šlo skutečně o repatrianty v pravém slova smyslu nebo jen došlo ke špatné evidenci úřadů. Existují totiž doklady, že reemigranti a repatrianti byli úřady často zaměňováni, protože obě formy přesunů měly podobný průběh. (A. ARBURG – T. STANĚK, *Vysídlení Němců, Díl II.1*, s. 204.)

⁶⁴ SOKA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 210, kart. 198, *Seznam výsledků soupisu repatriantů v místních národních výborech v pol. okrese Krnov*, nestr., 22. 12. 1945.

⁶⁵ TAMTĚŽ, *Počet repatriantů vzatých do soupisu*, nestr., 3. 1. 1946.

⁶⁶ TAMTĚŽ, *Seznam výsledku soupisu repatriantů v místních národních výborech v pol. okr. Krnov*, 12. 7. 1946.

⁶⁷ TAMTĚŽ.

⁶⁸ Ve spojitosti s přesídlením etnických Slováků vystává problém, že tehdejší československé úřady většinou považovaly za reemigranty i ty Slováci, kteří přišli do pohraničních oblastí českých zemí přímo ze Slovenska a nikoliv ze zahraničí jako tomu bylo například u Čechů z Volyně. Z pramenů není bohužel vždy zřejmé, zdali šlo skutečně o reemigranty ze zahraničí či nikoliv. V textu jsou tedy Slováci označováni podle archivních materiálů jako reemigranti, avšak s největší pravděpodobností by měly být spíše součástí tzv. vnitřního osídlování.

registraci jednotlivých přihlášek o osídlení.⁶⁹ Nově příchozí slovenské obyvatelstvo se usadilo v Liptani (101 osob) a Hynčicích (79 osob), dále byly skupinky Slováků ve Vysoké (36 osob), Osoblaze (33 osob) nebo Úble (47 osob).⁷⁰ Slovenské osazenstvo obcí se samozřejmě s postupem doby proměňovalo a k 1. březnu 1950 bylo pět obcí v okrese s převahou slovenského obyvatelstva (Bučávka, Hejnov, Hynčice, Pitárné a Vysoká).⁷¹

Po vyhlášení státem organizované reemigrace došlo ke snaze volný přesun osob ze zahraničí omezit či dokonce úplně zastavit. Příslušný osídlovací úřad měl dohlédnout, aby reemigranti, kteří se do Československa dostali neúřední cestou, nebyli v pohraničním pásmu usazováni, protože podle úřadů nedošlo k prověření jejich státní spolehlivosti a takoví reemigranti neměli být v celním pásmu přítomni.⁷² Během organizované fáze reemigrace se většina lidí do Československa dostala přes tzv. shromažďovací střediska. Pro oblast čs. Slezska bylo toto středisko umístěno v Šumperku a odtud se reemigranti vydávali dále na místo určení.

Problémovým se v rámci organizované reemigrace ukázalo usazování volyňských Čechů. Do konce roku 1946 jich bylo na Krnovsku evidováno pouze 14, ale tento počet se rychle měnil. Pro reemigraci osob vyčlenil ONV v Krnově v roce 1947 celkem 190 zemědělských usedlostí, které bohužel nespĺňovaly požadavky na bezzávadné bydlení, protože většina nedotčených nebo méně poškozených usedlostí připadla dřívějším příchozím. Mnoho rodin se kvůli této skutečnosti dostalo do zcela nevhovujících prostor. Celá situace se dále komplikovala, jelikož místo původně plánovaných 190 rodin přišlo do konce září 1947 celkem 325 rodin, takže 135 z nich nebylo možné řádně umístit.⁷³ Přidělované usedlosti navíc mnohdy nespĺňovaly představy nově příchozích, kteří následně odmítali převzít půdu v horských či podhorských oblastech a dožadovali se půdy umístěné v nižších polohách. V tomto směru mohly příslušné úřady vyjít zdatelům vstřícně pouze v omezené míře, neboť žádaná půda se nacházela především na Osoblažsku, které bylo v roce 1947 stále velmi poničené. Na naléhání volyňských Čechů začala Osídlovací komise ministerstva zemědělství přidělovat kvalitnější půdu na zmíněném Osoblažsku, avšak komise nebyla schopná v tomto směru předat reemigrantům spolu s půdou i odpovídající ubytovací kapacity. Stávalo se tedy, že v nevhovujícím objektu spolu žily dvě nebo tři rodiny. ONV v Krnově se o celém rozsahu problému dozvěděl až ve chvíli, kdy se nově příchozí začali výrazně domáhat pomoci. Snaha o nápravu byla problematická, protože Osídlovací komise ministerstva zemědělství a s ní spolupracující okresní úřadovna Národního pozemkového fondu nebyly podřízeny ONV v Krnově. Značnou komplikací v tomto případě byla i zákonná úprava, která stanovovala podmínky stavební obnovy. Zákon č. 86/46 Sb. o stavební obnově totiž neobsaňoval ustanovení, která by dovolovala jeho aplikaci na objekty konfiskované podle dekretů č. 12/45 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa a č. 108/45 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, což způsobilo další zdržení oprav, protože velké množství objektů na Krnovsku podléhalo národní správě a konfiskaci. Dalším aspektem tohoto problému byl naprostý nedostatek financí ONV v Krnově, který tím byl limitován v možnostech staveb-

⁶⁹ *Osvobozená země*, s. 141.

⁷⁰ SOkA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 210, kart. 198.

⁷¹ L. ZAPLETAL – B. KUBALEC, *Geografie okresu*, s. 63.

⁷² NA Praha, MV-II-T, č. kart. 2, sign. T-1023/4.

⁷³ Celý spor získal na publicitě i díky politické konfrontaci mezi Československou stranou národně socialistickou a Komunistickou stranou Československa. Obě strany se navzájem osočovaly, že vinou jejich zástupců došlo k pochybení při osídlování volyňských Čechů. Národní socialisté obviňovali především Ministerstvo zemědělství (ministrem komunista Július Ďuriš) a Ministerstvo vnitra (ministrem komunista Václav Nosek), že se snažili osídlovací proces řídit na základě politické příslušnosti a nikoliv z tzv. lidského a profesního hlediska. Komunisté reagovali vyjádřením, že hlavně na základě kritiky národních socialistů došlo na Osoblažsku k osídlování rezerv, které měly být určeny právě pro Čechy z Volyně a které díky tomuto postupu nakonec pro osídlení chyběly. (*Komu patří „trpká výčitka“*, *Nové slovo* 14. 11. 1947; *Příčiny nespokojenosti zemědělských usedlíků. Ze situace volyňských Čechů, se nesmí politicky těžit*, *Hraničář* 18. 11. 1947; *Komu patří „trpká výčitka“*, *Hraničář* 25. 11. 1947).

ních oprav jak svépomocí, tak v poskytování úvěrů. Pro rok 1947 se plánovalo v celém okrese opravit celkem 129 zemědělských usedlostí, takže nemohlo být opraveno ani 190 rezervovaných objektů natož požadovaných 325. Celá situace byla pro volyňské Čechy horší navíc v tom, že nárok na opravu jednotlivých budov měli i další osídlenci, kteří do zdejší oblasti dorazili dříve. ONV v Krnově se nastalé problémy snažil řešit žádostí o pomoc u kompetentních orgánů, především u Ministerstva techniky a tyto intervence přinesly výsledky. Předně bylo Krnovsko na základě zákona č. 115/47 Sb. ze dne 12. června 1947, jímž se mění a doplňuje zákon ze dne 12. dubna 1946, č. 86 Sb., o stavební obnově zahrnuto do oblastí válkou těžce poškozených, takže byl ministrem techniky určen tzv. hlavní zmocněnec pro obnovu, který měl jednotlivé práce bezprostředně řídit. Vládě byl také předložen návrh, aby bylo povoleno přijmout dodatečně 100 pracovních sil pro potřeby stavební obnovy.⁷⁴

Renovaci v této oblasti brzdilo i vládní nařízení o bezpečnostním pásu podél státní hranice. Podle tohoto nařízení měly být do vzdálenosti 500 metrů od státní hranice povolovány novostavby, přestavby a jiné stavební práce pouze na základě souhlasu vojenské správy. Nařízení se dotklo mnoha obcí v okrese a na Osoblažsku velice citelně postihlo například obec Pelhřimovy, která ležela celá podél státní hranice s Polskem a jejíž obnova byla ještě v polovině roku 1948 na základě tohoto ustanovení zastavena.⁷⁵ I přes tyto nedostatky přišlo do konce roku 1947 přímo do Osoblahy 101 volyňských Čechů, v Rusíně jich bylo evidováno 99 a v Liptani 52. V ostatních částech okresu byly počty těchto reemigrantů výrazně nižší.⁷⁶

S postupem osídlovacího procesu docházelo k vyčerpání v možnostech přidělu půdy v pohraničí a tak se stát snažil podporovat nejen reemigraci rozličnými pobídkami. Různé formy státní podpory se dotkly třeba vojnů československé armády nebo rodin s více dětmi. Na Krnovsku bylo například v první polovině roku 1949 vyplaceno celkem 116 700 Kčs devíti vojínům československé armády jako forma podpory pro založení nového života v pohraničí.⁷⁷ Žádosti o státní podporu nebyly formulovány jen v penězích, protože hlavně Češi z Volyně žádali spíše materiální zabezpečení, aby mohli zajistit plynulý chod hospodářství. Příkladem můžou být reemigranti Stanislav Kovář, který se usadil v obci Hrozová a žádal ONV v Krnově o přidělení krávy a Josef Moravec usazený ve Slezských Rudolticích, jenž podal obdobnou žádost.⁷⁸ Zajímavá je na těchto dokumentech podobná struktura žádosti a stejný rukopis. Vysvětlení se pak nachází v tzv. svědečné řadě, kdy si výše jmenovaní lidé navzájem jednotlivé listiny podepsali jako důkaz o pravosti výpovědí. Tato skutečnost je důležitá z hlediska poznání přesunu jednotlivých osob, protože se tak potvrzuje, že přesuny reemigrantů byly většinou organizovány po skupinách a ne po jednotlivcích. Do nové vlasti tak přicházeli lidé, kteří se znali, což mohlo zlepšit jejich šance na splnutí s novým prostředím a usnadnit tak jejich adaptaci.

Pro potřeby reemigrantů byly vytvořeny speciální formy podpory, které měly sloužit nejen k sociální výpomoci,⁷⁹ ale také jako sociální zápůjčky, což měla být levná forma úvěru určená

---

⁷⁴ SOKA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 210, kart. 198, *Situace reemigrantů – volyňských Čechů na Krnovsku*, s. 1–4, 25. 9. 1947.

⁷⁵ SOKA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 70, kart. 14, *Zpráva o činnosti stavebního odd. ONV Krnov*, nestr., 10. 6. 1948.

⁷⁶ SOKA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 210, kart. 198.

⁷⁷ SOKA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 209, kart. 197, *Seznam platebních rozkazů předložených k přezkoušení*, 23. 5. 1949.

⁷⁸ SOKA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 203, kart 188, *Žádost o náhradu za válečné škody*, 29. 12. 1947.

⁷⁹ Sociální výpomoc byla určena zejména pro nové přistěhovalce, kteří se ještě nebyli schopni zapojit do pracovního procesu. Až v druhé řadě měli nárok na tuto pomoc reemigranti, kteří přišli do Československa před rokem 1947 a nebyli tak součástí tzv. státem organizované reemigrace. Reemigrantům měla být výpomoc vyplácena pouze za předpokladu, že se nedostali do sociální tísně vlastní vinou. V pramenech se totiž objevují informace, že mnoho reemigrantů žádalo o pomoc jen proto, že jim to bylo umožněno. Tento stav se samozřejmě snažily pověřené orgány prošetřovat a kontrolovat. Jedna ze směrnic Ministerstva ochrany práce a sociální péče pro ONV v Krnově obsahovala upozornění, že „není proto důvodem k poskytnutí sociální

například na revitalizaci hospodářství apod. Expozitura MZNV v Ostravě poukázala okresu Krnov v roce 1947 na tyto účely 250 000 Kčs (30 000 Kčs bylo poskytnuto na sociální výpomoc 30 rodinám a 220 000 Kčs sociálních zápůjček bylo rozděleno mezi 44 rodin). Od 1. ledna 1948 do 31. srpna 1948 byl ONV v Krnově přiznán úvěr na sociální výpomoc v hodnotě 220 000 Kčs a na sociální zápůjčky 350 000 Kčs. Do konce dubna 1948 vyplatil ONV v Krnově celkem 418 300 Kčs (218 300 Kčs šlo na sociální výpomoc a 200 000 Kčs na sociální zápůjčky). V této době se odhadovalo, že je v okrese Krnov přítomno přibližně 1 500 rodin reemigrantů, takže státní podporu obdržela asi pětina z nich.⁸⁰ Celkově bylo za rok 1948 na Krnovsku vyplaceno 254 rodinám 304 400 Kčs na sociální výpomoci a 101 rodinám 497 000 Kčs na sociálních zápůjčkách.⁸¹ Vyplácená státní podpora se pohybovala v rozmezí od 500 do 5000 Kčs a reemigranti ji většinou využívali na opravu zemědělských strojů, zakoupení krmiva, osiva, uhlí, šatstva apod. Mnoho reemigrantů žádalo o pomoc hlavně z důvodu velkého sucha, které Československo postihlo v roce 1947, čímž se velké množství z nich dostalo do finanční tísně.⁸² Vedle finanční výpomoci se organizovaly i tzv. ošacovací akce, kdy bylo podle sestavených seznamů jednotlivých obcí vydáváno reemigrantům oblečení. Jedna z těchto akcí proběhla na Krnovsku 26. srpna 1948, ovšem vinou některých MNV v okrese se tato akce nedostala dostatečně do povědomí veřejnosti, takže mnozí reemigranti si nebyli schopni poskytnuté oblečení vyzvednout. Podobných akcí samozřejmě proběhlo více a například v prosinci 1948 bylo touto formou předáno reemigrantům 300 párů nové kožené obuvi, 100 párů obnošené obuvi a další oblečení (prošívané pánské kalhoty, vesty, nepromokavé svrchníky apod.).⁸³

Stát ovšem nevyplácel příspěvky pouze lidem, kteří se rozhodli v pohraničí usadit. Značná byla i snaha podpořit různé brigády pro výpomoc v zemědělství, protože v pohraničí chybělo velké množství pracovních sil. Ministerstvo ochrany práce a sociální péče proto v roce 1946 nařídilo všem úřadům ochrany práce, aby vyplácely jednorázový příspěvek 400 korun mládežnickým brigádám v zemědělství na zakoupení pracovního vybavení. I díky těmto snahám se v době žní a na podzim roku 1946 pohybovalo na Osoblažsku na 200 brigádníků. Bohužel ani tyto akce se neobešly bez potíží, protože například v obci Piskořov nebylo brigádníkům zajištěno řádné stravování a podobné potíže měli i brigádníci v Osoblaze. Po intervenci ONV v Krnově však došlo většinou k rychlému vyřešení jednotlivých sporů a k nápravě poměrů.⁸⁴

Nejen stát potažmo centrální instituce se snažily podpořit a zatraktivnit pohraniční oblasti. Město Krnov se rovněž snažilo přilákat nové osídlence a k tomuto účelu se rozhodlo provádět adaptace domů, které měly sloužit nejen jako bytové prostory, ale měly pozvednout i kulturní a sociální úroveň města. Bylo rozhodnuto vytvořit několik mateřských škol a jeslí (na Albrechtické ulici, Bruntálské ulici, Svatováclavské ulici a v Petrově dole), kulturních domů (Flemmichova vila), upravit několik budov pro učitele a zřídit nové sídlo pro městskou knihovnu.⁸⁵ Všechny tyto snahy můžeme považovat za zcela normální a běžnou součást vývoje města, avšak na Krnovsku, které bylo velmi poškozené válkou, byl těmto snahám přikládán velký význam. Stavební obnova byla totiž jednou z priorit a okres v tomto směru velice dlouho zápasil s nedostatkem pracovních sil a materiálů.

---

výpomoci udání žadatele, že ještě nic nedostal.“ (SOkA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 210, kart. 198, *ONV Krnov – vyúčtování za 1. pol. 1948*, 2. 9. 1948.)

⁸⁰ SOkA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 210, kart. 198, *Pomoc reemigrantům*, 17. 4. 1948.

⁸¹ TAMTÉŽ, *Výplata sociálních výpomocí a soc. zápůjček*, 12. 2. 1949.

⁸² TAMTÉŽ, *Zápis sepsaný dne 11. června 1948 u okresního národního výboru v Krnově ohledně výplaty sociálních výpomocí a zápůjček a úvěru minist. sociální péče*, s. 1–2.

⁸³ SOkA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 70, kart. 14, *Referát sociální a matriční. Zpráva o činnosti referátu za měsíc prosinec 1948*, 4. 1. 1948.

⁸⁴ *Zlá situace a pěkné zjevy v pohraničí. Nesnáze v zemědělství na Osoblažsku*, Československá demokracie 19. 10. 1946, s. 5.

⁸⁵ *Krnov žádá přidělení zabavených domů. Město řeší bytovou krizi*, Československá demokracie 20. 10. 1946, s. 2.

Odsun Němců měl z českých zemí vytvořit etnicky homogenní oblast. S reemigrací se do Československa sice vraceli lidé, kteří se považovali za potomky Čechů, takže se o nich mohlo uvažovat jako o etnických Čechích, ale dlouhodobý pobyt v jiném ekonomickém a především kulturním prostředí znamenal jejich odlišné vnímání nově osídlovaného prostoru. O některých obcích se tak dá do určité míry mluvit jako o „národnostně pestrých“, protože se zde potkali lidé z různých částí Evropy. Jednou z mnoha takových obcí se na Krnovsku po roce 1945 stala například i obec Čaková. Zde se k většímu počtu reemigrantů z Volyně (93 osob) přidala i početná skupina rumunských reemigrantů (66 osob). Ještě pestřejší složení bylo v obci Holčovice, zde se k obyvatelstvu z českého vnitrozemí připojili i lidé z Maďarska, Jugoslávie a Rumunska.⁸⁶ Situace v některých pohraničních oblastech českých zemí se z hlediska kulturního a sociálního spíše zkomplikovala, než zjednodušila.

Závěr

Okres Krnov prodělal po druhé světové válce podobnou proměnu jako okres Bruntál nebo Frývaldov. Prakticky kompletní etnická výměna obyvatelstva s razantním poklesem hustoty zalidnění znamenala dalekosáhlý zásah do ekonomické, sociální i kulturní oblasti celého sledovaného území. Utváření nové identity této části pohraničí probíhalo za velmi složitých podmínek nejen z důvodu válečné devastace, ale i kvůli zdejším přírodním podmínkám.

Západní část čs. Slezska se svým převážně horským a podhorským profilem nebyla příliš lákavou destinací pro nové osídlence, jako tomu bylo například na jižní Moravě. Okres Krnov byl sice schopen nabídnout kvalitnější zemědělskou půdu, ale velká část z ní ležela na válkou silně poškozeném Osoblazsku, takže konsolidace zdejších poměrů probíhala velice dlouho. Navíc snaha centrálních i lokálních úřadů rezervovat pro reemigranty patřičné přiděly se mnohdy neseptkala s pochopením. Převážně volynští Češi odmítali převzít půdu ve vyšších polohách a apelovali na státní úřady, aby jim byla přidělena kvalitnější půda, která se ovšem v převážné míře nacházela právě na zničeném Osoblazsku. Úřady tak nemohly k přidělené půdě poskytnout i vhodné ubytovací prostory. Takovýto postup vyvolal mnoho sporů jak mezi reemigranty a úřady, tak mezi reemigranty a dřívějšími osídlenci.

Krnovsko se po druhé světové válce potýkalo prakticky se stejnými problémy jako ostatní části pohraničí, avšak výrazně odlišujícím prvkem, který významně ovlivnil celkový průběh osídlovací akce, bylo válečné poškození. Devastace čs. Slezska především v prostoru Krnovska a Opavska byla tak rozsáhlá, že její odstranění si vyžádalo nemalé oběti a strádání lidí, kteří se rozhodli vybudovat novou existenci ve zdejší části pohraničí.

Mgr. Aleš Kreml (kremlales@seznam.cz), doktorand Ústavu historických věd Slezské univerzity v Opavě
Prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc. (zdenek.jirasek@fpf.slu.cz), Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd

Summary

Settlement of Krnov District in 1945-1949

The article aims to explain briefly the ethnic background of Krnov district in 1945–1949 taking full advantage of regional archive materials. Krnov district, with over 90% Sudeten German population in the pre-war period, underwent significant changes in 1945–1949. The process of displacement of Germans and the consequent settlement changed not only the economic but also and more importantly the cultural and social structure of the district. The newcomers from different parts of Czechoslovakia and from abroad created new community which had to cope with many problems. Shaping of the new identity was difficult and lengthy process, so the stabilisation of local conditions continued long after the year 1949.

⁸⁶ SOkA Bruntál, ONV Krnov I, inv. č. 210, kart. 198.

Romana R o s o v á

KOSTEL VŠECH SVATÝCH VE VLČOVICÍCH V OBRAZE PÍSEMNÝCH PRAMENŮ

Abstract

The All Saints Church in Vlčovice by Frenštát pod Radhoštěm used to be marginalised by researchers and the authors of the existing works mostly thought of the church as Gothic. On the basis of written sources and comparison with similar buildings in Moravia and Silesia we managed to prove that it is a Renaissance building from the end of the 16th century established by Bishop of Olomouc Stanislas Pawlovski. It was built in the post-Gothic style which was characteristic for Catholic (especially episcopal) buildings from the period of Reformation. The church was nearly fully preserved only with small changes made in the 18th century up to the 70s of the 19th century when it went through radical reconstruction connected with regotisation. These changes led to the fact that the church had been considered a Middle Ages building for a long time.

Keywords: Renaissance, sacral architecture, Diocese of Olomouc, post-Gothic style, Vlčovice by Frenštát pod Radhoštěm, Stanislas Pawlovski, Anton Kybast

Obec Vlčovice patřila původně k šostýnskému panství (hrad Šauenštejn), v roce 1437 přešla k hukvaldskému panství olomouckých biskupů, které v té době bylo v zástavě. Zde setrvala až do konce patrimoniální správy. Původně patřila pod farnost ve Frenštátě, od roku 1810 k faře v Lichnově, od roku 1889 je zde samostatná farnost.

První zmínka o vsi Vlčovice je z roku 1437, kdy král Zikmund zastavil Mikuláši Sokolovi z Lemberka hukvaldský a šostýnský statek, mj. s vesnicí Vlčovice (*Velicovice*), které koupil od Jana z Cimburka.¹ V této listině kostel jmenován není, stejně jako v žádné jiné známé středověké listině.²

Vlčovický kostel nebyl v minulosti badateli příliš sledován. Zřejmě jako první stručně popsal jeho dějiny Gregor Wolny v roce 1859.³ Uvádí, že kostel stojí na neohrazeném hřbitově na návrší na levém břehu říčky Lubiny. Je 11 sáhů 4 stopy dlouhý (asi 21 m), 5 sáhů 2 stopy široký (asi 10 m), zvenčí opatřen opěráky. Kostel konsekroval v roce 1590 biskup Stanislav Pavlovský. Na severním okně lodi byl patrný letopočet 1613, podle Wolneho byl tehdy kostel, dosud klenutý jen v presbytáři, opraven. Wolnemu se totiž zdál být o mnoho starší, což kromě jiného mělo dokládat zazděné úzké okno za hlavním oltářem.⁴ Jiří Felix ve frenštátském svazku Vlastivědy moravské z roku 1908 uvádí údaje převzaté z Wolneho

¹ August SEDLÁČEK (ed.), *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*, Praha 1914, č. 1454, s. 199.

² Zmínku o kostele nenajdeme v žádné zpracované edici středověkých písemných pramenů: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (CDB) I.–VII., *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (CDM) I.–XV., *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (RBM) I.–VII., Moravské zemské desky (Petr CHLUMECKÝ – Josef CHYTIL – Karl DEMUTH – Adolf WOLFSKRON, *Moravské zemské desky* (*Die Landtafel des Markgraftumes Mähren*), I. sv. řady olomoucké 1348–1466, Brno 1856; František MATĚJEK, *Moravské zemské desky*, II. sv. řady olomoucké 1480–1566, Brno 1948, III. sv. řady olomoucké 1567–1642, Brno 1953); Karl LECHNER, *Die ältesten Belehungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz*, Brno 1902.

³ Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften III.*, Brno 1859, s. 51.

⁴ Jedná se o dnes opět existující okno v presbytáři, které ještě na plánu z r. 1902 není zakresleno.

Topografie – v roce 1590 Stanislav Pavlovský vysvětil původní kapli, která byla později rozšířena na kostel. Z doby Stanislava Pavlovského by měla být rovněž věž. Kostel byl zřejmě opraven v roce 1613, Felix upozorňuje na letopočet, nalezený Wolným na severním okně.⁵ Podle Bohumila Samka (1999)⁶ má kostel pozdně gotické jádro, tvořené obvodovými zdi mi lodí, která byla původně plochohostropá, a obvodovými zdi mi presbytáře. Gotické založení podle něj dokládá portál do lodí s lomeným obloukem a šikmým kamenným ostěním⁷ a okna s lomeným záklenkem, v presbytáři opatřená jeptiškou.⁸ Koncem 16. století (snad 1590) předpokládá Samek provedení nových oken, zaklenuť presbytáře valenou klenbou s lunetami s hřebínkovými hranami, sbíhajícími se do středového prstence, přístavbu boční kaple s valenou klenbou s lunetami a věže. Až ve 2. polovině 17. století měla být zaklenuta loď valenou klenbou s lunetami.

Texty, které se dosud kostelu věnovaly, vykazují určité nepřesnosti. Např. portál hlavního vstupu s výžlabkem a oblounem, od něhož Samek odvozuje gotický původ kostela, není původní, či alespoň není na původním místě. Tento vstup byl do podvěží proražen až v roce 1880 (viz níže), do té doby se vstupovalo dvěma vstupy v bočních stranách věže.⁹ Je ale možné, že jeden z původních portálů mohl být druhotně použit u nového vstupu. Kostel také nebyl biskupem Stanislavem Pavlovským vysvěcen v roce 1590, ale až 10. srpna 1597.¹⁰

Dosud známé informace by mohly napovídat tomu, že kostel byl postaven teprve koncem 16. století a nikoli již ve středověku. Jednak není v celém období středověku zmíněn (což ovšem nemusí nic znamenat) a také svěcení biskupem v roce 1597 svědčí spíše pro novostavbu, než pro pouhou přestavbu staršího kostela, byť rozsáhlejší (klenby, přístavba věže?). Dochované středověké znaky – portál, okna v presbytáři,¹¹ zazděné gotické okno zmíněné Wolným – pozdní výstavbě neodporují. Jak dokládá Ondřej Jakubec, v renesanci často (nejen) olomoučtí biskupové nechali své stavby stavět ve stylu tzv. gotizujícího historismu (též *Nachgotik*, postgotický styl či posthumní gotika). Jednalo se o záměrnou retardaci stylu, o „*projev konzervativního či vědomě historizujícího myšlení, které se vrátilo k tradičním gotizujícím formám*“.¹² Tento styl se uplatňoval především v sakrální architektuře a můžeme se s ním setkat až do 17. století. Je typický pro období reformace, kdy měl význam především ideologický – katolická církev chtěla dokázat svou starobylost, získat argument pro legitimizaci svého postavení, architektura měla ukázat, že se může opřít

⁵ Jiří FELIX, *Frenštátský okres. Vlastivěda moravská*, Brno 1908, s. 210–214.

⁶ Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska II.*, Praha 1999, s. 165–166.

⁷ Myšlen zřejmě portál hlavního vstupu do podvěží, protože z podvěží do lodí vede portál se segmentovým obloukem. Pak si Samkova hypotéza o tom, že portál je dokladem gotického založení, poněkud odporuje, protože zároveň předpokládá, že věž byla postavena až koncem 16. stol. V podstatě stejný portál vede z boční kaple do lodí, možná je myšlen tento.

⁸ Jeptiškou jsou opatřena i okna v lodí.

⁹ Jejich zazdění potvrzuje odhalené zdivo soklu věže. Podobnou dvojici vstupů do podvěží, později rovněž zazděných, můžeme vidět v kostele sv. Jana Křtitele ve Staré Vsi.

¹⁰ Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), fond Arcibiskupská konzistoř (dále ACO), kniha 109a, s. 516. Viz též Ondřej JAKUBEC, *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby*, Olomouc 2003, s. 270. Tento správný údaj již uvádějí např. internetové stránky farnosti. <http://www.lichnov.farnost.cz/nase-farnost/kostely-a-kaple/vlcovice/> (cit. 25. 4. 2013).

¹¹ Výše zmíněné internetové stránky farnosti v článku o dějinách kostela zmiňují, že okna byla při opravách v roce 1850 změněna a teprve v r. 1880 při rekonstrukci kostela obnovena v gotickém stylu s lomeným obloukem a jeptiškami. Změna oken v r. 1850 bohužel nebyla dostupnými archivními prameny doložena. Navíc podle plánu z r. 1902 okno v presbytáři za hlavním oltářem neexistovalo, muselo být tedy prolomeno až později a opatřeno kružbou po vzoru ostatních oken. Mohlo by se také jednat o okno, které Wolný r. 1859 zmiňuje jako zazděné, není to ale ověřeno.

¹² O. JAKUBEC, *Kulturní prostředí*, s. 112–113.

o minulost. Minulost se měla stát vzorem pro současnost, měla být zdrojem poučení i hodnot. Historizující formy (kromě gotiky se architektura vracela i do období románského či karolinského) měly podpořit kontinuitu konfese s obdobím před reformací a představit ji jako jediného oprávněného strážce křesťanských tradic.¹³ Gotický sloh také často býval určen pro sakrální objekty, které měl odlišit od světských a deklarovat jejich specifickou funkci. Zároveň bylo pro sakrální regionální architekturu 16. století typické přirozené přežívání starších forem, jakási umělecká a architektonická setrvačnost.¹⁴ Tyto tendence se objevují především za biskupa Stanislava Pavlovského, kdy byla reformace v plném proudu a katolická církev chtěla různými metodami legitimizovat a prosazovat vůdčí postavení katolického vyznání. Biskup se také prostřednictvím umění snažil pozici katolické církve upevnit – nově vznikající kostely měly posílit farní síť a stabilizovat církevní správu.

Ondřej Jakubec jmenuje několik kostelů, které byly v pogotickém stylu olomouckými biskupy a zvláště Stanislavem Pavlovským postaveny nebo dostavěny. Z přestaveb či dostaveb můžeme zmínit dokončení kostela sv. Mořice v Kroměříži, kde byla za Pavlovského provedena gotizující klenba hlavního trojlodí a v obdobném duchu upravena východní sakristie. Z novostaveb je pro nás nejzajímavějším příkladem kostel (kaple) sv. Anny ve Vyškově (počátek 16. století, dostavěn či přestavěn v roce 1582), kostel Všech svatých v Metylovicích (z roku 1577), kostel sv. Jana Křtitele ve Staré Vsi nad Ondřejnicí (1587–1589) a především kostel sv. Jana Křtitele z Pavlovského rodné obce Pawlowice ve Slezsku (z let 1594–1596). Tento kostel je vlčovickému nejpodobnější, ačkoliv byl za 2. světové války silně poškozen a musel být z velké části dostavěn.¹⁵ Přestože v tomto případě máme písemnými prameny doloženu jeho novostavbu až v závěru 16. století, vykazuje zcela gotické znaky – trojboký presbytář s lunetovými klenbami, křížovou žebrovou klenbu lodí, lomená okna, dvakrát odstupněné opěráky, mohutnou věž v západním průčelí, obdobná Vlčovicím je i schodišťová věž, vložená do koutu mezi věž a loď.¹⁶ I půdorysně je téměř shodný s vlčovickým kostelem. Nad sakristií byla tzv. patronátní lóže, i ve Vlčovicích máme prameny doloženu oratoř (pavlač), dodnes nedochovanou, pravděpodobně ale rovněž nad sakristií.

Vzhledem k tomu, že byl kostel v Pawlowicích postaven v téměř stejné době, nabízí se i hypotéza, že oba kostely měly totožného stavitele. V případě Pawlowic je doložen Bernard Leone (Lev) z Locarna, italský stavitel žijící v té době v Moravské Ostravě. Podle záznamu biskupského kopiáře zhotovil dle biskupových pokynů a představ model stavby pawlowického kostela, vlastní stavbu však již neřídil, tento úkol měl biskupský sekretář Valentin Lauban.¹⁷ Můžeme také předpokládat, že obdobně jako u jiných kostelů se použí-

¹³ Stejně tendence měla ovšem i církev protestantská, ale i stavebníci z řad šlechty, kteří v tomto stylu stavěli své pohřební kostely a chtěli demonstrovat starobylost, tradici a potažmo význam svého rodu. Viz O. JAKUBEC, *Kulturní prostředí*, s. 112–113, Ondřej JAKUBEC, *Forma sleduje funkci. Sakrální gotizující architektura renesance na Moravě v průsečíku demonstrace konfesionality a rodových tradic*, in: Petr Holý, *Artis historia. Sborník studií o dějinách umění a památkové péči*, Ostrava 2006, s. 68–76.

¹⁴ Ondřej JAKUBEC, *Kolegiátní chrám sv. Mořice v Kroměříži za biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic (1579–1598) a historismus moravského katolicismu v předbělohorské době*, *Slovácko* 51, 2009, s. 271–285.

¹⁵ Dostavba však byla provedena do původní podoby, podle dochovaných ikonografických pramenů. O kostele v Pawlowicích více David PINDŮR – Jan AL SAHEB, *Zděný kostel sv. Jana Křtitele v Pavlovicích jako výraz sebezprezentace šlechty v raném novověku*, *ČSVM–B* 56, 2007, s. 1–11.

¹⁶ Zde válcová, ve Vlčovicích polygonální, původně ale měla jiný vzhled, do současné podoby byla přestavěna až v r. 1914, viz níže.

¹⁷ O. JAKUBEC, *Kulturní prostředí*, s. 136–137. Určit konkrétního stavitele je ve většině případů obtížné, ne-li nemožné. V písemných pramenech jsou jména dochována jen sporadicky, hlavně kvůli tomu, že spousta věcí byla dohodnuta ústně. Často se také za „baumistra“, či „paumistra“ označuje úředník, který na stavbu dohlížel, vyměřil ji a sehnal materiál a řemeslníky, nikoli samotný architekt, který vypracoval plány.

val materiál z biskupských statků – maletínský pískovec z mírovského panství, cihly z chválkovické cihelny, vápno z Hukvald.¹⁸

Je tedy možné shrnout, že kostel ve Vlčovicích byl s největší pravděpodobností vystavěn až koncem 16. století.¹⁹ Kostel měl v době své výstavby téměř čtvercovou loď a pětiboký odsazený presbytář sklenutý křížovou klenbou s vytaženými hřebínky. K severní straně kostela byla přistavěna sakristie s valenou klenbou se styčnými lunetami, k jižní straně lodí přiléhala dlouhá kaple, zabírající celou délku lodí, zaklenutá valenou klenbou s nepravidelně umístěnými lunetami.²⁰ Loď mohla být dodatečně zaklenuta valenou klenbou s lunetami až v roce 1613, jak dokládá dnes již neexistující letopočet nad severním oknem lodí, zmíněný Wolnym.²¹

Co dokládají další písemné prameny? V děkanské matrice z roku 1672 je kostel zmíněn jen velmi stručně jako kamenný, konsekrovaný, vybavený jedním oltářem a třemi vysvěcenými zvony.²² Podrobnější popis najdeme v děkanské matrice z roku 1764, kde se konstatuje, že doba založení kostela není známa. Kostel z pevného materiálu byl zcela zaklenutý, střecha krytá šindelem. V průčelí stála věž částečně postavená z kamene, v níž se nacházely dva zvony. Jeden byl neznámého data, druhý opatřen znakem Orlíků z Laziska a nápisem „Jan Kristoff Orlick Pan z Laziska na Sedniczy a Hluchowicich Roku 1624“, na druhé straně reliéfem Ukřižování a nápisem „G. K. Johan Sturm gos MITIKMH Hegtman na Ukwaldech“.²³ Sakristie byla připojena k evangelijní (severní) straně, zděná a klenutá, ale vlhká a tmavá, bez repositáře. Na dřevěné hudební kruchtě se nenacházely varhany. Podlaha byla cihlová, zcela rozbitá. Kostel neměl žádnou kryptu. Kostel vysvětil biskup Stanislav Pavlovský, stejně jako hlavní oltář, v neznámé době. Kostel obklopoval hřbitov, ohrazený velmi zničenou zdí.²⁴ Obdobné údaje uvádí děkanská matrika z roku 1771. Navíc zmiňuje, že kostel dostal v nedávné době novou šindelovou krytinu. Zvon ve věži měl prý nečitelný gotický nápis.²⁵

Ze zásadních oprav, které se uskutečnily v 18. století, můžeme uvést stavbu nového dřevěného sanktusníku v roce 1729 nebo opravu šindelové krytiny v letech 1732 a 1747 až 1748.²⁶ Roku 1767 proběhla obnova hlavního oltáře, položení nové cihlové podlahy a oprava hřbitovni zdi. Roku 1768 bylo zřízeno nové okno v sakristii včetně rámu a zasklení čtyřmi tabulemi. V roce 1777 následovala oprava šindelové krytiny, na což bylo použito 2000 šindelů. V roce 1779 bylo zřízeno okno na oratoř. Roku 1780 dostala věž novou cibulovou bání s lucernou, jak dokládá dochovaná pamětní listina z kostelní věže. Na stavbě pracoval tesař z Hukvald Paul Bartl.²⁷

Podle farního inventáře z roku 1808 byl kostel Všech svatých zcela zděný a klenutý, nebylo známo, v kterém roce byl postaven, podle pověsti ho měl nechat postavit vlčovický

¹⁸ O. JAKUBEC, *Kulturní prostředí*, s. 138–139.

¹⁹ Přestože např. konzervátor památkové péče Rosmaěl se koncem 19. stol. domníval, že by mohl být i románský (viz níže).

²⁰ Tuto podobu kostela zachycuje ještě plán z r. 1847.

²¹ B. Samek klade vznik klenby dokonce až do 2. poloviny 17. století. Viz B. SAMEK, *Umělecké památky*, s. 165–166.

²² ZAO, f. ACO, kniha 215.

²³ Autorem zvonu byl opavský zvonář Johann Sturm. Zvon zřejmě vznikl u příležitosti povýšení hukvaldského hejtmana Jana Kryštofa Orlika z Laziska do panského stavu roku 1624, není ovšem jasné, proč jím obdaroval právě vlčovický kostel. Za upozornění děkuji Mgr. Petru Tesařovi.

²⁴ ZAO, f. ACO, kniha 221.

²⁵ ZAO, f. ACO, kniha 222.

²⁶ Státní okresní archiv (dále SOKA) Nový Jičín, fond Farní úřad (dále FÚ) Frenštát, inv. č. 20.

²⁷ SOKA Nový Jičín, f. FÚ Vlčovice, inv. č. 44, kart. 1, SOKA Nový Jičín, f. FÚ Frenštát, inv. č. 21, inv. č. 134, kart. 2.

rychtář. Od hlavních dveří k presbytáři měl délku 5 sáhů (asi 9,5 m), šířku 4 sáhy 3 stopy (asi 8,5 m), presbytář měl délku 3 sáhy (asi 5,7 m) a šířku 2 sáhy 3 stopy (asi 4,8 m). Na evangelijní (severní) straně se nacházela klenutá sakristie dlouhá 1 sáh 4 stopy (asi 3,2 m) a široká 1 sáh (asi 1,9 m), s 1 oknem. V presbytáři byla dvě okna, v lodi tři.²⁸ Kostel byl přístupný hlavním vstupem,²⁹ další dveře vedly z presbytáře do sakristie. U hlavního vchodu stála zděná věž o velikosti 2x2 sáhy (asi 3,8 x 3,8 m). Kolem kostela se rozkládal hřbitov obehnaný zdí.³⁰

Je zajímavé, že žádný ze starších inventářů nezmiňuje jižní boční kapli, později přeměněnou na sakristii. Vzhledem k dochovanému gotizujícímu portálu bychom její vznik mohli předpokládat současně s kostelem, i když např. konzervátor Rosmael si v roce 1895 myslel, že je o hodně mladší než kostel a pochází snad až z 19. století (viz níže). V každém případě existovala již v roce 1833, jak dokládá indikační skica stabilního katastru, a zřejmě již i roku 1808, protože kostelní inventář zmiňuje tři okna v lodi, což souhlasí s počtem oken na severní straně lodi v plánu z roku 1902.³¹

Počátkem 19. století probíhaly drobné opravy – roku 1806 dostal celý kostel včetně věží novou krytinu s použitím 10.000 šindelů, 40 latí a 45 desek, v roce 1810 se opravovala okna, v roce 1812 střešní šindelová krytina, 1815 část zřícené zdi, 1817 bylo pořízeno „více nových skleněných tabulek“ ve dvou větrem rozbítených oknech.³²

Roku 1824 položil tesař Josef Weitner novou šindelovou krytinu na loď i věž. Kromě těchto prací byly provedeny ještě jiné. Kolem celého kostela i sakristie bylo již před nějakým časem místo zděné římsy zhotoveno bednění z desek. Ted' se některé prohnílé desky nahradily novými, ty ještě dobré, více či méně oddělené či uvolněné byly v celém rozsahu bednění připevněny novými hřeby. Na střeše sakristie a věže byly některé latě shnilé, některé příliš krátké a proto nastavované, delší latě se ještě daly použít. Muselo se proto zhotovit nové laťování a také provést bednění kopule sanktusníku místo jen plánované opravy. Shnilé desky zakrývající průhledy sanktusníku byly nahrazeny novými hoblovanými deskami a lištami, stejně jako shnilá dřevěná římsa pod průhledy. Sloupky na lucerně velké věže byly obloženy šindelem, za nějž zatékala voda a poškozovala tak nejen sloupky, ale i římsu a bednění, přičemž hrozilo zřícení lucerny, proto musely být osazeny nové sloupky.³³ Roku 1834 provedl tesař Josef Weitner výměnu 11 dřevěných stupňů z falcovaných desek na schodišti na kruchtu. Roku 1839 následovalo vydláždění sakristie, dlouhé 2 sáhy (asi 3,8 m) a široké 1 sáh (asi 1,9 m), kamennými deskami. V roce 1843 se interiér kostela omíтал a bílil. Roku 1848 byla vylomena a znovu osazena okna, avšak není zaznamenáno, která.³⁴

Do roku 1847 je datován plán kostela,³⁵ který zachycuje jeho vzhled před důležitými stavebními úpravami. Nevíme, bohužel, k jaké stavební akci se vztahuje. Vzhledem k tomu, že zobrazuje především pohled na krov a jeho půdorys, jednalo se pravděpodobně o zhotovení nové střechy. Jak uvidíme níže, je tento plán důležitý i pro upřesnění dalších stavebních úprav.

²⁸ Dnes je v presbytáři 5 oken a v lodi 2.

²⁹ Nejsou zmíněny dvojice dveře v bočních stranách věže, které byly v r. 1880 zazděny, ale jen jedny dveře.

³⁰ ZAO, f. ACO, kart. 8291.

³¹ Na jižní straně lodi, kde je kaple, okna nejsou, pokud by zde kaple nestála, byla by loď z této strany zřejmě nějak osvětlena.

³² Z tohoto záznamu v účetní knize by mohlo vyplývat, že zde byla gotická okna s tabulkami zasazenými do olova. Viz SOKA Nový Jičín, f. FÚ Vlčovice, inv. č. 1.

³³ ZAO, fond Velkostatek (dále Vs) Hukvaldy, inv. č. 1485.

³⁴ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. č. 1485, kart. 282, SOKA Nový Jičín, f. FÚ Vlčovice, inv. č. 1.

³⁵ ZAO, fond Ústřední ředitelství arcibiskupských statků v Kroměříži (dále ÚŘAS), poř. č. 10356.

V roce 1856 byl stavební stav zdiva i zastřešení shledán uspokojivým, poté, co se nedávno opravila střešní krytina.³⁶ Bylo pouze třeba přeložit cihlovou dlažbu v předsíni u pravého vstupu a opravit vstupní schody do věže znovuosazením trojice deskových stupňů.³⁷ Roku 1859 bylo pod křtem proraženo okno a opatřeno mříží.³⁸ Roku 1863 předložil stavitel Ambrož Zapletal z Frenštátu rozpočet na novou šindelovou krytinu velké věže a sanktusníku včetně bednění. V roce 1873 byl kostel včetně sakristie a věže uvnitř vybělen.³⁹

Ve 2. polovině 70. a 1. polovině 80. let 19. století prošel kostel zásadní přestavbou. V roce 1877 požádala rada obce farní úřad o provedení některých stavebních prací. Především měl být zazděn „starobylý“ vstup do věže ze dvou stran (v severní a jižní stěně) a zhotoven nový, symetrický vstup, který by směřoval rovnou k hlavnímu oltáři, čili v západním průčelí.⁴⁰ Původní vstup z obou stran podvěží nebyl praktický kvůli pronikání deště a sněhu do podvěží. Farář žádost podpořil, protože to mělo přinést zvětšení kostela (věřící mohli stát i v podvěží) a zamezit zaplavování interiéru vodou. Farář také navrhoval přesunout sakristii ze severní strany presbytáře do „přístavku“ na jižní straně lodi. V srpnu poslal arcibiskupský architekt Anton Kybast správě velkostatku rozpočet a skicu na přestavbu kostela. Kromě zmíněných změn měly být dveře ze hřbitova do nové sakristie místo v jižní stěně umístěny do západní a na jejich místě zhotoveno okno.⁴¹ V této souvislosti, i vzhledem k dochovanému (byť nedatovanému) plánu na nové okno⁴² do jižní kaple (nyní sakristie), byla zřejmě v té době spolu s umístěním nového vstupu změněna všechna okna i vstup této původní kaple. Ještě na plánu z roku 1847 osvětlovala kapli dvě malá okna v západní stěně, mezi nimiž se nacházel vstup, pravděpodobně pravoúhlého tvaru. Tyto otvory byly nahrazeny novými okny s lomeným záklenkem.⁴³ Informace o tom, že pilíře nesoucí kruchtu měly být opatřeny hlavicemi a soklem, umožňuje hypotézu, že při této přestavbě se odstranily někdejší empory na jižní a severní straně lodi, které zobrazuje plán z roku 1847, a celá kruchtla se přestavěla.

O rok později, roku 1878, předložil stavitel Franz Neusser rozpočet na novou dlažbu, novou římsu kolem kostela, novou krovovou stolicí a krytinu. V letech 1879-1880 plánované práce provedl – nejprve v roce 1879 položil novou dlažbu z diagonálních dlaždic v lodi i presbytáři (z ondřejnických dlaždic) a podle plánů A. Kybasta se zhotovily nové lavice, v roce 1880 byly zazděny staré dveře z kostela (presbytáře) do sakristie,⁴⁴ zazděno jedno boční okno a dva vstupy do podvěží, které nahradil nový vstup v západní stěně věže. Rovněž vznikla nová „gotická“ hlavní římsa na místě provizorního deskového bednění a byla položena nová šindelová krytina. Stará sakristie na severní straně dostala novou střechu

³⁶ Zřejmě je myšlena blíže neurčená oprava za 700 zl., zaznamenaná v účetní knize k roku 1852. SOKA Nový Jičín, f. FÚ Vlčovice, inv. č. 3.

³⁷ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. č. 1151, kart. 190.

³⁸ Bohužel nevíme, o jaké okno se jednalo.

³⁹ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. č. 1151, kart. 190, inv. č. 1301, kart. 226.

⁴⁰ K této akci zřejmě patří nedatovaný plán nových dveří s hrotitým záklenkem v gotickém portálu, které jsou totožné s dnešními hlavními dveřmi. ZAO, f. ÚŘAS, poř. č. 10359.

⁴¹ Dnes je vstup v jižní stěně sakristie (ve 3. ose) a v západní stěně je okno, při odkrytí omítky soklu v r. 2012 se objevila pod západním oknem zazdívkla někdejšího vstupu. Konzervátor v r. 1895 při popisu kostela uvádí 3 okna v jižní stěně a 1 ve východní, v západní stěně nezmiňuje žádný otvor, což ale neznamená, že zde nemohl být vstup.

⁴² Návrh okna v sakristii je zobrazen na nedatovaném plánu spolu s návrhem nových vstupních dveří (viz výše). ZAO, f. ÚŘAS, poř. č. 10359.

⁴³ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. č. 1301, kart. 226, ZAO, f. ACO, sig. G3, kart. 4859.

⁴⁴ Zazdívkla patrná při odkrytí soklu kostela v roce 2012. Staré dveře do sakristie včetně kamenného ostění byly zřejmě v r. 1880 prodány za 15 kr.

s římsou a nové dveře,⁴⁵ připodobněné gotickému stylu oken. Navíc byl stržen jeden šikmý opěrný pilíř u kostela (v roce 1882) a vystavěn znovu, 6 starých pilířů bylo vyrovnáno, omítnuto a zakryto kamennými deskami.⁴⁶ Změny se týkaly také oken. Dvě kruhová či spíše půlkruhově zaklenutá okna v lodi (*runden Fenster*) byla nahrazena okny s lomenými obloukem, zasklenými malými kruhovými tabulkami do olova. Podle dopisu faráře nemohly zůstat v původní podobě, když ostatní okna se změnila (*umgewandelt*) na gotická.⁴⁷ Také se zazdilo čtyřhranné okno v lodi.⁴⁸ Kostelní loď byla uvnitř omítnuta a vybělena, řemeslníci zhotovili dva kamenné stupně ke dveřím na kruchtě a omítlí zárubně (ostění) chórových dveří.⁴⁹ V roce 1881 byla zhotovena a v roce 1882 v presbytáři osazena dvě mozaiková okna s obrazy na skle.⁵⁰

Mezi lety 1879–1882 tedy proběhla pod vedením stavitele Karlsedera z Příbora poměrně rozsáhlá rekonstrukce, která změnila hlavně vzhled některých oken a dveřních otvorů. Jak poznamenal v roce 1895 konzervátor památkové péče Rosmaěl (viz níže), nešlo o pouhou opravu, ale o restaurování kostela podle plánů tehdejšího arcibiskupského architekta Antona Kybasta. Především se jednalo o přizpůsobení oken v lodi a jižní kapli (sakristii) gotickému charakteru stavby.⁵¹

Podle inventáře z roku 1882 měl kostel hlavní vstup pod věží, osazený dveřmi z dubových desek, druhý vstup opatřený obdobnými dubovými dveřmi vedl na jižní straně do sakristie, třetím vstupem se vcházelo do schodišťového přístavku na kruchtě a do věže. Sakristie, umístěná na jižní straně, měla čtyři okna zasklená olovem. Ze sakristie vedly dveře z dubových desek do kostela. V kostele bylo 7 oken,⁵² prozatím ve starých rámech, pro dvě okna v presbytáři byly zakoupeny výplně s malbami na skle. V lodi byla dlažba z obyčejného šedého kamene, dlažba v presbytáři sestávala z bílých a modrých kelheimských dlaždic, sakristie byla dlážděná obyčejným kamenem. Dřevěnou kruchtě nesly dva dubové sloupky. Kolem kostela se nacházel hřbitov obhnaný kamennou zdí, prolomenou dvěma branami ze železných prutů. Ze severní strany vedly na hřbitov kamenné schody.⁵³

Roku 1892 byly omítnuty tři opěrné pilíře u presbytáře a pořízeny nové okapy, kostel dostal nový venkovní náter. Farář také žádal o zhotovení nové zvonové stolice, opravu schodů na kruchtě a zhotovení nového okna v podvěží.⁵⁴ V roce 1895 požadoval opravu sanktusní-

⁴⁵ Proraženy nejspíš v západní stěně staré sakristie, vzhledem k tomu, že tyto dveře, zobrazené na plánu z roku 1902, ještě na plánu z roku 1847 nejsou.

⁴⁶ Počet 6 pilířů nesouhlasí s plánem z r. 1847, ani s plánem z r. 1902, které shodně zachycují 4 opěráky (3 u presbytáře, 1 u severní stěny lodi). Dnes má kostel opěráků 6.

⁴⁷ Změna zbylých oken (v presbytáři) proběhla zřejmě již dříve, mezi lety 1847 a 1878, protože plán z roku 1847 ještě zobrazuje v presbytáři okno s půlkruhovým záklenkem. Snad se tak mohlo stát v roce 1848, kdy je zaznamenáno vylomení a znovuosazení blíže neurčených oken.

⁴⁸ Jednalo se o okénko pod západním oknem v severní stěně lodi, které je patrné na plánu z r. 1847.

⁴⁹ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. č. 1485, kart. 282, ZAO, f. ÚŘAS, inv. č. 10841, sig. ÚŘ-E 2/15-1, kart. 1382.

⁵⁰ SOKA Nový Jičín, f. FÚ Vlčovice, inv. č. 4.

⁵¹ Tato regotizace zřejmě později mnohé badatele mátlá, např. konzervátor Rosmaěl z charakteru oken usuzoval na románský původ kostela.

⁵² Zmiňovaný počet oken nesouhlasí ani s dnešním, ani s tehdejším stavem. V lodi byla (a jsou) pouze 2 okna (pokud nepočítáme čtvercové okénko pod západním oknem, které bylo v letech 1878–1882 zazděno), v presbytáři měla být v té době okna 4. Půdorys z r. 1847 sice v presbytáři zachycuje 3 okna (v jižní, jihovýchodní a východní stěně), podle pohledu na kostel ze severu z téhož roku bylo okno i v severovýchodní stěně presbytáře. Dnes má presbytář 5 oken, okno v severní stěně však vzniklo až po stržení staré severní sakristie, která snad v té době ještě existovala.

⁵³ SOKA Nový Jičín, f. FÚ Lichnov, inv. č. 1. Stará sakristie na severní straně není zmíněna, ani vstup do ní, ale v té době ještě zřejmě stála, protože je nakreslena ještě na plánu z roku 1902. Protože již při poslední přestavbě byly zazděny dveře do presbytáře, stará sakristie nebyla z kostela přístupná a zřejmě sloužila jen jako skladiště.

⁵⁴ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. č. 1485, kart. 282.

ku, nahrazení příkrých a úzkých schodů na kruchtu novými a také opět proražení nového okna do věže v místě, kde byl zazděný původní vstup (v jižní stěně).⁵⁵

Roku 1895 zaslal konzervátor Rosmaěl vídeňské centrální komisi půdorys kostela (ve spisu se nedochoval) a jeho popis. Podle něj byl kostel vysvěcen v roce 1590. K založení kostela a jeho přestavbám se ale nenašly žádné záznamy. Až do let 1878–1880, kdy se obnovily omítky, byl prý nad oknem na severní stěně lodi patrný letopočet 1613 (jak uváděl již Wolny), což se podle konzervátora vztahovalo k opravě kostela. V nedávné době byl kostel stylově restaurován arcibiskupským architektem Antonem Kybastem. Gotický kostel byl jednododní, orientovaný, dlouhý 22,5 m, široký 10 m. Podle Rosmaěla „negotická“ věž u západního průčelí měla barokní cibulovitou baň, „negotický“ byl také sanktusník. Sakristie se původně nacházela na severní straně presbytáře, mnohem později byla přistavěna k jižní straně lodi a měla s ní stejnou délku a společnou střechu, která sahala hluboko k zemi – její výška od země byla jen 3,5 m. Čtyři okna sakristie s jednoduchými gotickými kružbami se nacházela jen 1,2 m od země. Masivní věž, loď a od ní málo ustupující, pěti stranami osmiúhelníka uzavřený presbytář a sakristii obíhala silně profilovaná římsa. Její profil sestával ze zkosené desky, výžlabku a gotického oblounu. Vnější stranu presbytáře a severní stěnu lodi zesilovaly dvakrát odstupněné opěrky s profilovanými okapními nosíky. Věž, přístupná ze severozápadního koutu u lodi, měla na čtyřech stranách hrotité okennice. V jižní stěně věže byl patrný zazděný hrotitý portál, původní hlavní vstup. Současný vstup do podvěží byl ze západní strany, s portálem s výrazně profilovaným ostěním. Z předsíně v podvěží s diagonální „románskou“ žebrovou klenbou se do kostela vstupovalo dveřmi se segmentovým záklenkem. Loď byla zaklenuta lunetami, sahajícími téměř k vrcholu klenby. Klenba dosedala na neprofilované pilíře, které dělily loď do tří částí (polí). První pole zaujímal hudební krucht. Presbytář klenutý klenbou s lunetami, které se sbíhaly v neprofilovaném kruhovém svorníku, od lodi odděloval triumfální lomený oblouk, podlaha presbytáře byla zvýšená oproti lodi o stupeň. Všechna okna měla trojlístou kružbu a uvnitř silně zkosené špalety. Toto silné zkosení a velká tloušťka stěn vedly konzervátora k domnění, že kostel by mohl být románský. Sakristie podle Rosmaěla pocházela z 19. století, s lodí ji spojovaly mřížové dveře v gotickém stylu s profilovaným ostěním, obdobným jako u hlavního vstupu. Sakristie byla 11,5 m dlouhá a 3,3 m široká, na východě měla jedno a na jižní straně tři hrotitá okna.⁵⁶ Původní vybavení kostela bylo nahrazeno bezcennými řemeslnými výrobky. Starý vyřezávaný oltář přestěhovali do Mniší, pouze hodnotné sochy z tohoto oltáře byly na pokyn konzervátora přemístěny do odborné řezbářské školy ve Valašském Meziříčí (Rosmaěl byl ředitelem této školy). Kazatelna ze 17. století byla před lety spálena. Ve věži byly dva zvony – jeden nesl gotický nápis: „*Jesus Nazarenus Rex Judaeorum. Lucas, Marcus, Joannes*“, druhý měl dva nápisy: „*Jan Krisstof Orlik Pan z Lazisk na Sedlnici a Hlukovicích*“ a „*Johan Sturm gos. M. H. M. H. M E G T a na Ukvaldech 1624*“ a na spodním okraji ornament. Na schodišťové podestě ve věži visel velmi starý obraz Všech svatých na dřevě, s nápisy na zadní straně: „*Jacobus Bažant A. D. 1612 Joanes Zahliba 1617. 1638 Georgius Tinctor A. D. 1619 Martinus Michna 1648.*“ Pocházel zřejmě ze starého hlavního oltáře.⁵⁷

V roce 1899 byl kostel vymalován v „gotickém“ stylu – strop modrou barvou, stěny se zlatými plochami, loď ve světlých barvách v krémovém tónu. Nebyly použity olejové, ale jiné trvanlivé barvy. Konzervátora Rosmaěla ale pozvali až na kolaudaci hotové výmalby

⁵⁵ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. č. 1485, kart. 282. Toto okno nakonec vzniklo a existuje do současnosti.

⁵⁶ Okno ani vstup na západě neuvádí, ale ani vstup na jižní straně, který je zmíněn již v r. 1882.

⁵⁷ Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště (dále NPÚ-ÚOP) v Brně, archiv bývalého Státního památkového úřadu (dále SPÚ) pro Moravu a Slezsko, složka Kostel Vlčovice.

a on v říjnu 1899 sdělil centrální komisi své námitky k provedeným pracím. Výmalbu provedl Josef Tichánek z Příbora, celkový dojem byl podle konzervátora příznivý, ale mnohde měl malíř projevit větší zdrženlivost (zřejmě co se týče barev a vzorů). Vytkl především nedostatky v kompozici maleb na klenbách lodi a neumělost malby andělů na vítězném oblouku, stejně jako nedostatky ornamentální výzdoby tamtéž. Lépe podle něj vyšla malba klenby presbytáře, naproti tomu výmalba v okenních špaletách a kobercový vzor na stěnách byly spíše neuspokojivé.⁵⁸

V roce 1900 se nákladem 600 zlatých opravoval interiér věže.⁵⁹ Roku 1902 byla šindelová krytina střech nahrazena pozinkovaným plechem a opraveno šalování věže a střechy. Práce provedl stavitel Karlseeder z Příbora. K tomuto účelu byl zřejmě vypracován plán, datovaný 30. říjnem 1902, s poznámkami o velikosti ploch všech střech.⁶⁰ Tento plán zobrazuje kostel ještě se severní starou sakristií, která dnes již neexistuje. Je zajímavé, že na tomto plánu jsou v presbytáři jen tři okna, není zde zakresleno okno ve stěně za hlavním oltářem (místo severního okna zabírá v plánu zakreslená zadržka starého vstupu do sakristie). Může se jednat o chybu, protože v severní stěně lodi jsou zakreslena tři okna oproti dnes i v minulosti existujícím dvěma. Stará severní sakristie je navíc připojena k presbytáři v místech opěráků. Šikmý opěrák presbytáře je podle tvaru na plánu zřejmě původní (sakristie byla k presbytáři připojena později), ale opěrák mezi presbytářem a lodí musel být dostavěn až po odstranění sakristie, protože v západní zdi sakristie je v místě dnešního opěráku naznačen vstup, čili nemohlo se jednat o připojení sakristie ke staršímu opěráku.⁶¹

Srovnání plánů z let 1847 a 1902 nám osvětluje ještě další stavební zásahy, které proběhly ve 2. polovině 19. století a které nemáme dochovanými písemnými prameny podchycené. Portál z podvěží do lodi, opatřený šikmým ostěním a zřejmě zaklenutý lomeným obloukem, byl nahrazen současným obdélným vstupem. V pětibokém presbytáři, původně osvětleném třemi okny z východní jihovýchodní a jižní strany, bylo proraženo okno v severovýchodní stěně.⁶² Vstup z lodi do jižní sakristie se původně nacházel o něco západněji, mezi 2. a 3. pilastrem lodi, v letech 1847-1902 byl vstup posunut mezi 3. a 4. pilastr. Nepříliš jasné je situování vstupu zvenčí do jižní sakristie, který je dnes v pravé (východní) ose jižní stěny. Při přestavbě v letech 1878-1882 se hovoří o jeho umístění v západní stěně, čemuž odpovídá objev zadržky vstupu pod nynějším západním oknem. Popis kostela z roku 1882 již ovšem uvádí vstup do sakristie z jižní strany. Konzervátor Rosmaěl v roce 1895 popisuje v jižní stěně kaple tři okna, celkem čtyři okna včetně východní stěny, na západní straně neuvádí ani okno, ani vstup. Na plánu z roku 1902 jsou v jižní stěně zakresleny tři otvory (není možné rozlišit vstupy a okna, všechny mají stejný tvar a velikost), ve východní jeden a v západní stěně je ve zdi zakreslen nový otvor, snad ve smyslu proražení dosud plného zdiva. Tuto záhadu bez dalších pramenů půjde jen těžce rozplést, je ale možné, že plán z roku 1847 nezachycuje reálnou situaci úplně přesně. V každém případě v minulosti existoval vstup do jižní sakristie ze západní strany.

V roce 1906 bylo opraveno zdivo kostela a stavba byla zvenčí nabílena. Mezi lety 1902 a 1914 byla odstraněna stará sakristie na severní straně presbytáře. Je to zřejmé ze srovnání plánů ze zmíněných let – plán z roku 1902 ještě sakristii zachycuje, plán na přístavbu nové

⁵⁸ NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, složka Kostel Vlčovice.

⁵⁹ SOKA Nový Jičín, f. FÚ Vlčovice, inv. č. 5.

⁶⁰ ZAO, f. ÚŘAS, poř. č. 10358, příloha č. 15.

⁶¹ Rozpočet na úpravy kostela z r. 1882 hovoří o 6 opěrácích, což odpovídá dnešnímu počtu. Mohla být již tehdy odstraněna stará severní sakristie a plán z r. 1902 je v tomto případě anachronický?

⁶² Plán z r. 1902 nezobrazuje okno ve východní stěně presbytáře, ale je málo pravděpodobné, že by toto okno bylo mezi lety 1847–1902 zazděno a poté zase otevřeno. Jedná se zřejmě o chybu v plánu.

schodišťové věže již ne. Přitom bylo proraženo v severní stěně presbytáře nové okno (v místě nad původními dveřmi ze staré sakristie do presbyteria).⁶³

V roce 1914 bylo staré schodiště na kruchtu a věž, umístěné v severním koutu mezi věží a lodí, čtvrtkruhového půdorysu, nahrazeno novým, větším schodištěm polygonálního tvaru, přístupným zvenku (ze západní strany) i z podvěží.⁶⁴ Také stavitel Alfréd Parma z Frenštátu opravil starý krov, rozšířil dveře na kruchtu a kostel vybítil.⁶⁵ Roku 1931 bylo zřízeno elektrické osvětlení. V roce 1935 farnost přistoupila k opravě zchátralého interiéru – dřevěné kručky, lavic i dřevěného obkladu lodi.⁶⁶

Můžeme tedy shrnout, že kostel Všech svatých ve Vlčovicích nemá středověký původ, jak se dosud předpokládalo, ale vznikl jako produkt renesančního historismu v 90. letech 16. století, s věží barokizovanou v roce 1780. Současný vzhled byl silně ovlivněn úpravami v letech 1878–1882, při nichž byla mj. regotizována původně půlkruhová okna v lodi a jižní sakristii (bývalé kapli), odstraněny empory na severní a jižní straně lodi, vyložena „gotická“ římsa a postavena současná kruchta. Počátkem 20. století se odstranila stará sakristie na severní straně presbytáře a staré schodiště do věže nahradilo současné.⁶⁷

Mgr. Romana Rosová (*rosova.romana@npu.cz*), Národní památkový ústav, pracoviště v Ostravě

Summary

All Saints church in Vlčovice in written sources

The All Saints Church in Vlčovice by Frenštát pod Radhoštěm was long considered a building with a Middle Ages heart. Analysis of written sources and comparison with similar buildings in Moravia and Silesia (particularly with the Church of St John the Baptist in the Bishop's home village of Pawlowice) prove that it is a Renaissance building from the end of the 16th century built by the Bishop of Olomouc Stanislas Pawlowski in post-Gothic style (*Nachgotik*). This style was characteristic for sacral (especially Catholic) buildings from the period of Reformation. Small changes were done during the 18th and 1st half of the 19th century; primarily the tower was rebuilt in the Baroque style in 1970. In the 2nd half of the 70s and 1st half of the 80s of the 19th century the church went through radical reconstruction according to the plans of archbishop's architect Anton Kybast. This reconstruction included walling up two entrances into the tower and building the present entrance, building new Gothicizing windows, moving sacristy from the North to the newer South side of the presbytery, new paving and restoration of abutments. The old North sacristy was completely removed at the beginning of the 20th century. These changes led to the fact that the church had been considered a Middle Ages building for a long time.

⁶³ Viz ZAO, f. ÚŘAS, poř. č. 10358, příloha č. 15 a SOKA Nový Jičín, f. FÚ Vlčovice, inv. č. 53, kart. 2.

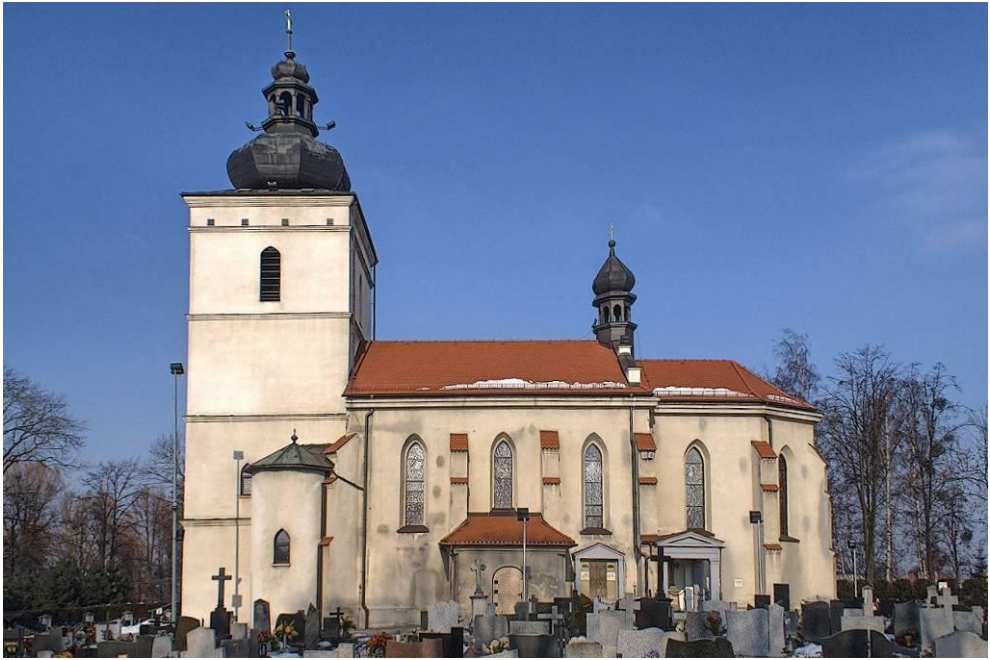
⁶⁴ Původně bylo staré schodiště přístupné pouze zvenku, mezi lety 1847 a 1902 byl proražen vstup do podvěží.

⁶⁵ SOKA Nový Jičín, f. FÚ Vlčovice, inv. č. 5, inv. č. 6.

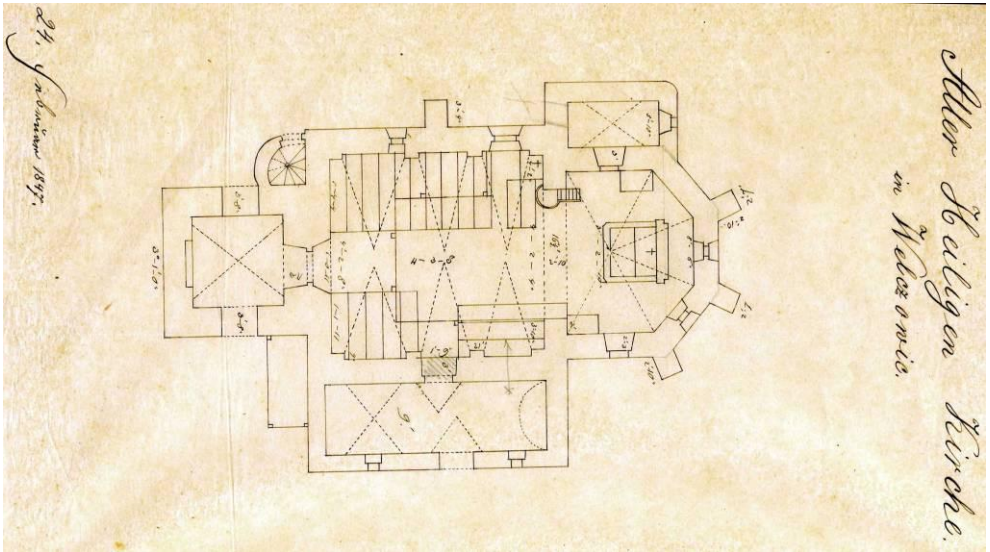
⁶⁶ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. č. 1485, kart. 282, ZAO, f. ÚŘAS, inv. č. 10841, sig. ÚŘ-E 2/15-1, kart. 1382, ZAO, f. ACO, sig. G1, kart. 4709, NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého SPÚ pro Moravu a Slezsko, složka Kostel Vlčovice.

⁶⁷ Tato práce vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: *Výzkum nemovitých památek v ČR. Aplikace nových metodik průzkumu a dokumentace – ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře*, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

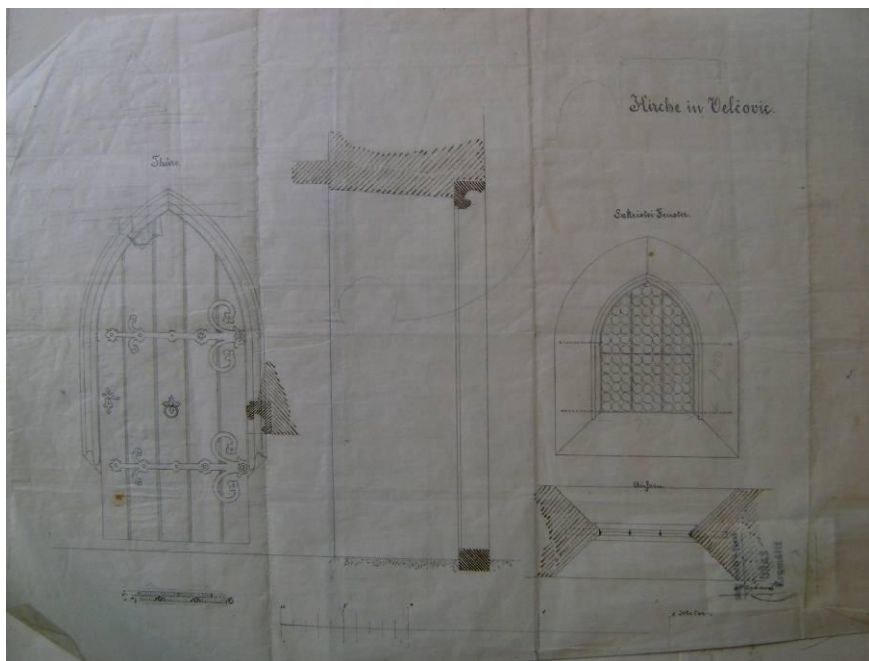

1. Kostel sv. Jana Křtitele v Pawłowicach ve Slezsku (PL) z let 1594–1596

2. Půdorys kostela z roku 1847 (ZAO, ÚŘAS, poř. č. 10.357)

3. Zákres nových vstupních dveří a nového okna do sakristie – asi 1879 (ZAO, ÚŘAS, poř. č. 10359)

4. Kostel ve Vlčovicích, pohled na severní stranu lodi a presbytář (foto Andrea Kožuszniková, 2013)

5. Kostel ve Vlčovicích, věž a jižní strana s dodatečně přistavěnou sakristií, 2013 (foto Andrea Kožuszniková, 2013)

6. Zazdívka původního vstupu z odbourané severní sakristie do presbytáře a okno v severní stěně presbytáře, nově prolomené mezi lety 1902–1914 (foto Andrea Kožuszniková, 2013)

7. Interiér dodatečně přistavěné sakristie s gotizujícími okny z let 1878–1882 (foto Andrea Kožuszniková, 2013)

**8. Kamenný sokl věže s patrnou zazdívkou původního vstupu v severní stěně
(foto Andrea Kožuszniková, 2013)**

**9. Zazdívka původního vstupu v jižní stěně věže s dodatečně vloženým hrotitým oknem
(foto Andrea Kožuszniková, 2013)**

Pavel Š o p á k

MUZEA A PAMÁTKY, VĚDA A TECHNOLOGIE V PRVNÍ A DRUHÉ TŘETINĚ 19. STOLETÍ NA MORAVĚ A VE SLEZSKU: ALBIN HEINRICH (1785–1864)

Abstract

The At the occasion of the 230th anniversary of birth of Albin Heinrich (1785–1864), the study reminds the contemporary context of Heinrich's administrative activities in museums in Teschen and Brno, his literary work and research interests in the area of material culture, history and natural science of Moravia and Austrian Silesia.

Keywords: *Austrian Silesia, Moravia, Brno, Teschen, museums, Heinrich Albin, geognosy, historiography*

Psát na stránkách *Časopisu Slezského zemského muzea–série B* o Albinu Heinrichovi je jistým aktem povinnosti splátky dluhu vůči této význačné osobnosti středoevropské kultury prvních dvou třetin 19. století. Vždyť Rakouské Slezsko, s nímž byl pro léta 1813–1831 profesně spjat, poskytlo tomuto učenci badatelská a publikační témata a činností zdejších učenců vztahovalo Heinrichovo angažmá v oblastech archeologie, geologie, paleontologie nebo historie ke slezské problematice a k jejímu poznání. Topografie těchto kontaktů gravituje kolem Brna, kde Heinrich působil od roku 1831 do své smrti 5. dubna 1864, a kolem Opavy a Těšína, odkud vycházely směry bádání k lokalitám atraktivních z přírodovědného nebo historického hlediska. A nazíráno pohledem piety k významnému učenci, kterou vystřídal – žel bohu – doposavad jen skromné heinrichovské bádání; jsou to opět města Brno a Těšín, s nimiž jsou spjaty základní texty k poznání této klíčové osobnosti počátků moravského a slezského muzejnictví první poloviny 19. století: v Brně vyšla v roce Heinrichovy smrti studie Josefa Vincence Meliona (1813–1905), v Těšíně při příležitosti 220. výročí narození text Janusze Spyry, představující v současnosti nejpodrobnější rozbor Heinrichových aktivit na poli muzejnictví a vědy.¹

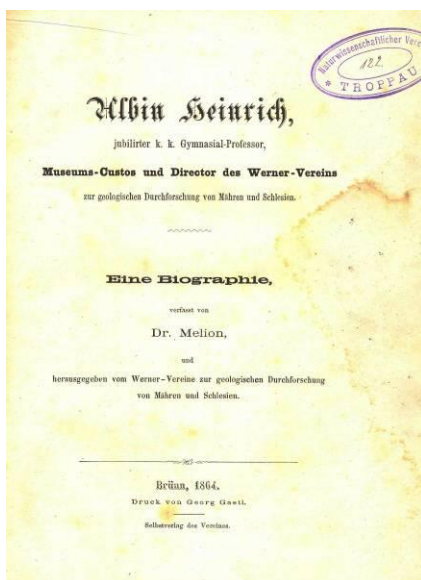
Albin (Albinus) Heinrich se narodil 1. března 1785 v Břidličné v domě č. 45 jako syn Engelberta Heinricha a jeho choti Theresie, rozené Thielové.² Literatura opakovaně připomíná, že jeho otec, profesí krejčí, měl na svou dobu značné intelektuální zájmy, podpořené studiem na piaristickém gymnáziu v Bruntále, a syna ve studiích podporoval navzdory hmotnému nedostatku rodiny. „*Ještě jako stařec vzpomínal Albin Heinrich s očima zalitýma slzami na ukrutnou nouzi svých chudých rodičů, když on, chlapec pětiletý, viděl, jako jeho otec vydával matce drobné mince jakožto celé jmění, aby koupila jáhly, jimiž by hlad*

¹ Josef Vincenc MELION, *Albin Heinrich, Jubilarter k. k. Gymnasial-Professor, Museums-Custos und Director des Werner-Vereins zur geologischen Durchforschung von Mähren und Schlesien. Eine Biographie*, Brünn, Werner-Verein zur geologischen Durchforschung von Mähren und Schlesien 1864; Janusz SPYRA, *Sylwetki cieszyńskich muzealników (1). Albin Heinrich (1785–1864)*, Cieszyńskie Studia Muzealne 2 – Těšínský muzejní sborník 2, Cieszyn 2005, s. 327–333. Melionův životopis se stal základem pro biografické medailony, například Christian d'ELVERT, *Geschichte der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur-Verhältnisse*, 2. díl, Brünn 1870, s. 318–319.

² ZA v Opavě, sbírka matrik, inv. č. 7443, sign. R–V–3, rodná matrika Břidličná, fol. 165.

všech utišila.“³ K tomu ovšem doplňme, že pro Albína od dětských či studentských let mohlo být inspirativní samo prostředí rodného městečka, zejména zdejší železářny, jejichž přítomnost sama indukuje představu o nerostném bohatství místa a regionu a odtud užitečnost systematického poznání přírodní tvárnosti kraje a jeho hospodářského potenciálu.

Heinrichovi se dostalo exkluzivního vzdělání v oborech filozofie, klasické filologie a přírodních věd na univerzitě ve Vídni (1801–1806), doplněné zkouškou pedagogické způsobilosti na univerzitě v Krakově (1808) a podpořené návštěvami vídeňského císařského přírodovědného kabinetu (od 1806 jako *k. k. vereinigter Hof-Naturalien-Kabinett*). Toto přírodovědné muzeum, sestávající ze sbírky dokumentující faunu a flóru a z mineralogického kabinetu, bylo inspirativní pro středoevropská muzea systematickým uspořádáním materiálu podle tehdy platných vědeckých systémů: v případě živé přírody byl určující Carl Linné, pro mineralogii Abraham Gottlob Werner a až se značným časovým odstupem Friedrich Mohs (od 1826). Vídeňská mineralogická sbírka byla v první třetině 19. století považována za nejstarší a nejbohatší v Evropě jednak díky přízni panovníků, jednak díky odbornému vedení, přičemž zájemcům poskytovala možnost studia vzácných nerostů z celého světa.⁴ Odtud lze odvozovat Heinrichovu potřebu systematického třídění sbírek, jak dosvědčuje jeho organizační činnost v Šeršnikově muzeu v Těšíně (1814/1815–1831) i později ve Františkově muzeu v Brně (kustodem 1836–1864). Kdyby ničím jiným, pak právě tímto systematickým utříděním mineralogicko-petrografických kolekcí vstoupil do dějin středoevropského muzejnictví první a druhé třetiny 19. století.

1. Josef Vincenc Melion, Albin Heinrich. Eine Biographie, Brünn 1864, SZM, knihovna, sign. B10947M, exemplář z knihovny Přírodovědeckého spolku v Opavě, č. 122

³ J. MELION, *Albin Heinrich*, s. 36.

⁴ Podrobně o peripetiích reorganizace Adolf SCHMIDL, *Wien wie es ist*, Wien 1837, s. 127–157.

Ještě jinak byla vídeňská léta inspirativní pro další Heinrichovo profesní působení: díky Josephu Augustu Schultesovi (1773–1831), profesoru v Innsbrucku, ve Vídni a Krakově (od 1806), si osvojil nutnost terénního výzkumu. Schultes podnikl řadu studijních cest po rakouských zemích, jejichž výsledky publikačně zúročil například v díle *Reisen durch Oberösterreich in den Jahren 1794, 1795, 1802, 1803, 1804 und 1808* (Vídeň 1809), kterých se Heinrich účastnil v prázdninových měsících. Schultes shrnul poznatky z cest do standardní statistické příručky odpovídající starší osvicenské praxi, tj. sestávající z tabulek s údaji, kterou doplnila podrobnější charakteristika sledovaného území. To co v ní zůstalo nevyřčeno, byla jednota prožitků a poznání, fascinace neznámým, badatelsky dosud nevyužitým, a proto tak atraktivním prostředím, setkávání s podmanivou přírodou i s kulturními památkami. A opět, tak jako v případě systematického uspořádání muzejních sbírek, Heinrichovi přinesl vídeňský pobyt i v těchto prázdninových cestách pořádaných profesorem Schultesem jedno celoživotní poučení: nutnost terénního výzkumu, poznání materie z autopsie, tedy hluboké, důvěrné poznání regionu podpořené jak znalostí soudobých přírodovědných nauk, zvláště *geognosie*, tak – nově – zájmem o historické peripetie v reliktech zejména archeologické povahy.

Analogickou funkci splnily studijní cesty, Heinrichem podniknuté v letech 1812–1813 pod vedením Görana Wahlenberga (1780–1851), profesora botaniky v Upsalle, jenž byl pověřen systematickým průzkumem tatrské vegetace, prováděl meteorologická měření a zajímal se o *orografii* ve smyslu zaměření největších tatrských vrcholů. Haličské období (1808–1813) Heinricha inspirovalo ještě dvěma směry, které vyznačují přírodovědce jeho generace: k zájmu o průmyslové podnikání ve smyslu spojení učencství a průmyslové praxe a k vytvoření vlastní mineralogicko-petrografické sbírky.

Když přibyl do Těšína (1813), aby se stal suplentem zdejšího gymnázia, disponoval nejen patřičným vzděláním, ale i badatelskými zkušenostmi a mezinárodními odbornými kontakty, jež musely současníkům imponovat. Od prosince 1809 byl v kontaktu s Leopoldem Janem Šeršníkem (1747–1818), více než o jednu generaci starším, s odlišnými, generačně podmíněnými zkušenostmi, který mu jistě imponoval organizační a spisovatelskou činností na kulturní výspě. Současně se s příchodem do Těšína vyřešilo Heinrichovo dosud nejasné existenční zajištění, kdy po suplentuře na gymnáziu záhy získal místo řádného profesora geografie a historie (od 1815). Šeršník nalezl v Heinrichově badatelském nadšení zalíbení a zjevně na něj pomýšlel jako na svého nástupce. Jak připomněl Melion odkazem na Heinrichovy vlastní zprávy, byly to i znalosti latiny a biblických textů, které exjezuitovi Šeršníkově zvláště imponovaly.⁵

Být intelektuálem v Rakousku sledovaného údobí se naplňovalo v několika modech existence: nabízelo se – ovšem jen díky materiálnímu zázemí – setrvat v roli soukromého učenice, jenž neřeší problém obživy a pro něhož je učencství naplněním životního poslání, anebo naopak být odkázán na praktické povolání, jež se s intelektuálními zájmy neslučuje, ba může být s nimi v přímém rozporu, tj. přírodou, kulturou, historií nebo uměním se zabývat ve chvílích volna. Heinrich – podobně jako opavský Faustin Ens – reprezentuje střední cestu mezi těmito extrémy: dosažené vysokoškolské vzdělání mu propůjčovalo vysoký sociální status a současně jej předurčovalo k učitelské profesi, v níž mohl své zájmy uplatnit a rozvíjet. Působení v roli vychovatele ve šlechtické rodině (tak jako tomu bylo v případě Ensově před jeho příchodem na opavské gymnázium) nemohlo Heinricha trvale uspokojit, neboť jedině „státní služba“, tj. profesura na některém z gymnázií poskytovala

---

⁵ J. MELION, *Albin Heinrich*, s. 42.

existenční zázemí i možnost dalšího intelektuálního rozvoje, včetně pěstování odborných kontaktů.⁶

Pomineme-li univerzity a lycea, nabízely se na Moravě a ve Slezsku první půle 19. století dva stupně školských institucí coby potenciální působiště intelektuálů činných na periférii – gymnázia a filozofické propedeutiky, protože zakládání reálék spadá až do doby po roce 1850, kdy vznikly reálky v Jihlavě, Opavě, Šumperku, Novém Jičíně a Olomouci. Utrakvistická technika jakožto někdejší Stavovské učiliště byla roku 1849 přesunuta z Olomouce do Brna, což přimělo některé z významných soudobých učenců k příchodu do Brna,⁷ přičemž statut vysoké školy obdržela až v roce 1873. V době, o níž hovoříme, tj. v druhém decenniu 19. století, to byly opravdu především a pouze filozofické propedeutiky, jež sjednávaly svým pedagogům prestiž i patriční zázemí pro rozvoj odborných zájmů a zkušeností. V této souvislosti upozorníme na velmi podstatnou, žel literaturou opomíjenou skutečnost: Heinrich v roce 1817 vypracoval koncept zřízení takového filozofického učiliště v Těšíně. Důvody k tomuto kroku jsou nasnadě. Jestliže na Moravě byla filozofie v Brně a Mikulově, ve Slezsku tento typ školy chyběl. A lze dovozovat, že ambice zakladatelů muzeí v Opavě a Těšíně jsou svým způsobem kompenzací neexistence tohoto typu vzdělání, ba dokonce tvoří jakousi implicitní pobídku k založení takovéto školy. K tomu ovšem nikdy nedošlo.

A odtud můžeme hypoteticky uvažovat o Heinrichově směru uvažování od propojení školské instituce s institucí muzea. Ač nechceme podceňovat Šeršníkovu muzeum v jeho komplexnosti, to tvořila pro současníky přece jen především knihovna, jak dosvědčuje přehled *národních muzeí* Rakouského císařství z podzimu roku 1818.⁸ Dalšímu rozvoji muzea by zřízení filozofického učiliště jistě napomohlo – jakkoliv Šeršníkovu muzeum, resp. „*krásná sbírka minerálů, konchylí, brouků, ptáků a mincí*“, vystupuje v Heinrichově návrhu jako podmínka zřadu učiliště, kdyby bylo v Těšíně skutečně ustaveno.⁹ Filozofické ústavy vznikly v Dolním Rakousku (Kremže), Čechách (České Budějovice, Hradec Králové, Litoměřice, Litomyšl, Plzeň, Turnov), na Moravě (Brno, Mikulov) a v Haliči (Černovice, Přemyšl, Tarnopol) pro výuku teoretické a praktické filozofie, náboženství, matematiky, fyziky, dějepisu, latiny a – případ od případu – také zemědělských nauk, kreslení a přírodovědných disciplín, aby absolventa řádně připravily na univerzitní studium. Měly integrovat učitele z piaristických škol, tj. vznikaly tam, kde k tomu byly historické podmínky.¹⁰ Tak tomu bylo i v Brně – a právě v Brně bylo již v roce 1808 založeno *matematicko-fyzikální muzeum*. Jeho základy položil městský pokladník Ignác Kramer, který škole daroval přístroje pro pokusy s elektřinou. Podstatné rozšíření kolekce se spojuje s profesorem fyziky, někdejší piaristou Františkem Kassianem Halaškou (1780–1847), jenž ze své soukromé sbírky věnoval některé jednotliviny také školnímu kabinetu filozofického učiliště v Mikulově. A právě brněnské školní muzeum, Halaškou rozmnožené a prezentované na

⁶ TAMTĚŽ, s. 23. Melion připomněl osobnosti, s nimiž Heinrich udržoval kontakty. Heinrich se vykazoval členstvím v geognosticko-montanistickém spolku pro Štýrsko ve Štýrském Hradci, korespondenčním členstvím v Říšském geologickém ústavu ve Vídni, ve Společnosti pro podporu zemědělství a průmyslu v Klagenfurtu, Botanické společnosti v Rezně, Společnosti pro patriotickou kulturu Pruského Slezska ve Vratislavi, ve Spolku pro dějiny bramborské marky v Berlíně nebo v Královské dánské společnosti pro severské starožitnosti v Kodani. Osobnosti, s nimiž Heinrich udržoval kontakty, připomněl Josef Melion.

⁷ Platí to o Friedrichu Kolenatém, který se v roce 1849 stal na technice profesorem přírodopisu a technologie. Do Brna v roce 1853 odešel také Josef Vincenc Melion.

⁸ *Kaiserliches-königliches Scherschnickisches Museum zu Teschen*, Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat č. 89, 7. listopadu 1818, s. 356, tamtéž č. 90, 11. listopadu 1818, s. 359–360.

⁹ Albin HEINRICH, *Vorschlag zur Errichtung einer philosophischen Lehranstalt in Teschen* (1817), 9 stran strojopisu, digitálně přístupno na adrese Slezské digitální knihovny <http://www.sbc.org.pl>, cit. ze s. 5.

¹⁰ *Österreichische National-Encyklopedie oder alphabetische Darlegung der wissenschaftlichsten Eigenthümlichkeiten des österreichischen Kaiserthumes (...)*, 6, Wien 1837, s. 576.

stránkách *Vaterländische Blätter* v létě 1814, mohlo Heinrichovi tanout na mysli, když požadoval pro Těšín filozofický ústav.¹¹

Odlišme od sebe vnitřní a vnější popudy k intelektuální činnosti, promítající se do školských institucí a zakládání muzeí. Ty vnitřní vycházejí přímo z aktérů, z jejich intelektuálních potřeb; vnější lze spatřovat v současné politické situaci napoleonských válek. A zde je třeba připomenout dobový termín *patriotismus* a s ním jeho víceznačnost. V politickém, resp. protoobčanském smyslu slova šlo o vědomí integrity státu a země, posilované napoleonským nebezpečím. Jeden z nejstarších Heinrichových textů takto termínu užívá, když pisatel informuje o tom, čím přispělo Těšínsko na *oltář vlasti* ve válce Rakouska s Francií (1813): v intencích dobových statistických přehledů podává přehled množství obilí, plodin, surovin a výrobků poskytnutých armádě.¹² Sem náleží i obrana rakouských zájmů, jak dosvědčuje Heinrichova kritika německého spisu populárního spisovatele románů a kompilátora různých topografických a přírodovědných příruček Carla Gottfrieda Wilhelma Vollmera, kryjícího se za pseudonymem Dr. W. C. A. Zimmermann. Heinrich například autorovi radí, aby navštívil Joannemu ve Štýrském Hradci, aby viděl, jak se v Rakousku těší přízni starožitnosti; pak by totiž nenapsal, že taková veřejná sbírka k jejich prezentaci v rakouských zemích chybí!¹³ Analogicky vyznívají texty, v nichž Heinrich upozorňuje na důvtip, um, činorodost či talent spoluobčanů. Takový je text věnovaný tzv. *chronoglobiu*, jež obsahuje popis zařízení sestávajícího z hodin a globu a spojujícího měření času s ukazatelem pohybu Země; zároveň je poctou *rodilého Rakušana* (v textu Albin Heinrich zdůraznil proložením), geniálního vynálezce a konstruktéra Matthiase Zibermayra.¹⁴

Termín *patriotismus* má však širší, intelektuálně-múzický či estetický význam; souvisí se specificky rakouskou polohou romantismu – s *biedermeierem* jako jednotou rozmanitostí a současně s podobou soudobé vědy. Jestliže osvícenství přistupovalo racionálně k přírodním zdrojům a o historii se nezajímalo jinak než v rovině pragmatické historie, analyticky sestavující letopočty událostí, *patriotické* pojetí reflexe kultury a přírody směřovalo ke komplexnímu *obrazu* (tak, jak tomu bylo v druhé polovině 19. století v kulturní historii). Jeho prvky jsou přírodní krásy, ale i umělecké a historické památky, fragmenty větších celků, jež se zachovaly, stopy literární, výtvarné či hudební produkce, ale i přírodní pozoruhodnosti, zvláštnosti či jedinečnosti. Starší pojetí přírody chápalo jeho rozmanitost termínem *Naturproducte*. Pouze v této souvislosti lze pochopit Heinrichovy texty, jež se míjejí předmětu hlavního zájmu, tzn. přírodovědě, a které jsou věnovány archeologii, historii a etnografii.

¹¹ [František Kassián HALAŠKA], *Historischer Umriß des Entstehens und Fortganges des mathematisch-physikalischen Museums an der k. k. philosophischen Lehranstalt in Brünn vom Jahre 1808 bis 1814*, *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* č. 56, 13. července 1814, s. 329–333. – Christian, d'ELVERT, *Geschichte der Studien-, Schul- und Erziehungs-Anstalten in Mähren und österreichisch Schlesien*, Brünn 1857, s. 338–381 obecně o filozofických ústavech a proměně studijního plánu, s. 350–351 o Mikulově a Brně.

¹² Šifra A. H. Pr. [Albin Heinrich Professor], *Patriotismus der Bewohner des Teschner Kreises in dem k. k. Antheils Schlesiens*, Moravia. Zeitschrift zur Unterhaltung und Vaterlandskunde č. 137, 28. srpna 1815, s. 547–548.

¹³ Albin HEINRICH, *Das Neueste in der Länder- und Völkerkunde*, Mitteilungen der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues 1837, č. 3, s. 19–22.

¹⁴ Zařízení bylo vystaveno na Výstavě živnostenských produktů ve Vídni v roce 1835, viz *Gewerb-Producten-Ausstellung*, *Feierstunden für Freunde der Kunst, Wissenschaft und Literatur* (Videň) 4, 1835, 16. září, č. 151, s. 1405 a Heinrichův článek byl napsán v souvislosti s prodejem tohoto zařízení za 250 zlatých, „což je cena velmi nízká“, viz Albin HEINRICH, *Über das Chronoglobium*, Mitteilungen der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues 1837, č. 26, s. 205–207.

Rozdíl mezi osvícenským pojetím topografie a mezi *biedermeierem* vyvstane ze srovnání Heinrichových textů: jednak úvodních partií sepsaných pro Wolného postižení Markrabství moravského (1835–1842), jednak „*biedermeierovsky*“ laděných reflexí Slezska v příspěvcích pro Wolného příručku pro dějiny Moravy a Slezska, jíž de facto započala Heinrichova spolupráce se slavným moravským topografem. První případ naplňuje starší, racionální, metodicky vedené postižení regionu, vymezeného soudobým státoprávním uspořádáním, v němž pisatel sleduje horopis, produkty *tří říší přírody*, jazyk, charakter, smýšlení a mravy obyvatel a jako appendix přidává přírodopisné pozoruhodnosti (*Naturmerkwürdigkeiten*).¹⁵ Druhý typ je možno říci modernější: Má žánrový charakter pěti fiktivních dopisů, adresovaných jistému příteli, jak bylo v beletrii běžné již v 18. století, avšak jinak jde o moderní, obsahově konfušní pojednání. Po základním východisku, jímž je rozdělení regionu na Jeseníky (*Sudeta, Gesenke*) a Karpaty, spojil autor dohromady zážitky z návštěvy Slezských Rudoltic stejně jako etnografické impresy s Těšínska, včetně pasáže věnované horalům a hajdukům na Těšínsku (k čemuž bude odkazovat mladší etnografie¹⁶). Heinrich nemohl opomenout zámek Jánský Vrch, jenž nechybí v žádné topografické či starší „cestopisné“ práci, počítaje v to Zöllnera¹⁷ a zejména Schummela, u nějž čteme pasáž: „*snil jsem už o Dittersovi, o opeře, o krásné vyhlídce ze zámku.*“¹⁸ Jako by Heinrich větou „*nacházím se v místě nejkrásnější vyhlídky, kterou lze v c. k. Slezsku zakusit*“ resumoval dobové nadšení z *malebného* – a tu zdůrazněme, že právě *malebnost* je klíčovou estetickou hodnotou *biedermeieru*.

Biedermeierovským motivem je také motiv *putování* s průvodcem: geneticky vzato je Heinrichovým průvodcem erudita barokní doby, ovšem v nové, romantické poloze v podstatě náhodný svědek dávno uplynulých událostí, jež poutníkovi prezentuje jako svědeckví svého života. Heinricha po Slezských Rudolticích provázal někdejší zaměstnanec zámku, stařec nyní osmaosmdesátiletý, jenž v mládí u Alberta hraběte z Hodic hrál divadlo, zpíval – ale jinak pracoval v kuchyni. Ten se stal jeho, jak Heinrich píše, *ciceronem*. Připomněl mu všechny kuriozity zámecké zahrady, upozornil jej na opisy nápisů na tabulích z hodicovského mauzolea a v zámku, *jehož hořejší patro je dočista ruina*, ukázal mu kapli, sousední pokoj přátelství s oltářem se zobrazením Marie Terezie a s latinským nápisem *Matka zbraní, lásky a mravů*,¹⁹ knihovni sál i toaletní pokoj Hodicovy choti Sofie, *prostý tak, jak prostý byl její život*.

Slezské Rudoltice naplnily hned dva z pěti dopisů; dopisy třetí až pátý jsou daleko úspornější, defilují v něm reflexe Dívčího Hradu, ale i Nisy, kde v bývalé jezuitské koleji se nyní nachází katolické gymnázium, u něhož Heinrich neopomněl připomenout knihovnu a *bohatou sbírku fyzikálních instrumentů*, stejně jako *anglický park* u zámku v Janském vrchu nebo nerostné bohatství Slezska.²⁰

¹⁵ Za všechny citujme alespoň první svazek souboru, viz Albin HEINRICH, *Allgemeine Uebersicht der physikalischen und politischen Verhältnisse des Prerauer Kreises*, in: Gregor WOLNÝ, *Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert*, I. Band Prerauer Kreis, Brünn 1835, s. I–LVIII.

¹⁶ Karel ČERNOHORSKÝ, *J. W. Wielandovy mapy Slezska jako pramen národopisného studia*, Věstník Matice Opavské 36, č. 1, separátní tisk, 15 stran.

¹⁷ Johann Friedrich ZÖLLNER, *Briefe über Schlesien, Krakau, Wieliczka und die Grafschaft Glatz auf einer Reise im Jahr 1791*, Berlin 1792, s. 416. Kniha byla zastoupena v knihovně Gymnazijního muzea v Opavě.

¹⁸ Wojciech KUNICKI (ed.), *Schummels Reise durch Schlesien im Julius und Augustus 1791*, Berlin 1995. Cestopis vyšel ve Vratislavi v roce 1795.

¹⁹ Milan MYŠKA, *Hrabě Hodic a jeho svět. Zámecká kultura ve Slezsku mezi barokem a osvícenstvím*, Ostrava 2011, s. 117. Dík za upozornění na překlad latinského nápisu v knize prof. Myšky patří Jaromírovi Olšovskému.

²⁰ Albin HEINRICH, *Briefe aus und über Schlesien*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens 2, 1827, s. 189–247.

Koncept *biedermeieru* naplňuje popis těšínského kraje vydaný v edici *Das Pittoresque Oesterreich* a doplněný mapkou území a chromolitografiemi akvarelisty Jakoba Alta a litografa Josefa Zahradníčka. Nejsou na nich jen prosté architektonické dominanty; důležité jsou i figurální stafáže, třeba když vesničané jdou na bohoslužbu do poutního chrámu ve Frýdku nebo putují k Jablunkovu. Na dvou vyobrazeních jsou zachyceny těšínské kroje. Právě *pitoresknost*, synonymní malebnosti, je klíčovou hodnotou, raženou titulem celé edice, přičemž Heinrichův popis regionu je standardním produktem statistických zájmů postihujících vše, od horopisu a vodopisu přes bohatství tří říší přírody po souhrnnou charakteristiku lingvistickou, etnografickou či historickou, počítaje v to i přehled jednotlivých míst a měst a zdejších pozoruhodností.²¹

J. Alt del.

K.k. amf. priv. Chromolithographie von Alois Leytom in Wien.

Jos. Zahradniczek lith.

JABLUNKAU.

(Tschener Kreis)

Wien in der Kunsthandlung des H. F. Müller am Kohlmarkt Nr. 1148.

2. Jakob Alt – Josef Zahradniczek, Pohled na Jablunkov, barevná litografie, obrazová příloha k dílu Albina Heinricha *Das pittoreske Oesterreich – Der Teschner Kreis im Herzogthume Schlesien, Vídeň 1843, SZM, knihovna, C5558, reprofoto Petra Kuklová*

²¹ Albin HEINRICH, *Der Teschner Kreis im Herzogthum Schlesien*, ed. *Das pittoreske Oesterreich oder Album der österreichischen Monarchie*, Bd. 27, Wien 1843. Analogický je popis Brněnského kraje, obohacený o chromolitografie s vyobrazením vlaku, jedoucího po viaduktu z Brna, krojovaných skupin, panoramatu Mikulova a středověkých staveb, například portálu brněnské radnice, viz Albin HEINRICH, *Der Brünnner Kreis im Markgrafthume Mähren*, ed. *Das pittoreske Oesterreich oder Album der österreichischen Monarchie*, Wien 1840.

Do biedermeierovské koláže prožitků a poznání náleží – fragmentárně, výběrově, tedy ryze náhodně – celé spektrum zkušeností. Jejich zhmotnění jsou literární zprávy a muzejní akvizice. Heinrich byl později vztahován k celému spektru nauk: byl vřazen do rodokmenu historie, ornitologie²² nebo archeologie²³ – avšak mladší reakce na Heinrichovy texty jsou v podstatě matoucí, protože explicitě či implicitě z Heinricha činí průkopníka badání v daných uzavřených oblastech, což je ovšem pojetí odpovídající vědeckému pozitivismu, kdy jde o postupnou evoluci poznání a skládání kamének do mozaiky celku vědy a jejího předmětu. Heinrich měl na mysli vždy celek obrazu země a všechny motivy přírodovědné, historické, archeologické či etnografické povahy spájí onen barvitý obraz, ba někdy si vystačí s náznakem, shrnující charakteristikou, impresí.²⁴

Dodejme, že Heinrich byl prvním intelektuálem z Rakouského Slezska, jenž rozvinul spolupráci s Hormayrovým *Archivem*. Články určené pro toto periodikum však neměly aspirace sdělovat čtenářům něco principiálně nového, jako spíše resumovat zkušenosti s těšínským muzeem a jeho zakladatelem Leopoldem Janem Šeršníkem a vyznívají jako snaha po vtažení Šeršníka, omezeného svou aktivitou i proslulostí na úzký region Těšínska, do celorakouského kontextu.²⁵ Prostě aby Slezsko nebylo zvnějšku nazíráno jako *terra incognita*, abychom užili obrat z Heinrichovy recenze popisu průmyslové výroby publikované ve vídeňském časopise *Geist der Zeit*. Ale abychom byli spravedliví, Heinrichův odsudek vyplývá z jistého nedorozumění: Heinricha se dotklo, že pisatel nereflektuje množství starších literárních zpráv a textů, včetně jeho vlastních; že nezná muzea v Opavě nebo Těšíně, že neoceníl ono dosavadní úsilí o poznání regionu – avšak to, oč Treitlerovi jde, je přece jen něco jiného: jeho pojednání, jistěže sumárně pojmenované jako příspěvky k topografii, pojednává výhradně o dvou tématech: o obyvatelstvu a zvláště pak v sérii podkapitolek o jednotlivých hospodářských provozech podle míst zvláště pro Těšínský a zvláště pro Opavský kraj, o tamní těžbě uhlí a o zpracování železa.²⁶ Heinrich si tento praktikismus osvojil až později; mezitím setrval v rovině historických témat, jakým bylo

---

²² Viktor von TSCHUSI ZU SCHMIDHOFFEN, *Beiträge zur Geschichte der Ornithologie in Oesterreich-Ungarn. II. Mähren*, Mitteilungen des Ornithologischen Vereines in Wien 10, 1886, s. 219.

²³ Do archeologického poznání Moravy a Slezska vřadil Heinricha Christian d'Elvert, viz Christian d'ELVERT, *Zur Alterthumskunde Mährens und Oesterreichisch-Schlesiens*, Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde 1892, s. 99–124, 1893, s. 1–11, separátní otisk, s. 10; dále srv. Anton PETER, *Heidnische Grabalterthümer in Schlesien*, Mitteilungen der k. k. Central-Commission zu Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 15, 1870, s. LXXVII–LXXVIII, v návaznosti na Albin HEINRICH, *Germanische Alterthümer aus dem Heidenthume*, in: Gregor WOLNÝ (ed.), Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens 1, 1826, s. 216–240.

²⁴ „V ustroňských horách nachází se všelijaké starožitnosti, měděné prsteny, popelnice, kamenné artefakty.“ cit. podle Albin HEINRICH, *Beiträge zur Statistik des Fürstenthums Teschen*, Patriotisches Tageblatt č. 84, 26. června 1805, s. 333–354.

²⁵ Albin HEINRICH, *Galerie denkwürdigkeiten Männer des Vaterlandes. Leopold Johann Scherschnick*, Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst 2 (21), 1830, 19. července, č. 58, s. 453–455, 23. července, č. 59, s. 465–468; TÝŽ, *Geschichte der k. k. Scherschnick'schen Gymnasial-Bibliothek in Teschen*, Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst 2 (21), 1830, 23. srpna, č. 68, s. 533–536, 27. srpna, č. 69, s. 546–548.

²⁶ Anton TREITLER, *Beiträge zur Topographie von Schlesien k. k. Antheils*, Geist der Zeit. Ein Journal für Geschichte, Politik, Geographie, Staaten- und Kriegskunde und Literatur (Wien) 1825, IV., listopad, s. 218–256. Heinrichova recenze vyšla jako Albin HEINRICH, *Ist Schlesien wirklich eine terra incognita?* Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 1827, č. 116 a 117, s. 633–636.

kupříkladu pojednání o hranici mezi Uhrami a Polskem, spjaté s pozoruhodnou památkou – obrannými objekty z 16. – 18. století, nazývanými Jablunkovské šance.²⁷

Bylo již výše vzpomenuo, že Heinrich by nebyl zdaleka tím, kým se nakonec stal, kdyby neměl kontakty se soudobými mocenskými a kulturními elitami. V těšínském období to byl krajský hejtman Karel Filip rytíř von Rechtenbach, vzpomenuť již v onom článku o patriotismu Těšínska, z titulu své funkce současně ředitel těšínského gymnázia a Heinrichův přímý představený. Dále to byly kontakty s brněnskou šlechtou, například s hrabětem Salmem, spoluzakladatelem brněnského muzea,²⁸ a nepochybně s Larisch-Mönnichy, o jejichž podpoře cukrovarnictví – tj. téma, v polovině třicátých let 19. století patřilo k nejdůležitějším v hospodářské oblasti – referoval v květnu 1835 na valné hromadě Moravsko-slezské společnosti pro povznesení orby v Brně.²⁹ Brněnská Společnost tvořila organizační svorník vědeckého bádání, technologického pokroku a hospodářské osvěty; jejím členem byl jak von Rechtenbach, tak představitelé brněnské a slezské šlechty.³⁰ Poukaz k Heinrichovu členství v této organizaci, jež kupříkladu pro hospodářské úředníky bylo povinné (všichni vrchnostenští správci se museli u hospodářské společnosti *imatrikulovat*), má v tomto heinrichovském pojednání jediný cíl: poukázat na nápadnou proměnu diskursu od *biedermeieru* k nové modernitě, od postižení malebného k zájmu o praktické. Je to posun od obrazu země k její prospekci a exploataci a v esteticko-intelektuálním smyslu od romantismu ve vědě k pozitivismu.

Ve vazbě k brněnské Společnosti, jejímž dopisujícím členem se Heinrich stal v roce 1818, sehrával dvojí roli: jednak coby autor přednášek a příspěvatele Zpráv vydávaných společností, jednak – a to zejména – jako kustod Františkova muzea (od 1836). Stal se onou osobností příštího Moravského zemského muzea, která konečně vytvořila z instituce, mající složité, ba chabé začátky, moderní muzejní pracoviště. Systematické pojetí instituce, zahrnující přírodovědný materiál i historické a umělecké památky, vyjadřuje Heinrichův průvodce po muzeu, s materiálem tříděným podle jednotlivých místností, jež muzeum užívalo v tzv. Biskupském dvoře. V předmluvě se dočítáme o historii muzea, jakož i o vzniku veřejné studovny politických a vědeckých časopisů (v provozu od 1. května 1850), která byla umístěna v přízemí Biskupského dvora. Nápadný rozdíl vyvstává ze srovnání soupisu přírodovědného materiálu a památek historických a uměleckých, rozdělených na numismatiku, heraldiku, sfragistiku a díla plastická a malířská. Jestliže u naturfaktů Heinrich prezentuje systém, jenž jako by materiál ilustroval, u obrazů nebo uměleckořemeslných předmětů postihne námět, rozměry a dárce, případně doplní obecnou charakteristiku stáří nebo estetické hodnoty – a to je vše. Ovšem více bychom po Heinrichovi ani chtít nemohli; systematika v této oblasti se stává pro muzejní inventáře samozřejmostí až o půl století později.³¹

Po přechodu do Brna se Albin Heinrich stále více etabloval jako přírodovědec. Závazovaly k tomu správa sbírek Františkova muzea, aktivity ve Společnosti pro povznesení orby

²⁷ Albin HEINRICH, *Historische Beyträge zur Berichtigung und Lösung des Gränzstreites zwischen dem Königreiche Ungarn und dem Herzogthume Teschen*, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 8. září 1828, č. 108, s. 569–573.

²⁸ Heinrichův dopis Salmovi z července 1821 otiskl Josef SKUTIL, *Dopis Albína Heinricha o Šeršnikově památku*, Slezský sborník 50, 1952, s. 588–589.

²⁹ Albin HEINRICH, *Über die Runkelrüben-Zuckerfabrikation auf dem, dem korresp. Gesellschaftsgliede Hrn. Heinrich Grafen von Larisch-Mönnich gehörigen Gute Obersuchau, Teschner Kreises im k. k. Antheile Schlesiens*, Mitteilungen der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde č. 39, září 1835, s. 305–306. – K významu tématu rozvoje cukrovarnictví řada dobových textů, alespoň viz (Sifra) M., *Einige Worte über Zuckerfabrikation in Teutschland*, Oekonomische Neuigkeiten ud Verhandlungen 1836, č. 64, s. 205–211.

³⁰ Např. *Hof- und Staatschematismus des österreichischen Kaiserthums* 2, Wien 1827, s. 372.

³¹ Albin HEINRICH, *Das Franzensmuseum*, Brünn 1853.

a především vůdčí postavení ve Wernerově spolku pro geologický výzkum Moravy a Slezska v Brně. Spolek se ustavil v dubnu 1851, kdy proběhla první valná hromada. Spolek finančně podpořily nejvýznamnější osobnosti Moravy a Slezska, představitelé státu, římskokatolické církve, aristokraty, podnikatelských kruhů, jako olomoucký arcibiskup, vratislavský biskup, Hugo Carl kníže a starohrabě Salm-Reifferscheid-Krautheim (ten připomínán jako protektor spolku), nebo Egbert hrabě Belcredi. Svým čestným členem spolek jmenoval ministra Alexandra Bacha, což ještě zvýšilo již tak vysokou prestiž organizace a její činnosti. Zajímavá jsou jména členů z rakouské části Slezska, jako místodržitel Josef rytíř Kalchberg, olomoucký kanovník Robert hrabě Lichnovský, ředitel Slezského zemského stavebního ředitelství v Opavě Conrad Schenkl, profesor opavského gymnázia Emanuel Urban, zemský inženýr Johann Walter a mnozí další, zvláště vedoucí pracovníci průmyslových závodů z Těšínska. Mezi členy výboru nacházíme osobnosti soudobé přírodovědy, tedy Friedricha Kolenatého a Josefa Meliona.³² Čestný člen spolku, profesor z Edinburghu Ami Boué (1794–1881), zakladatel francouzské geologické společnosti, jenž se významně zasloužil o geologický výzkum rakouských zemí, připomíná nutnost pěstování mezinárodních vazeb. Činnost Wernerova spolku spočívala ve výzkumu potenciálních nalezišť nerostných surovin, publikování zpráv, pořádání přednášek, jakož i v budování spolkové knihovny a mineralogicko-geognostické sbírky, povstalé z darů členů Wernerova spolku a řady sympatizantů. Je evidentní, že funkce *reditele* v této organizaci Heinrichovi propůjčovala zcela mimořádné postavení v moravské přírodovědě.

Heinrichův příklon k pozitivismu nese obecné rysy této metodologie: důraz na kumulativní funkci a na kontinuitu poznání, vědomí komplexnosti obrazu, k němuž jedinec přispívá jen parciální složkou (příznačné jsou různé *Bemerkungen* či *Ergänzungen* jako materiálové příspěvky, jako doplnění kamínků do pomyslné mozaiky poznání), dále zvýšení role kritiky, tj. selekce toho, co je pravdou a co nikoliv (odtud velký podíl Heinrichových recenzí v mladším období) a systematika odvozená z vnitřní logiky dané vědecké disciplíny. Heinrich současně mění svou identitu: již to nejsou autorské šifry, jak bylo běžné ještě ve čtyřicátých letech 19. století, a jestliže jeden článek z roku 1845 byl chybně podepsán *A. Chirmich in B.*, následně již podepisuje své články plným jménem, včetně titulů, tj. jako doktor, gymnazijní profesor a provizorní kustod Františkova muzea. Náznaky pozitivistického uvažování lze spatřovat již v textech ze čtyřicátých let, jakým je kritika Melionovy studie o balneografické literatuře Moravy, opírající se o odkazy na literaturu a spočívající v konfrontaci kritizovaných pasáží s vlastními poznatky.³³ Naopak vrcholem ve smyslu rozsahu i použité systematiky jsou Heinrichovy *Fische, Reptilien und Vögel*,³⁴ nejobsáhlejší Heinrichovo pojednání. Pisatel v úvodu zdůrazňuje, že kniha vznikla na základě mnohaleitého studia, resp. terénního výzkumu, prováděného o prázdninových měsících. Ona *náma-ha*, implicitně přítomná v představení předmětu bádání čtenáři, je konstitutivním rysem pozitivistického přístupu ve vědě; je sice nevyslovenou, avšak povinnou součástí vědeckého diskursu, který je sice volnočasovou aktivitou, ovšem již postrádá onu lehkost a bezprostřednost biedermeierovského putování, oněch nezávazných *dopisů* z cest a podobných jakoby příležitostných sdělení, běžných v rakouských naukových časopisech předbřežnové doby. Jde o pojednání objektivní, neromantické, věcné, jež navazuje na osvěcenský raciona-

³² *Erster Jahresbericht der Direktion des Werner-Vereins zur geologischen Durchforschung von Mähren und Schlesien für Verwaltungsjahre 1851–1852*, Wien 1852.

³³ A. H. [Albin HEINRICH], *Ergänzungen zu dem Aufsätze „Über die balneographische Literatur Mährens von Dr. Melion“*, Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geographie, Statistik und Naturkunde 3, 1846, s. 758–760. – Na tuto recenzi vzpomíná J. MELION, *Albin Heinrich*, s. 31.

³⁴ Albin HEINRICH, *Mährens und k. k. Schlesiens Fische, Reptilien und Vögel. Ein Beitrag zur Fauna beider Kronländer*, Brünn 1856.

listický systém třídění předmětu vědeckého zájmu, jenž je na základě empirie podpořen fakty. Heinrich nezastírá předchůdce, když ve vstupní kapitole rekapituluje nepočetnou literaturu k tématu, sahající ovšem až k Tomáši Pešinovi z Čechorodu – v intencích zásady pozitivistické vědy, že poznání je historicky ukotveno, že se vrství a kontinuálně proměňuje směrem k obsahovému a metodickému zpřesnění.³⁵ Pisatel představuje systém podpořený odkazy na evropské autority (Carl Linné, Lorenz Oken) a konkretizovaný pro moravsko-slezské prostředí příklady výskytu toho kterého živočišného druhu. A právě ony drobné poukazy, připojené jako by na okraj k systému, dokládající zastoupení druhů v brněnském nebo opavském muzeu nebo připomínající zprávy soudobých učenců jsou z dnešního pohledu na knize nejzajímavější. Tvoří z ní integrální součást dějin přírodovědného poznání na Moravě a ve Slezsku.

Co připojit na závěr tohoto jubilejního připomenutí Albina Heinricha, jenž necht' je pobídkou k dalšímu studiu této důležité osobnosti vědecké kultury na Moravě a ve Slezsku v první až třetí čtvrtině 19. století. Snad jen připomenout dvě drobnosti, které vyjadřují Heinrichův vztah k Opavě a ke zdejšímu Gymnazijnímu muzeu: vedle písemného sdělení z roku 1861, jež opavskému muzeu Heinrich zaslal jakožto kustod brněnského muzea, je to soupis fosilií z Těšinska (*Verzeichniß der Fossilien aus dem Herzogthum Teschen*) s datem 29. července 1817, týkající se tématu zájmu, které v prvních letech existence muzei v Opavě a Těšíně spojilo na dálku učence z protilehlých částí rakouského dílu Slezska.³⁶

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph. D. (*p.sopak@szm.cz*), Slezské zemské muzeum, oddělení historického výzkumu – Slezský ústav

Summary

Museums and historic sights, science and technology in the first and second third of the 19th century in Moravia and Silesia: Albin Heinrich (1785–1864)

The study deals with Albin Heinrich (1785–1864) who was closely connected with the beginnings of museums in Teschen and Brno. Heinrich was born 230 years ago in Břidličná and studied universities in Vienna and Krakow. During the years 1813–1831, he worked in Teschen as a grammar school teacher and after the death of Leopold Jan Šeršník as a curator of library museum. The most important Heinrich's place of work was Brno from 1831; there he worked as a curator of Museum Francisceum, director of Werner's association for geological research of Moravia and Silesia and was involved in renascent Moravian-Silesian society for uplifting of ploughing. His works first dealt with Silesia from the point of view of geognosy and history; he combined both the approaches – descriptively topographic and historic - also in the following periods. The study analyses Albin Heinrich on the basis of his interests expressed through his texts and includes him into the Middle-European scientific activities of romanticism or biedermeier and points out the digression towards practical understanding of scientific knowledge in the rank of positivism. The peak of Heinrich's writing and research endeavours was a book on fish, reptiles and birds of Moravia and Silesia, even though the focus of his professional activities – acknowledged up to present – is the system of mineralogical-geological collections in Teschen and Brno museums.

³⁵ Dalšími Heinrichovými předchůdci jsou Fraustin Ens, Adolf Schwab, lékárník z Místku, profesor vratislavského gymnázia August Kaluža nebo prof. Carl Glocker rovněž z Vratislavi.

³⁶ Obojí uloženo v ZA v Opavě, Gymnazijní muzeum Opava, nezpracováno, karton 7. – Srv. ke spolupráci Albin HEINRICH, *Knochen im Museum zu Teschen*, Hesperus. Encyclopädische Zeitschrift für gebildete Leser (Prag) 1820, č. 9, září, s. 67–70.

N₁₀₀

Mährens und k. k. Schlesiens

Fische, Reptilien

und

Vögel.

Ein Beitrag zur Fauna beider Kronländer

VON

ALBIN HEINRICH.

Custos des Franzens-Museums, jubil. k. k. Professor, Mitglied des Central-Ausschusses der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, würd. Mitgliede des geognostisch-montanistischen Vereins für Steiermark in Graz, des Werner-Vereins zur geologischen Durchforschung von Mähren und k. k. Schlesiens zu Brünn, Correspondent der k. k. geologischen Reichsanstalt in Wien, der k. k. Gesellschaft zur Beförderung der Landwirtschaft und Industrie in Klagenfurt, der k. botanischen Gesellschaft in Regensburg, der preussisch-schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur in Breslau, des Vereines für die Geschichte der Mark Brandenbug in Berlin und der königl. dänischen Gesellschaft für nordische Alterthümer zu Kopenhagen.

Brünn, 1856.

In Commission bei Nitsch und Grosse.

Druck v. Rud. Rohrer's Erben.

3. Albin Heinrich, *Mährens und k. k. Schlesiens Fische, Reptilien und Vögel*, Brünn 1856, SZM, knihovna, sign. B10638M, exemplář z knihovny německé reálky v Opavě

Tomáš SKALÍK, *Tiché dominanty veřejného prostoru. Opavské sochy II. Opavská předměstí, Opava 2013, 167 s. + příl.*
ISBN 978-80-905039-2-2

Po díle věnovaném historickému jádru Opavy se druhá část publikace o opavských sochách zaměřuje na oblast předměstí. Koncepce knihy zůstala zachována – po předmluvě (tentokrát od Martina Klimeše) následuje úvod, který přibližuje podrobněji sochařskou produkci na předměstích, pokouší se postihnout jejich historický vývoj, vyjmenovává nejzásadnější plastiky, které jsou doklady jednotlivých časových etap a zabývá se i problematikou přemísťování sochařských děl. Jádrem publikace je katalog exteriérových sochařských děl, která jsou seřazena chronologicky podle doby vzniku. Jako první je tedy uvedena socha Venuše z let 1706–1709 umístěná v zahradě paláce Razumovských na Nádražním okruhu, katalog uzavírá Pomník opavské synagogy z roku 2013 v ulici Na Rybníčku. Nedílnou a velmi přínosnou součástí knihy pak jsou medailonky autorů, pro laickou veřejnost důležitý slovníček pojmů, soupis základní literatury a jmenný rejstřík. Připojena je také mapová část s vyznačením děl uvedených v katalogu.

Skalík se přitom snaží zmapovat veškerou jemu známou produkci. Věnuje tedy svou pozornost všem plastikám bez rozdílu materiálu či kvality, takže kromě kamenných a kovových soch zde můžeme najít reliéfy na fasádách včetně drobných štukových prvků, moderní keramické mozaiky, ale i prosté dřevěné kříže s plechovými siluetami světců. Vedle sebe se objevují sochy od významných sochařů i anonymní lidová plastika. Opavská předměstí nebyla až do 19. století společensky exponovaná, je tedy logické, že starší plastiky v katalogu téměř chybí. Teprve po zbourání hradeb a postupném připojování předměstí k historickému jádru zde začínají vznikat luxusní obytné stavby opavských měšťanů i stavby veřejné, doplňované zhusta sochařskou výzdobou. Značná část plastik zastoupených v katalogu tak pochází z období 19. a prvních třech desetiletí 20. století. V období budování socialismu po roce 1948 přispěl k rozrůstání množiny předměstských plastik zákon, který nařizoval při stavbě veřejných budov i sídlištních celků poskytnout povinně finanční částku na uměleckou výzdobu. Naopak po roce 1989, kdy již tato povinnost nebyla, dochází k omezení veřejné plastiky a toto období je tudíž v katalogu zastoupeno nejmenším počtem děl.

Jednotlivá hesla katalogu jsou vždy uvedena názvem plastiky, její lokalizací včetně dnes již nezbytného GPS, autorstvím (pokud je známo), datací, důležitou informací je rovněž materiálová skladba. Texty hesel jsou přiměřeně dlouhé, doplněné fotografií celku, příp. i detailů. Každé heslo zabírá jednu stranu knihy, publikace je tak velmi přehledná. Autor se vždy snaží podat vyčerpávající informaci opřenou o práci s literaturou, příp. i písemnými prameny. Podařilo se mu tak i u relativně drobných či dosud nepoznaných plastik zjistit poměrně dost údajů. Obdobně to platí i pro medailonky autorů, přinášející alespoň základní informace pro mnohé autory, dosud známé pouze jménem. V důsledku toho se také podařilo mnohá díla autorsky určit. Vzhledem k tomu, že hesla jsou řazena chronologicky, mohl být kromě jmenného rejstříku autorů zařazen i rejstřík ulic s příslušnými čísly hesel pro snadnější hledání v případě, že čtenář nedovede plastiku časově zařadit. Částečně tento problém řeší přiložená mapová příloha. Poměrně obsáhlý seznam literatury by bylo možné doplnit ještě o některé další položky, např. článek P. Havlenové o díle sochaře Johanna Friedela ve Sborníku NPÚ v Ostravě z roku 2009, nebo monografie některých mladších sochařů (namátkou Josefa Kubíčka, Sylvu Lacinové, Vladislava Gajdy). Doplnění některých životopisných údajů by bylo možné z Österreichisches biographisches Lexikon, přístupného na internetu <http://www.biographien.ac.at> (např. informace o vídeňském sochaři Johannu Müllerovi). Drobnou výtku bych směřovala k redakční práci, resp. jazykové korektuře, která ponechala nesprávný přivlastňovací tvar ulic s osobním jménem v názvu, např. „na ulici Mendelové“ (správně Mendelově), „Tyršové“ (správně Tyršově), vedle toho však správně „na ulici Rooseveltově“.

Tyto drobné výhrady ovšem nic nemění na tom, že Skalíkova publikace obohatí v poslední době vznikající soubor knih, které mapují architektonické a umělecké bohatství Opavy.

Romana Rosová

Úctyhodná publikační a vědecká činnost prof. Ireny Korbelařové se v loňském roce rozrostla o další dílo. Tím je kniha, jejíž hlavní titul – *Zamilované strašidlo a milovaná šípková růže* – sice evokuje pohádkové čtivo, avšak poeticky znějící název je zavádějící. Rozhodně se nejedná o romantickou četbu, ať už obsahem, zpracováním nebo přístupem autorky. Jedná se o vědeckou práci, která vznikla jako výstup projektu „Historizace střední Evropy jako téma pro rozvoj lidského potenciálu v oblasti výzkumu, inovací, vzdělávání a zapojení současných a budoucích vědecko-výzkumných pracovníků do mezinárodních VaV aktivit“.

Základnímu tématu knihy odpovídá tak její podtitul. *Svatby na slezských knížecích dvorech v době raného baroka*. Irena Korbelařová svatbu jako základní přechodový rituál v životě člověka zkoumá z mnoha pohledů jako fenomén svého druhu, se kterým se od nepaměti pojí systém ritualizovaných činností, událostí, festivit i dohod. Různé aspekty, související s předsvatebními přípravami, doprovodnými slavnostmi i vlastním průběhem pak autorka zkoumá podle různých kritérií. V nich je pozornost věnována rodovým strategiím, spojeným s jednotlivými svazky, souvisejícím genealogickým aspektům, kulturně politickému kontextu doby, dílčím přípravným krokům, praktické organizaci samotného aktu včetně svatebních hostin a dalších festivit, kulturně společenskému niveau i osudům sledovaných osobností od jejich narození až do smrti. Stranou zájmu nezůstaly ani finanční, ekonomické a právní náležitosti, spojené se svatbami a z nich vyplývajícími závazky a změnami společensko-sociálního postavení novomanželů.

Hlavním protagonistou knihy se stal významný Piastovec – Jiří III. kníže Lehnicko-Břežský (1611–1664) a jeho dvě manželky – Žofie Kateřina, rozená kněžna Minsterbersko-Olešnická (1601–1659), pocházející ze starobylého rodu českých Poděbradovců a Alžběta Marie Karolína, rozená falckraběnka Rýnská ze Simmern (1638–1664) z rodu německých Wittelsbachů. Na základě dochovaných pramenů a související literatury pak autorka zkoumá raně novověké svatby sedmáctého století v prostředí slezských knížecích dvorů.

Pro lepší orientaci v tématu knihy je publikace doplněna stručnými biografickými medailony nejvýznamnějších osobností, trojjazyčným (česko-polsko-německým) sumářem míst a dvojjazyčným (česko-německým) sumářem osob, obsahujícím také dobově užívanou titaturu, i vyobrazením nejdůležitějších lokalit, osobností a artefaktů vázících se k tématu.

Publikace je doplněna rozsáhlým poznámkovým aparátem, přehledem pramenů, použité literatury, elektronických informačních zdrojů a anglickým resumé. Nechybí obrazové a další přílohy, které mj. obsahují položkový seznam výdajů na přípravu obou svateb Jiřího III. (1638 a 1660). Součástí příloh je také krátká ukázka z divadelní hry Milovaná šípková růže (*Die gelibte Dornrose*), která byla napsána u příležitosti druhé svatby Jiřího III. v roce 1660 spolu se hrou *Zamilované strašidlo* (*Verliebtes Gespenste*), odkud si autorka vypůjčila atraktivní název knihy.

Publikace zpracovaná s pečlivostí a hlubokou vědeckou erudicí je vítaným obohacením odborné literatury zabývající se kulturní každodenností ranného novověku.

Marcela Gavendová

KRONIKA

Hodonínský muzeologický seminář tentokrát o vztahu „nepedagogických“ profesí v muzeích k muzejnímu publiku

Ve dnech 25. a 26. června 2015 se v reprezentativních prostorách sálu Evropa Masarykova muzea v Hodoníně uskutečnil v pořadí čtrnáctý seminář, který stejně jako jeho předchůdci reflektoval aktuální problémy muzejnictví (nejen) v České republice spadající do oblasti muzejní komunikace. Letos se organizátoři, mezi něž se kromě hodonínského muzea přiřadily oddělení muzeologie Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty a Katedra UNESCO pro muzeologii a světové dědictví Masa-

rykovy univerzity a Muzeologická komise Asociace muzeí a galerií České republiky (dále jako AMG), zaměřili na jednu z palčivých, přesto však v muzejních a muzeologických kruzích doposud spíše v obecné rovině diskutovaných otázek. Setkání nazvali **Muzejní profese a veřejnost: Potenciál muzejních pracovníků „nepedagogické“ profilace směrem k muzejnímu publiku** a v jeho rámci se soustředili především na problematiku vztahu jednotlivých profesí zastoupených v muzeu k muzejním návštěvníkům.

Za intenzivního zájmu zástupců muzejní obce přítomných v publiku se na semináři, který lze označit za jednu z nejdéle periodicky pořádaných akcí tohoto typu u nás, představili přednášející **z různých typů muzeí** (Moravské zemské muzeum, Národní muzeum, Jihomoravské muzeum ve Znojmě, Muzeum Vysočiny Jihlava, Muzeum Komenského v Přerově, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích), **profesních muzejních organizací** (Český výbor ICOM, oborové komise AMG a Zvázu múzeí na Slovensku), **metodických center** (Metodické centrum muzejní pedagogiky, Centrum pro prezentaci kulturního dědictví) i **vědecko-výzkumných pracovišť** (filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Univerzity Konstantína Filozofa v Nitre, Univerzity Pardubice, Archeologický ústav Akademie věd České republiky). Účast reprezentativního vzorku zástupců akademické sféry včetně studentů a širokého spektra muzejních zaměstnanců (odborných správců sbírek, muzejních pedagogů, lektorů, průvodců) pak umožnila prezentaci různorodých pohledů a přístupů odpovídajících tematickému zaměření a profilaci jednotlivých účastníků. Dvoudenní program byl proto rozložen do celkem 3 hlavních bloků, kde vedle části **věnované teorii a výzkumům** figurovaly i ty, zabývající se **metodickými otázkami a jednotlivými kauzistikami**. Jako již tradičně se součástí programu stalo večerní posezení za doprovodu cimbálové muziky, tentokrát obohacené o vernisáž nové autorské výstavy Mgr. Tomáše Gronského s názvem *Masky*.

V rámci prvního tematického celku byly postupně předneseny příspěvky o vizi vzájemné spolupráce mezi muzejními pracovníky v měnících se společenských poměrech při práci s návštěvníkem (Šebek), dále o posledních aktivitách ICOM se speciálním zaměřením na zprostředkování sbírek veřejnosti (Lehmannová) a také o vzdělávací strategii jako prostředku k otevření činnosti muzea široké veřejnosti pro jednotlivé muzejní profese (Mažárová). V odpoledním programu pak byli účastníci semináře seznámeni s problematikou muzejních pracovníků, přicházejících do bezprostředního kontaktu s návštěvníky muzeí (Kocichová, Belaňová), v jeho průběhu byly charakterizovány i kompetence průvodce v oblasti kulturního cestovního ruchu (Březovská) a došlo také k bližšímu představení semináře *Spolupráce? Spolupráce!*, akcentujícího problematiku mezioborové spolupráce zaměstnanců muzejních institucí (Mertová). Na tyto příspěvky následně navázaly postřehy a poznámky o zkušenostech se spoluprací pedagogických a nepedagogických profesí při vytváření expozic a stručné nastínění informací o muzejněpedagogických seminářích uskutečněných v letošním roce v Jihlavě a Brně (Čermáková) a zamyšlení nad způsobem vedení dialogu mezi muzejními zaměstnanci a návštěvníky (Tomešková). Poslední okruh příspěvků přinesl analýzu kompetencí a předpokladů nepedagogických zaměstnanců muzeí a z toho vycházející potřeby odborné přípravy studentů historie pro působení v muzejní praxi (Eliašová, Palárik) a dále možnosti zapojení historika (Ostřanská) a archeologa (Mácalová, Hurajčíková) do edukačních aktivit muzejních ústavů. Představeny byly také zkušenosti se spoluprací s odbornými správci sbírek v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích (Pešková) a současně i do budoucna plánovaná aktivita *Odbornej komisie pre výchovu a vzdelávanie v múzeách Zväzu múzeí na Slovensku* (Hanko). Po workshopu s názvem *Cože?*, v jehož rámci se autorka Mgr. et Mgr. Renata Petříková (Masarykovo muzeum v Hodoníně) zaměřila na metodiku práce a komunikace s návštěvníkem, následovala závěrečná diskuse.

Přednesené příspěvky přinesly řadu impulsů, které mohou podnítit vznik nových otázek v rámci oboru muzejní pedagogika a tím přispět i k její tolik potřebné hlubší aplikaci v současné praxi. Některé zde prezentované myšlenky a teze pak budou uveřejněny v **kolektivní monografii**, naplánované na příští rok, prostřednictvím které organizátoři hodlají odborné i laické veřejnosti představit danou problematiku v ucelené formě.

Otakar Kirsch

Seminář se zámeckou tematikou

Na zámku ve Slezských Rudolticích se ve dnech 30. a 31. července 2015 uskutečnil seminář s příznačným názvem „Zámky, na které stát zapomněl?“. Jednalo se o další ze vzdělávacích a osvětových seminářů spolku Omnium z. s., pořádaný ve spolupráci s městem Krnovem a zájmovým sdružením Monumenta VIVA. Cílem tohoto semináře bylo poukázat na problematiku zámeckých objektů a architektonicky významných staveb, které byly ve 2. polovině 20. století značně devastovány, leží na okraji zájmu státu a mnohdy se potýkají s finančními a existenčními problémy, kdy se ani v současné době nenachází dostatečná podpora pro jejich záchranu.

Seminář byl rozdělen do dvou tematických částí. První den se v prostorách zámku ve Slezských Rudolticích konaly prezentace jednotlivých zámeckých objektů. Dotýkaly se nejen stavební historie, ale také ukázek jejich oprav, rekonstrukcí, možností získávání finančních prostředků, nápadů na využití prostor apod. Úvod byl věnován problematice zámeckých objektů s ohledem na památkovou péči v Moravskoslezském kraji. Tento nezbytný vhled do oboru přednesla PhDr. Lubica Mezerová, vedoucí útvaru památkové péče Muzea v Bruntále.

Poté následovala prezentace pana Jaroslava Hrubého, správce zámku v Linhartovech. Od roku 2001 patří zámek Městu Albrechtice, které získalo finanční prostředky na jeho rozsáhlou rekonstrukci. Jeho interiéry dnes slouží převážně ke kulturním a výstavním účelům. Další prezentace byla věnována zámku v Jindřichově ve Slezsku, který představil starosta obce Vlastimil Adámek. Zámek je v majetku obce od roku 2010. Jejím záměrem je využít rozsáhlou budovu pro sociální účely, a to domov pro seniory, startovní byty pro rodiny nebo jako kulturní středisko obce. Jako další objekt, využívaný především pro kulturní účely, byl představen zámek ve Slezských Rudolticích starostou obce Ing. Mojmiřem Pargačem. Zámek slouží výstavním účelům a do budoucna je snaha vrátit budově jeho vzhlas jako „místa múz a umění“. Posledním prezentovaným objektem na české straně byl zámek Hošťálkovy, patřící soukromému majiteli, rodině Ruszó. Budova v současné době prochází postupnou rekonstrukcí se snahou zachovat co nejvíce historických a architektonických prvků stavby. Zámek stále čeká na své využití, ale přáním majitelů je, aby sloužil široké veřejnosti.

Na obdobné problémy s financováním památkových objektů a jejich oprav v sousedních zemích poukázala další část příspěvků. Slovenští hosté představili dva zámecké objekty. Zsolt Takáč, viceprimátor města Galanta a zároveň člen občanského sdružení pro záchranu zámku v Galantě, představil postupnou rekonstrukci areálu a strategii online marketingu k získávání jak finančních prostředků, tak dobrovolníků z řad veřejnosti. Představen byl dále Vodní hrad v Seredi, prezentovaný Mgr. arch. Rastislavem Petrovičem, předsedou rady občanského sdružení Vodní hrad. Hlavní prioritou tohoto sdružení je právě záchrana seredského zámku, bývalého vodního hradu Šintava.

Seminář měl rovněž polské zastoupení. Palác Gorzanów, prezentovaný Alicí Siatka z Nadace Paláce Gorzanów a dále Dwor Sarny, představen Martinem M. Sobczykem z Nadace pro rekonstrukci Dwora Sarny, jsou další ze soukromých organizací, které se snaží vlastními prostředky o záchranu těchto památek. Na semináři nakonec nebyly prezentovány plánované příspěvky o zámku Johannitu v Grobnikách a o Paláci ve Wysoké.

Závěr přednáškového dne patřil tématu „Jak získat investora, jak prodat“, soukromé firmy VIP Castle, kterou představila Natallia Makovik. Zazněly zde zkušenosti profesionálních prodejců historických nemovitostí, ale také konkrétní otázky k motivaci investorů pro jejich nákup, nebo možnosti dalšího využití jednotlivých prostorů.

Druhá část semináře byla věnována odborným exkurzím, díky nimž se mohli účastníci inspirovat činnostmi prezentovaných zámeckých objektů. První den byla absolvována prohlídka zámku ve Slezských Rudolticích s průvodcem. Druhý den byly navštíveny postupně zámky Jindřichov ve Slezsku, Linhartovy, Město Albrechtice a Krnov.

Na semináři se vystřídalo několik organizací, které zámky vlastní, nebo spravují. Zřejmá byla obecná snaha o záchranu zámeckých objektů všemi dostupnými prostředky tak, aby mohly dále sloužit svému účelu, být centrem kultury, živým místem setkávání a sloužily široké veřejnosti. Seminář byl přínosným setkáním k výměně zkušeností, hledání nových řešení a příležitostí k financování nákladných rekonstrukcí zámeckých budov.

Jana Nevřelová